

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1991

Årgång 87 • Häfte 1 – 2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil. dr Björn Asker, Stenhagsvägen 79 C, 752 60 Uppsala, tel. 018/46 97 03. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 100: – per år + porto (20: –) och betalas via inbetalningskort (postgironummer 2538-7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Manuskript sänds till redaktören. De bör inlämnas i två exemplar, maskinskrivna med bred marginal och dubbelt radavstånd, text för sig och noter för sig. Det är värdefullt om insända manuskript är försedda med ett personregister, som kan inarbetas i personregistret till samtliga bidrag i tidskriftens aktuella årgång. Personregistren bör uppta samtliga i resp. manuskript omnämnda personers namn jämte deras yrke eller sluttitel.

Författare till artiklar och översikter får kostnadsfritt tio exemplar av det tidskriftsnummer där deras bidrag är infört.

Författare till bidrag i PHT får själva stå för kostnaderna vid ändringar mot manuskriptet.

Innehåll

Axel Norberg, Den svenska statsledningen i en hessisk sändebudsrapport 1720, s. 1

Nils Eriksson (inledning), Gustaf Regnérs självbiografi, s. 13

Marianne Ugglå, Adolf Ulrik Wertmüller. Sverigeåren 1797 – 1799, s. 25

Åke Lilliestam, Brodersen i Sverige, s. 39

Sten Aminoff, Carl Esaias Nilsson alias Charles Nelson. Språkforskare och etnograf, s. 42

Gustaf Jonasson, Olof Olsson i Kullenbergstorp och hans riksdagsbrev, s. 46

Jan Liedgren, Svenska studenter i Rostock 1419 – 1828. Supplement, s. 60

Den svenska statsledningen i en hessisk sändebudsrapport 1720

Av Axel Norberg

”Penninggirighet kan väl vara hans främsta lidelse, liksom vällust; han är inte särskilt kapabel att dölja sina förehavanden eller känslor, när han är drucken, vilket sker gärna och ofta, när det inte kostar honom något.” Så elakt skriver det hessiska sändebudet i Stockholm under 1720 års riksdag Ernst Hartmann von Diemar i en rapport till lantgreve Karl av Hessen-Kassel om riksrådet Gustaf Cronhielm. Rapporten som innehåller karaktäristiker av hela den svenska statsledningen påträffades av min svärfar fil. dr Sten Landahl i Hessisches Staatsarchiv i Marburg under forskningar där 1934 för en aldrig publicerad doktorsavhandling om hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp och det holsteinska partiet i Sverige 1719–27. Han åberopar den vid några tillfällen i sitt avhandlingsmanuskript. Märkligt nog har rapporten förbisetts av G. H. Stråle och ingår inte i dennes i riksarkivet förvarade avskriftssamling som bl.a. innehåller avskrifter av Diemars depescher i arkivet i Marburg. Eftersom rapporten har ett både personhistoriskt och allmänpolitiskt intresse förtjänar den att publiceras i sin helhet. Först skall dock en historisk bakgrund tecknas.¹

¹ Originalen till rapporten i Best. 4 f., Schweden Nr. 333, *Hessisches Staatsarchiv*, Marburg. En avskrift ingår i Sten Landahls avskriftssamling som skänkts till författaren. I uppsatsen har vid angivande av datum den i Sverige brukade gamla stilen följts.

Den 24 mars 1715 ingick lantgreve Karls son arvprins Fredrik och Karl XII:s yngre syster Ulrika Eleonora äktenskap. Mer än nio år tidigare hade arvprinsens första hustru den brandenburgska prinsessan Louise Dorothea Sophia avlidit i kopporna. Genom sitt nya äktenskap blev Fredrik gift med arvtagerskan till den svenska kungakronan. Härigenom skapades förutsättningar för honom att så småningom bli Sveriges kung. Detta var inte något bara han själv utan också hans far spekulerade i redan när äktenskapsplanerna fördes på tal.²

Fredriks agerande efter svågerns död den 30 november 1718 är allmänt bekant. Snabbt och med stor fasthet satte han sin och Ulrika Eleonoras medtävlare om tronen den unge hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp ur spel. Det kanske viktigaste draget härvid var arresteringen av Karl XII:s rådgivare Georg Heinrich von Görtz. Karl Fredrik och hans anhängare gav dock inte upp. Också i fortsättningen utgjorde de ett hot mot de hessiska planerna.³

Arvprinsens ambitioner framstod som helt klara också för utomstående. Exempelvis skriver det dåvarande franska sändebudet i Stockholm Jacques de Campredon i februari

² W. Holst, *Fredrik I*, Stockholm 1953, kap. 4–7.

³ L. Thanner, *Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död*, Uppsala 1953, kap. 3.

Axel Norberg, f. 1941, fil. dr, arkivchef vid Nordstjernan AB, har författat *Polen i svensk politik 1617–26* (1974) och redigerat de tryckta utgåvorna av *Prästeståndets riksdagsprotokoll 1723, 1726–27, 1731, 1734 och 1738–39* (1975–86).

1717: "Il est certain que le Prince de Hesse n'a conclu son mariage que dans la vue, qu'il croyait infaillible, de monter sur le throne de Suède".⁴

När rådet sammanträdde en vecka efter Karl XII:s död accepterade Ulrika Eleonora enväldets avskaffande och återställandet av landets styrelse "med råds råde". Hon ansåg sig ha ärvt kungatronen efter sin bror och lät därför den 7 december tillkännage sin tronbestigning. I ett brev till maken tre dagar senare förklarar sig Ulrika Eleonora beredd att dela tronen med honom och samregera. Hennes förebilder var Vilhelm III av England och dennes gemål Maria.⁵

Emellertid avlöpte det hela inte fullt lika enkelt som Ulrika Eleonora hade tänkt sig. När ständerna samlades i slutet av januari 1719 tvangs hon avsäga sig arvsrätten och gå med på att riksdagen valde henne till Sveriges drottning. Valet ägde rum den 23 januari.⁶

På hessiskt håll trodde många att Fredrik efter svågerns död skulle bestiga den svenska kungatronen. Detta framgår bl. a. av den hessiske envoyén Martines verksamhet i Paris. Fransmännen var angelägna om att Sverige och Hessen knöts närmare samman. I Wien hade man snarast intresse av att Sverige och Hessen inte förenades under samme regent. Men också i den österrikiska huvudstaden fanns de som menade att Fredrik nu skulle bli Sveriges kung.

Hessarna agiterade för Fredriks tronbestigning både före och efter Ulrika Eleonoras val till drottning. Hur arvprinsen ställde sig till sin gemåls förslag om samregering ger källorna inte besked om. Men som Lennart Thanner framhåller i sin grundliga utredning om den inrepolitiska maktkampen efter Karl XII:s död prövade han säkert fördomsfritt de möjligheter situationen gav. Emellertid blev det inte något av med drottningens förslag

om samregering. Framför allt var det de ledande inom adeln som motsatte sig en sådan. Inte heller lyckades Fredrik att få de vidsträckta befogenheter som generalissimus han önskat. Han hade velat ha tillträde till rådet och erhålla två röster i detta. Dock förlänades han titeln Kunglig Höghet.⁷

Såväl Ulrika Eleonora som hennes make var djupt besvikna över resultatet av deras strävanden. De fortsatte trots detta att genom utnämningar och på annat sätt försöka vinna anhängare. En betydande framgång vann de när Arvid Horn i april 1719 entledigades från sina poster som kanslipresident och riksråd. Horn hade varit en av arvprinsens argaste vedersakare och rivaler om makten. För det holländska sändebudet Rumpff förklarade Fredrik strax efter Horns avgång att denne aldrig skulle få återinträda i rådet så länge Fredrik levde.⁸ Av försöken att vinna anhängare kan pekas på utnämningarna till fältmarskalk av Carl Gustaf von Dücker och Erik Sparre. Båda upphöjdes också i grevligt stånd.⁹

Görtz och holsteinarna utnyttjade i sin utrikespolitik motsättningarna mellan England—Hannover och Ryssland. De hoppades att genom en svensk-rysk fred försvaga Danmarks ställning. Ett mål var också ett giftermål mellan Karl Fredrik och en rysk prinsessa. Efter Karl XII:s bortgång och Görtz' fall orienterade sig den svenska ledningen mot England. Den visade sig härvid beredd att avstå de svenska besittningarna i Tyskland. Villkoret var att Sverige med engelsk hjälp åter kunde komma i besittning av Livland.¹⁰

Förutsättningarna att vinna engelskt stöd mot Ryssland tycktes goda. England såg ogärna att Ryssland kontrollerade handelsvägarna till Östeuropa. Wienalliansen mellan

⁷ Jfr betr. det närmast föregående Thanner, a. a., s. 219—257.

⁸ A. a., s. 257—271 o. 280—311.

⁹ C. G. Malmström, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshöfvingen 1772*, 1, Stockholm 1893, s. 217.

¹⁰ J. Rosén, *Den svenska utrikespolitikens historia*, II: 1 (1697—1721), Stockholm 1952, s. 158—161.

⁴ E. Carlsson, *Freden i Nystad*, 1, Uppsala 1932, s. 1.

⁵ Thanner, a. a., s. 100—119 o. 124—126.

⁶ W. Holst, *Ulrika Eleonora d. y.*, Stockholm 1956, kap. 15.

Georg I, kejsaren och August I i slutet av december 1718 hade sin udd riktad mot såväl Preussen som Ryssland. Efter meddelandet om Karl XII:s död fick den engelska politiken en än mer antirysk prägel. Tvärtemot den tidigare förda politiken och wienalliansens syfte inledde Georg I ett närmande till Preussen.¹¹

På sommaren 1719 hade det engelska sändebudet John Carteret kommit till Stockholm. Hans uppdrag bestod i att söka förmå Sverige att avstå från de tyska besittningarna i utbyte mot fred med Hannover, Preussen, Danmark och Polen. Den engelska utrikespolitiken syftade till att åstadkomma ett stort förbund mot Ryssland. Den svenska ledningen ingavs förhoppningar om att Sverige skulle kunna stärka sin ställning gentemot Ryssland och eventuellt återfå de baltiska provinserna. Allvaret i den engelska politiken underströks av att en engelsk flotta under befäl av amiralen Norris i början av sommaren anlände till Östersjön.

Kort tid efter Carterets ankomst till Stockholm undertecknades en preliminärfred mellan Hannover och Sverige varvid man från svensk sida utfäste sig att avträda Bremen-Verden till Georg I. I augusti lyckades England träffa en överenskommelse med Preussen. Enligt denna garanterades Fredrik Wilhelm bl. a. Stettin i händelse av ett fredsslut. I gengäld utfäste han sig att inte lägga hinder i vägen för Hannovers förvärv av Bremen-Verden. Vad gäller Danmark ville engelsmännen få till stånd en fred mellan detta land och Sverige på villkor att danskarna bl. a. skulle tillerkännas Stralsund och Rügen. Tanken var också att Danmark skulle få den gottorpska delen av Slesvig och att hertig Karl Fredrik skulle kompenseras genom att bli erkänd som svensk tronföljare.

Den 18 augusti undertecknades en preliminär förbundstraktat mellan England och Sverige. Från svensk sida hade inte minst arvprinsen varit angelägen om ett samgående

med engelsmännen. Genom traktaten utfäste sig England bl. a. att bistå Sverige med subsidier och att hjälpa svenskarna mot tsaren. Nu såg det ut som om den engelska flottan skulle förena sig med den svenska mot Ryssland. Men så blev inte fallet. Sveriges fred med Hannover undertecknades den 9 november 1719 och det engelsk-svenska förbundet den 21 januari året därpå. Samtidigt slöts fred med Preussen.

Englands plan för en uppgörelse mellan Sverige och Danmark mötte hårt motstånd från svensk sida. Arvprinsen förklarade för Carteret att svenskarna absolut inte kunde acceptera de engelska villkoren. När fred slöts med Danmark i juni 1720 såg den heller inte ut som engelsmännen från början tänkt sig. Orsaken var dock inte bara motståndet från svensk sida utan också att Frankrike inte ville att Sverige helt skulle ge upp sin ställning i Tyskland. Danmark tillerkändes visserligen den gottorpska delen av Slesvig. Men England lade ned sitt krav på att Karl Fredrik skulle utses till tronföljare i Sverige.

Någon stor allians mot Ryssland kom aldrig till stånd. Arvprinsen hade räknat med en sådan och under hösten 1719 tillsammans med Carteret och Norris gjort upp planer på ett anfall mot Ryssland. Han hade tänkt sig att förutom England också Fredrik Wilhelm, August I och kejsaren skulle sluta upp på Sveriges sida. Hessen skulle bistå de allierade.¹²

Fredriks stöd åt de engelska planerna kan åtminstone delvis ha berott på att han hoppades på Georg I:s hjälp i sina försök att vinna den svenska kungatronen.¹³ För sådana förhoppningar fanns god grund. Carteret hade vid sin ankomst till Stockholm i månadsskiftet juni/juli 1719 i uppdrag att tillförsäkra Ulrika Eleonora engelskt stöd då det gällde att göra Fredrik delaktig i hennes regentskap.¹⁴

¹² Jfr betr. det närmast föregående Rosén, a. a., s. 161–174.

¹³ A. a., s. 169.

¹⁴ Chance, a. a., s. 333.

¹¹ A. a., s. 162 f., o. J. F. Chance, *George I and the Northern War*, London 1909, s. 291 f.

Arvprinsens utrikespolitiska agerande 1719 och 1720 var ägnat att befrämja hans egna syften. Inte minst gällde detta motståndet mot det engelska förslaget att kompensera Karl Fredrik för förlusten av den gottorpska delen av Slesvig med tronföljden i Sverige. Omöjligt är inte att bakom planerna på hessisk medverkan i det planerade anfallsförbundet mot Ryssland låg en önskan att i stället få tronföljden överförd på det hessiska huset.¹⁵

Innan ständerna den 1 juni 1719 hemförlovats hade bestämts att en ny riksdag skulle samlas i januari efterföljande år. Så skedde också. I lantmarskalksvalet segrade Arvid Horn med bred marginal. Delvis kan valet ses som en reaktion mot drottningens egenmäktiga utnämningsspolitik och det sätt på vilket Horn blivit entledigad från sina ämbeten.

Ett närmande ägde nu rum mellan arvprinsen och Horn. Frankrikes sändebud Campredon fungerade som mellanhand. Horn lovade att bistå Fredrik. Dock ville varken han eller ständerna ge sitt stöd till en samregering. När drottningen i en proposition i slutet av februari föreslog en sådan rönte hon motstånd från ständernas sida och fann därför gott att träda tillbaka till förmån för sin make. Efter att ett par dagar tidigare ha undertecknat kungaförsäkran förklarades Fredrik för kung den 24 mars. Priset han fick betala var nya inskränkningar i kungamakten. Horn återfick kanslipresidentskapet och sin plats i rådet.¹⁶

Lantgreven av Hessen hade inför 1720 års riksdag sänt generalmajoren Ernst Hartmann von Diemar till Stockholm. Brevväxlingen mellan lantgreven och Diemar ger, som Einar Carlsson framhållit, en mycket god inblick i de hessiska planerna.¹⁷ Den har tidigare inte till fullo utnyttjats av forskningen. Vi skall

här följa den fram till kungavalet den 24 mars.¹⁸

Den 17 februari rapporterade Diemar att allt mänskligt att döma skulle avlöpa väl för Fredrik. Om utgången trots allt hotade att inte bli den önskade hade flera höga officerare svurit att med våld tillskansa arvprinsen tronen. Detta var dock så hemligt att inte ens Fredrik själv kände till planerna. Lantgreven ombads att ställa 200 000 rdr till Campredons förfogande. Denne skulle diskret använda pengarna till arvprinsens bästa.

Uppgiften att flera officerare var beredda att tillgripa våld har inte kommit fram i litteraturen. Tydligen hade Fredrik många hängivna anhängare i officerskåren. Också Carteret skriver i en av sina depescher till den engelska utrikesledningen om krigsbefälets starka stöd till arvprinsen.¹⁹ Särskilt intressanta är uppgifterna mot bakgrund av att krigsbefälet vid 1719 års riksdag motsatt sig arvprinsens tronbestigning.²⁰ Lantgreven var inte trakterad av våld. Man borde i stället försöka nå "den erwünschte Endzweck" genom kraftfulla och allvarliga föreställningar.²¹ Med "erwünschte Endzweck" avsågs naturligtvis Fredriks upphøjelse på tronen.

Också en depesch från Diemar den 20 februari ger intressanta inblickar i situationen under de första månaderna av 1720. Diemar hade i förtroende fått veta att Horn, Tessin, Dücker och Sparre hoppades att det efter arvprinsens tronbestigning skulle inrättas ett geheimeråd med dem själva som medlemmar. Från engelsk sida arbetade man, skriver Diemar, för att tillförsäkra hertigen av Holstein "die eventuale Succession am Reich". Campredon och andra sökte att förhindra en sådan utveckling. Att England arbetade för Karl Fredriks succession har vi redan tidigare

¹⁵ Jfr härom bl. a. Rosén, a. a., s. 173.

¹⁶ Jfr betr. det närmast föregående Malmström, a. a., kap 4.

¹⁷ Carlsson, a. a., s. 19.

¹⁸ Diemars brev i Stråles avskriftssamling, *Rikssarkivet*, och lantgrevens i Sten Landahls avskriftssamling; de avskrivna breven i *Hessisches Staatsarchiv i Marburg*.

¹⁹ J. Carteret t. J. Stanhope 5/3 1720, Stråles avskriftssamling.

²⁰ Malmström, a. a., s. 84.

²¹ Lantgreven t. Diemar 29 febr. 1720.

sett. Uppgiften om bildandet av ett geheimeråd har inte kunnat beläggas på annat håll. Lantgreven ansåg det olämpligt att låta Dücker och Sparre ingå i ett sådant, skriver han den 7 mars 1720. Samtidigt beklagar han att Ulrika Eleonora envisades med tanken på en samregering och uppmanar Diemar att om nödvändigt tillgripa mutor för få en ändring till stånd.

I en depesch daterad den 27 februari återkommer Diemar till engelmännens försök att tillförsäkra Karl Fredrik successionen till den svenska kungatronen. Han uttrycker också osäkerhet om Horns avsikter. "Got weis was man — — — von Graf Horn glauben so[11]", utbrister han. Vidare upprepar han vad han tidigare skrivit om nödvändigheten av att i yttersta nödfall använda våld i tronföljdsfrågan. Vi har sett att lantgreven var motståndare till sådana tankar. Sin inställning gav han åter uttryck för i ett brev den 21 mars. Tydliga var det framför allt bland krigsbefälet planer på att använda maktmedel fanns. Arvprinsens egen uppfattning är inte bekant. Arvid Horns agerande tycks ha förbryllat hessarna. Diemar upprepar exempelvis i en depesch den 12 mars sin osäkerhet. I denna heter det att Horn uppträdde så att ingen kunde veta vad han avsåg eller om han var för eller emot hovet.

Walfrid Holst framhåller i sin biografi över Fredrik av Hessen att denne betraktade de inskränkningar i kungamakten han tvangs acceptera för att bli vald till kung som tillfälliga.²² Arvprinsen hade säkert goda skäl för sin ståndpunkt. Diemar skriver dagen före kungavalet att hans vänner försäkrat att de skulle arbeta för en förbättring av kungamakts villkor.

I en depesch från Diemar den 30 mars får vi ytterligare ett belägg för att hessarna betraktade begränsningarna av kungamakten som temporära. Diemar sade sig arbeta för en utvidgning av kungens befogenheter i den tillämnade regeringsformen. Lantgreven ut-

tryckte sitt gillande häröver i ett brev av den 11 april.

Brevväxlingen mellan lantgreve Karl och Ernst Hartmann von Diemar bekräftar alltså att målet för den hessiska politiken var Fredriks upphöjelse på den svenska kungatronen. Den visar också med all önskvärd tydlighet att man inte annat än för stunden tänkte acceptera mer vittgående inskränkningar i kungamakten. Noterbart är det intresse med vilket lantgreve Karl följde händelseutvecklingen. Det är inte att undra på att han ville ha en mer ingående rapport från Diemar om hur de ledande svenskarna ställde sig till hans son och valet av denne till Sveriges kung. Han önskade naturligtvis ha bästa möjliga underlag för att kunna bistå sonen med råd och dåd. Inte minst torde han ha varit angelägen att medverka till att de holsteinska planerna på Karl Fredriks succession oinlettgjordes.²³ Det gällde tvärtom att få denna överförd till det hessiska huset. I slutet av maj infann sig Fredriks bror prins Wilhelm i Stockholm. Besöket var ett led i försöken att tillförsäkra Hessen successionen i Sverige.²⁴

Den 12 april förklarar sig Diemar ämnas efterkomma en order från lantgreven att lämna uppgift om dem som motarbetat arvprinsen så snart en överste Spiegel sändes från Stockholm till Kassel och han fick tillfälle att skriva öppenlydligt. Det kan knappast råda något tvivel om att det är i den inledningsvis nämnda rapporten som Diemar lämnar de begärda uppgifterna. Rapporten, som är odaterad och inte undertecknats, har rubricerats "Gnädigst verlangte Portraits der vornehmen Personen hier im Reich". Eftersom den att döma av rubriken har skrivits i Sverige måste den ha tillkommit senast i början av juli. Diemar lämnade den 4 juli Stockholm. Bl. a. skulle han besöka Georg I i Hannover för att med honom överlägga om "le concert

²² W. Holst, *Fredrik I*, s. 133.

²³ Jfr betr. de holsteinska planerna bl. a. P. v. Lövernörn t. kungen av Danmark, Sthlm 27/4 o. 1/5 1720, Sten Landahls avskriftssamling (originalen i Rigsarkivet, Köpenhamn).

²⁴ Carlsson, a. a., s. 105 ff.

medité contre le Czar" som det uttrycktes i hans "lettre de créance". Många uppfattade resan som ett försök att befrämja Fredrik I:s egna intressen.²⁵

I "Gnädigst verlangte Portraits" karakteriserar Diemar först medlemmarna av rådet med Arvid Horn i spetsen. Därefter övergår han till statssekreterarna och de främsta inom förvaltningen och officerskåren. Rapporten innehåller en rad från modern högtyska avvikande formuleringar, stavningar och ordböjningar. Avvikelserna torde inte sällan vara dialektalt betingade. Ett exempel härpå är användandet av *vor* i stället för *für*.²⁶ Vid återgivandet av texten har bruket av stor och liten begynnelsebokstav och interpunktionen anpassats till moderna regler och i några fall ord sammanskrivits. I övrigt har endast ett fåtal ändringar gjorts.

Der Reichsrath Graff [Arvid] *Horn* ist ein sehr durchtriebener Mann. Er soll zwar keine durch tieffsinnige Studien erworbene Wissenschaft haben; seinem gutem Naturel und der Erfahrung aber hat er vieles zu danken.

Er ist der verständigste undt capableste unter allen Senateurs, Welling aussgenommen. Sein Temperament ist ehr- und geltgeitz[ig], jednoch raget das erstere vor dem anderen sehr empor. Er ist ein grosser Heuchler, ein Meister der Verstellung, und weiss zu rechter Zeit den Mantel nach dem Wind zu hengen.

In der Erhebung Ihro Königl. May:t auf den Trohn hat er eine unbegreifliche Conduite geführt, worauss man nicht recht klug hat werden können. Bald versprach er und schiene vor zu sein, aber öfters undt mehrer zugegen, aber wande sich jederzeit zum grössten Hauffen, welches er sich dan vor eine Merite anrechnen liess.

In der vorgewessenen bewusten Successionsaffaire hat er nicht gnug dissimuliret, sondern er schien vollkommen vor Holstein portiret zu seyn, wie wohl ich wenig irren werde, wann ich glaube, dass er diesse

Sache nur zum Pretext gebraucht seine particulier[e] Vues zu erreichen, welches nicht anderss alls durch innerliche Unruhe im Reich geschehen kann, und worzu diesse Affaire von Successions Anlass gnug gegeben haben würde.

Er hat zwahr wiederumb herstellt werden müssen. Man wird aber auff ihn und seine Conduite ein wachsames Auge haben, und wehrde ich meinen Fleiss nicht spahren, auch keine Kosten, umb einige Leute in der Cantzeley zu gewinnen, durch welche das Königl. Mayst. von seinen führenden Menées getreulich avertiret werden können.

Der Reichsrath [Nicodemus] *Tessin* ist im höchsten Grad ein Italiener. Verstand und Bosheith haben einen Rangstreit bey ihm; erschrecklich interessirt und ein schlimmer Mann. Er währe beständig gegen den König gewessen, wann das Gelt ihn nicht zum wenigsten zum Schein bekehret hätte.

Reichsrath *Duker* [Carl Gustaf Dücker]. Sein Verstand ist sehr mediocre, hoffartig undt geldgeitzig im höchsten Grad; in der Erhöhungsaffaire wahr er sehr wanckelmüthig, und wann das Geld nicht gethan hätte, so währe er gewiss dagegen gewessen. Er lasset sich sonsten durch Graff Horn und Tessin führen wie ein Tantzbahre.

Der Reichsrath Graff *Gustav Cronhielm* ist ein Mann der in gewisse Masse eine Gelehrsamkeith besietzet, absonderlich in Justitzsachen. Sein Verstand ist nicht sonderlich. Er hat einen Baurenstoltz undt sein meinstes Beginnen ist sehr mal à propos. Geldgeitz mag wohl seine vornemste Passion seyn, auch Wohllust. Ist nicht capable absonderlich, wann er getruncken, welches gerne undt oft geschiht, wann es ihn nichts kostet, sich und seine Sentiment[s] zu cachiren; ist Ihro May:t dem König in allen Betracht zugegen undt zwahr so, das es der dummeste hat mercken können.

Der Reichsrath *Salomon Cronhielm* schlägt seinen Bruder in denen meisten Stücken nach. Nur dass er nicht so viel Studia hat undt weniger Verstand; ein schlechtes Subjectum.

²⁵ A. a., s. 120 ff.

²⁶ Jfr F. Maurer, F. Stroh o. R. Mulch, *Südheissches Wörterbuch*, 2, Marburg 1969–72, sp. 853.

Der Reichsrath [Johan] *Liliensted* hat einige Wissenschaft, undt so viel ich ein Kenner davon binn, so ist doch nichts solides dabey. Einen mediocren Verstand, in Discursen sehr ennuyant und schulfuchsichs, der Geitz scheinet gleichfals bey ihm zu seyn. Er ist nicht vor den König gewessen, dabey so furchtsam, dass er sich gescheuet seine Sentiment[s] zu Tage zu legen.

Der Reichsrath [Johan August] *Meyerfeld* ist ein recht dummer, malicieuser Kerle, der gerne viel bösses thäte, wann es ihm nur nicht am Verstand gebrache seine Bosheithen geschicklich auszuüben; geitzig undt intressirt ist er in summo gradu, undt ist gar nicht vor den König, welches ich im Trunck selbst von ihm gar klärlich verstanden, ja, so ich mich nicht hätte moderiren können und nicht die Suiten betracht, welche darauss gefohlt wehren, hätte er meritirt, das ich ihm zum Fenster hiennaus gewohrrffen, welches zwahr auss diessen Uhrsachen bey der Trohung geblieben ist.

Der Reichsrath [Hans Hinrich von] *Lieven* ist ein interessirter, wanckelmütiger Mann, ein Gross-Sprecher, ein Heichler undt ein Schmeichler, falsch als eine Schlange; hat Mine gemacht vor den König zu seyn, ist zuletzt am meisten (*ms.* meinsten) dagegen gewessen.

Der Reichsrath [Clas] *Bonde*. Sein Nahme heisset auff schwedisch ein Bauer. Er führet den Nahmen mit der That; ein schlechter Kerle, wenig Verstand, viele Geitz, ist nicht gut gewessen gegen den König.

Der Reichsrath [Gustaf Adam] *Taube* ist ein wackerer, braver Mann, aber die Intresse bey ihm ist so enorm, dass es nicht zu beschreiben. Er hat sich jederzeit sehr vor beyde Königliche May:t interessirt, nun aber, da er seiner Meinung nach nicht Gelt genug bekommen, so lasset er das Maul hengen, unerachtet ich ihm jetz noch 10/m Rth., welche jedoch von denen 20/m Rth. currant,²⁷ so

Ew. Hochfürstl. Durchl. von denen wer weiss, wan sie auss fallenden hiesigen Subsidien zudedacht haben, decourtirt werden sollen, geben muss, auss Ursachen ihm und andere Lieflander mehr bey guten Willen zu erhalten, da sonst zu fürchten, dass sie etwas nachtheiliges schmieden möchten. Er ist sonst auch hoffartig und wohl lustig.

Der Reichsrath [Magnus Julius] *De la Gardie* währ[e] ein guter, verständiger Mann, wann er nicht so geitzig währ (*ms.* wahre), alls er leyder ist. Vor den König hat er sich wegen des Geldes sehr aussgelassen, von denen frantzosischen Geldern hat er 10/m banco bekommen und hat man ihm, weil besagte Gelder nicht zu länglich, annoch über 10/m Rth. banco Versicherung geben müssen, die ich nun zu bezahlen habe.

Der Reichsrath [Carl Gustaf] *Rheinschiöld* hat einen guten Verstand, ist nicht interessirt, wie er mir dann 3/m Rth. abgewonnen, da ich sie ihm aber in Bancozetteln bringen wollen, hat er sie nicht wollen annehmen, undt auff mein beständiges Anhalten, weil ich sie ehrlich verlohren, dass er sie nehmen möchte, hat er sie in mein Beysein ins Feuer geworffen und gar verbrennet. Er hat dem König solide Dienste gethan sonder Bruit und vielem Aufsehen, jedoch glaube ich, dass er es theils auss Liebe vor den König, noch mehr aber auss Depit gegen Ducker, Horn und andere sich so sehr portirt erzeiget.

Der Reichsrath [Jakob] *Speens* ist ein abgelebter Mann, zu seiner Zeit ein guter Soldat gewessen. Er wahr nicht gegen den König sonder wohl mehr vor ihnen portirt, weil sein Sohn die Ehre hat bey Ihro Königl. May:t Marschal zu sein.

Der Reichsrath [Nils] *Stromberg* ist ein alter, guter, einfältiger Mann. Er trincket gerne, welches die Farbe seines Angesichts und die Erfahrung zeigen kann. Er ist dem König zwahren nicht zuwieder gewessen. Er hat aber auch nichts gethan, noch thun können, in Ihro May:t Faveur.

Der Reichsrath *Carl Gildenstieren* [Gyllenstierna] ist ein alter, abgelebter Mann, der blind ist, und nicht vor Ihro May:t den König

²⁷ Meningsbyggnaden härefter oklar. Något eller några ord tycks ha bortfallit.

wie die meisten alte Famillien. Ist zu seiner Zeit wohlhustig gewesen und hat das Frauenzimmer sehr geliebet, auch dadurch grossen Reichthum erworben, welches anmercklich und ein rares Exempel ist.

Der Reichsrath [Axel] *Baneer* ist ein schlechter Kerle, kein sonderlichen Verstand; Geitz ist, auch diesses, seine vornemste Passion. Er ist vor den König nicht gewesen, aber er hat auch keinen Schaden gethan, weil er keinen Credit hat. Ist ein Subjectum, welches nicht viel Reflexion meritirt. Seine Frau ist zwahr Hoffmeisterin bey Ihro May:t der Königin.

Der Reichsrath [Anders] *Leyonstet* ist ein alter abgelebter Mann, der nicht gegen den König gewesen aber keinen Credit hat, ist nothdürfftig.

Der Reichsrath [Johan] *Creutz* desgleichen. Und weiss ich unter diessen beyden keinen Unterscheid, ausser das diesser in höchsten Grad einfädig und recht arm ist.

Der Reichsrath und Oberadmiral [Clas] *Sparre* ist ein schlechter Kerle, gross von Leibe, klein von Verstand und Hertze; weniger vor als gegen Ihr May:t den König gewesen. Er hat keinen Credit.

Der Reichsrath [Henning Rudolf] *Horn* ist zwahr Generalfeldzeugmeister gewesen, aber ein schlechter, dumer Officier. Seine Tugend ist gut Pulver machen.

Der Reichsrath [Clas] *Ekeblad*. Ein guter Schlucker aber ein wenig Verstant. Er hat sich sehr vor den König ausgelassen, durch Animirung seines Schwiegersohns der Generallieutenants [Göran] *Silfverhielm*, welcher ein wackerer und braver Mann ist und sehr gute Dienste gethan hat.

Der Reichsrath [Erik] *Sparre* in Frankreich ist bekand.

[Mauritz] *Wellingk* desgleichen.

Der Reichsrath [Carl Gustaf] *Mörner* ist Praesident in Jonkiöpingh, ein alter, contractor, schlauer Fuchs, von Bossheith und Geitz zusammengesetzt[t].

Hiermit ist die Zahl der 24 voll; eine erbarmentwürdige Composition. Gott stehe dem Könige bey sein Volck wohl zu regieren. Von

diessen Helden wird er nicht viel guten Rath zu hoffen haben.

Der Staatssecretaire [Samuel] *Barck*. Ein interesirter, böser Mann, ziemlich Verstand, aber nicht gut vor den König.

Der Staatssecretaire *Duben* [Joachim von Düben] hat Verstand, ist dabey plumb; hätte nebst dem vorigen lieber gesehen, wann die Regierung der Königin May:t währe gelassen worden.

Der Staatssecretaire *Hoepke* [Daniel Niclas von Höpken]. Ein verschmitzter, intriganter Mann, dabey ein furchtsahmer Schleicher, gut hollsteinisch, und glaube ich, er habe Geld von beyden Theilen genommen, weilen er sehr interessirt ist; ein grosser Confident von Basewitz.

Der Justitiencantzler [Gabriel] *Stiernecrona* hat zwahren, glaube ich, den ersten Brieff der Königen mit Duben und Barck helfen aufsetzen; hernacher aber hat er dem König recht grosse und gute Dienste gethan, ist ein geschieckter Mann, hat aber nicht dass Ansehen.

Der Hoffcantzler [Carl] *Gyllenborg*. Dieser ist der nacher Braunschweig gehen soll; ist vormahls gut hollsteinisch gewesen, nunmehr aber bey der Erhebung Ihro Königl. May:t auff den Thron hat er sich sehr guth und zum Vergnügen des [Königs] aufgeführt; soll sonsten kein ungeschickter Mann sein.

Der Cantzleyrath [Johan Henrik] *von Kochen* ist ein Republicuain im höchsten Grad, ein feiner Kerl, der sich augenscheinlich von mir gewinnen liess, mich dennoch aber dupirt hat, wobey mich consoliret, dass ich ihm nimmer was anvertrauet, das was importirt hätte, wie wohl man so alhier mit einen jeden zu Wercke gehen muss.

Der Landshoffding [Otto Reinhold] *Stromfeld* ist ein geschieckter und verständiger Mann, der grosse Dienste gethan hat und Ihro May:t den König treu ist.

Der Lagmann [Thomas] *Fehman*. Ein verständiger, intriguanter Mann, der des gantzen Reichs Angelegenheith auss dem Grunde verstehet, der grosse Dienste gethan

hat; aber Gnade Gott demjenigen, der diesen Mann in Justitzsachen unter die Fäuste geräthet, ist nicht interessirt. Er hat sich geweigert Geld zu nehmen, ein rares Exempel in diesem Land, das aller Anmerckung würdig.

Der Kriegsbefehl hat grosse Dienst gethan. Der Generalleutenant [Johan Reinhold] *Trautvetter* ist einer von denen verständigsten und besten. Er und *Silferhielm*, Generalleutenant [Johan Carl] *Strömfeld*, Generalleut. [Gustaf] *Zülich* (*ms.* Sielig), die beyde von *Essen* [Hans Henrik och Reinhold Wilhelm] haben sich gleichfalss distingirt, und unterschiedliche andern haben die übrige herbeygebracht. Nachdem alles ferdig und die vohrnehmste sich in einer (*oläsligt ord*) Schriefft zusammen verbunden Ehre, Bluth und Guth dabey zu wagen, kam der ganzse Kriegsbefehl bey *Rheinschiöld* zusammen um die übersande Schriefft zu unterschreiben, da aber viele sich heimlich abschliegen, die doch sonst sich sehr vor Ihro May:t Interesse in Augenschein (*ms.* in auchen Schein) gestellt. Der alte General [Axel] *Sparre* wahr im Anfang nicht so wie er wohl hätte seyn sollen umb sein danckbarhees Hertz vor alle in Cassell grosse genossene Gnade und Wohlthaten recht darzuthun, zuletzt aber zeigte er sich auch und wurd[e] von denen anderen von Honneur piquirt, dass er ihre in Faveur des Königs Erhöhung gemachte Schriefft in allen Nahmen unterzeichnet hat.

Diesse Bande ist nun zerrissen durch das Avancement des Generall. [Hans von] *Fersen*, welcher vor dem Jahr noch Obrist gewesen dem General Ducker aber sein schnelles Auffkommen zu danken hat, welcher durch weitaussehende Intriguen von der Königin May:t auff Anreizung andere diesses Avancement erschlichen und viell darumb zu geben, wann es nicht geschehen. Hierbey ist zu mercken, dass diesses schon von der Königin May:t vor meiner Ankunfft ihm dem Fersen versprochen worden, welches ich nicht gewust, biss es public worden und ist ein grosses Glück, das diesses geschehen ist, nachdem Ihro May:t zum König declarirt

gewessen, dann man hat geglaubt den Schreyer damit zu gewinnen, der vorm Jahre bey dem ersten Reichstag sehr viele Lermens gemacht; hierzu hat er auch noch Gelt gezogen, ich glaube doch und bin versichert ganz gewiess, dass er heimlich dawieder gewesen.

Hollsteins gesinnete Personen. Sonder denen Reichsräthe alss *Cronhielm*, dessen Sohn bey dem Hertzog in Diensten, *Meierfaelt*, *Liellinstet*, *Baneer* und andere, seind die beyde Gebrüder Baron *Ribbing* [Conrad och Gabriel], der Lagman [Ernst Johan] *Creutz*. Der Geheimrath [Johan] *Baneer* ist Schwiegersohn von Graff *Wellingk*.

Nun seint noch viele andere und auch kleine Leute, die durch Geld bestochen seyn, und durch andere particuliere Absichten geleitet worden.

Ich muss auch etwas melden von dem sich anitzo alhier aufhaltenden alten Graff [Fredrik Christoffer] *Dohna*. Dass ist ein Mann, der zwahr guts an sich hat undt dem König bey dero Erhöhung Dienste zu thun befliesen gewesen; dabey aber ist die Forderung seiner Belöhnung inpracticable und seine Projets sehen einen Chimere sehr ähnlich. Er hat ein solchen flux Debouche, das es nicht zu beschreiben und attaquiret mich dermassen umb ihm in seinen unthunlichen Begehren hülffliche Hand zu biethen, dass ich fast keine Stunde vor ihm in Ruhe seyn kann. Er Beschwehret sich bey allen Leuten, dass ich nicht gnug zu ihm kähme, damit er ein und andere Instructions mir gäben könnte, und wundert mich ob er mich dissfalss nicht gar bey Ew. Hochfürstl. Durchl. sich über mich beklaget hat.

Diesses wären die Personen, die entweder ihres Carcteres oder aber ihrer Aufführung wegen besonders in Consideration kommen. Was Leute von geringerer Condition anbelanget, so würde ich zweifelsohne zu weitleufftig und verdriesslich seyn, und darff Ew. Hochfürstl. Durchl. nicht damit belästigen.

Sonsten das von obspecificirten Personen von mir gemachte Portrait nach meinem besten Wissen und Gewissen eingerichtet, ich

schreibe nichts auss Liebe oder Hass, sondern bey der Warheit binn ich so genau blieben, alss ich bemeldte Personen die Zeit meiner Anwesenheith alhier habe kennen lernen. Übrigens weiss ich mich wohl zu bescheiden, was vor grosse Behutsamkeith und Vorsicht man gebrauchen muss, wann man von anderen Leuten Thun und Lassen urtheilet. Es ist nicht allemahl erlaubt sich über eines anderen Aufführung zum Richter aufzuwerffen. Was von mir hierunter gethan worden geschiehet auff Ew. Hochfürstl. Durchl. gnädigsten Befehl, und zweiffle ich nicht, diesses werde zu deroselben eigenen gnädigsten Händen sicher kommen und verbleiben.

"Gnädigst verlangte Portraits" är intressant på många sätt. Sitt främsta intresse har rapporten därför att den visar hur man på hessisk sida i Stockholm uppfattade de främsta svenskarnas hemvist i kampen mellan hessare och holsteinare. Man torde kunna ta för givet att de uppfattningar som framförs i det stora hela delades av den nyblivne kungen. Anmärkningsvärt är också hur många som sägs vara mottagliga för mutor.

Vad holsteinare och hessare beträffar kan man naturligtvis inte utan vidare utgå från att det Diemar påstår överensstämmer med verkligheten. Ofta är det svårt att säkert fastställa vem en viss person var anhängare till. Den hannoveranske ministern A. F. von Bassewitz skrev den 26 september 1719 till Georg I att partisympatierna ofta kunde ändras från dag till dag.²⁸

Bröderna Gustaf och Salomon Cronhielm framställs i Diemars rapport som holsteinare. Den danske ministern i Stockholm Paul Lövenörn skiver hem till Köpenhamn den 1 maj 1720 att dessa var de främsta inom det

holsteinska partiet.²⁹ För Gustaf Cronhielms del finns uppgifter om hans motstånd mot hessarna också i en depesch den 1 januari 1720 från Campredon till Dubois.³⁰ Han hade lämnat inte bara posten som kanslipresident utan även sin plats i rådet efter en konflikt med Fredrik i december 1719. I rådet hade han återinträtt efter några månader sedan sekreta utskottet krävt detta. Förhållandet till kungaparet förblev dock spänt. Det är inte ägnat att förvåna att han slöt upp på holsteinarnas sida tillsammans med sin bror.³¹

Om Dücker, Tessin, De la Gardie och Taube skriver Campredon den 6 februari 1720 att han hoppades att han lyckats få dem att verka för arvprinsen.³² Carl Gustaf Dücker och Nicodemus Tessin hade enligt "Gnädigst verlangte Portraits" ställt sig bakom Fredrik först sedan de erhållit mutor. Magnus Julius De la Gardie och Gustaf Adam Taube hade också mottagit pengar. Men i deras fall sägs det inte i "Gnädigst verlangte Portraits" att detta skulle ha haft någon avgörande betydelse för deras agerande. Åtminstone Taube hade alltid tagit parti för kungaparet. I tronföljdsfrågan hade båda aktivt arbetat för Fredrik.

Vad gäller de nu nämnda riksråden stämmer alltså Diemars uppgifter om "partitillhörigheten" väl överens med andra rapporter från Stockholm. En annan källa med vilken slående likheter finns är Nils Reuterholms välkända journal som 1957 utgavs av Sten Landahl i serien Historiska handlingar. Om Dücker skriver Diemar: "Sein Verstand ist sehr mediocre, hoffartig und geldgeitzig im höchsten Grad". Hos Reuterholm heter det

²⁸ A. F. v. Bassewitz' depesch i avskrift i Sten Landahls avskriftssamling. Originalen i *Niedersächsisches Staatsarchiv*, Hannover, gick förlorade under andra världskriget. Jfr *Der Archivar* 1948, häfte 3.

²⁹ P. v. Lövenörns rapport i avskrift i Sten Landahls avskriftssamling (original i *Rigsarkivet*, Köpenhamn).

³⁰ Tr. C. G. Malmström, *Handlingar rörande Sveriges historia under åren 1713–1720*, Uppsala 1854, s. 64.

³¹ Se betr. Gustaf Cronhielm S. Grauers o. Å. Holmbäck, Gustaf Cronhielm, *Svenskt biografiskt lexikon (SBL)*, 9, Stockholm 1931, s. 177 ff.

³² J. de Campredon t. G. Dubois 6/2 1720, tr. Malmström, *Handlingar*, s. 65 f.

bl. a.: "[Dücker] war een man af medelmätigt förstånd, stält och högdragen till sinnet".³³

Johan Lillienstedt beskrivs av Diemar som en man med viss lärdom även om denna inte satt alltför djupt. Liksom Dücker skulle han ha haft ett mediokert förstånd. Dessutom påstås han ha varit tråkig under samtal och ha uppträtt som en skolfux. Reuterholm skriver: "Han war een lärd och beläsen man, hade stora tankar om sig sielf och wille hållas för kunnig i alla wetenskaper, — — —. Till sitt utwärtse anseende war Lillienstedt een ganska obehagelig man."³⁴ Clas Sparre karakteriserar Reuterholm på följande sätt: "Hans förstånd war måtteligt, och hans kunnskap sträckte sig litet utom hans förra handtwerk, — — —. Man höllt honom ock för småhl och egennyttig."³⁵ För Diemar framstod han som "ein schlechter Kerle, gross von Leibe, klein von Verstand und Hertze". Till sist ytterligare en jämförelse med den reuterholmska journalen. Enligt Diemar var Hans Hinrich von Lieven "ein interessirter, wanckelmütiger Mann, ein Gross-Sprecher, ein Heichler und ein Schmeichler, falsch als eine Schlange". Reuterholm beskriver honom som snål och sniken. Sedan han 1710 kommit till Sverige skulle han ha vunnit rådets förtroende genom "slink och förställt wäsende".³⁶

På nämnda punkter tyder jämförelser med andra källor på att Diemars rapport överensstämmer med de verkliga förhållandena. Också i övrigt tycks rapporten till stor del värd tilltro. Vad Diemar exempelvis skriver om Arvid Horn stämmer tämligen väl med vad vi vet från annat håll. Precis som så många andra hade Diemar svårt att få grepp om Horn. Denne hade visserligen medverkat

till att Fredrik blev Sveriges kung. Men trots detta var Diemar inte riktigt säker på var han stod utan fann gott att värva anhängare i kanslikollegiet för att bevaka hans förehavanden.³⁷

Exempel kan också ges på att det finns anledning att ställa sig tveksam till om Diemar uppfattat situationen riktigt. Bl. a. gäller detta påståendet att Axel Banér inte skulle ha tagit parti för Fredrik av Hessen. Banér är ju känd som en bestämd motståndare till den holsteinska politiken.³⁸ Daniel Niclas von Höpken sägs ha varit holsteinare. Visserligen hade han varit Görtz' handgångne man. Men efter regeringsändringen anses han ha anslutit sig till drottningen och arvprinsen.³⁹

Tidigare har pekats på det välkända förhållandet att Ulrika Eleonora under sin korta tid som landets regent genom utnämningar och på annat sätt försökte stärka sin och makens ställning. Om man får tro Diemars rapport tog långt ifrån alla de riksråd som hon utnämnt parti för hennes make vid kungavalet i mars 1720. Frapperande är hur många som Diemar betraktar som mottagliga för mutor. Att mutor var vanliga vet vi från flera studier. I Diemars rapport görs gällande att mutorna i många fall hade en avgörande betydelse för olika personers ställningstagande. En mycket intressant uppgift är den att flera högre officerare hade förbundit sig att verka för arvprinsen. Här återkommer de uppgifter Diemar lämnar i sina depescher under vintern 1720 om att det högre krigsbefälet med våld skulle se till att Fredrik fick kungskronan om det visade sig nödvändigt.

Diemars rapport har, som inledningsvis framhållits, ett både personhistoriskt och allmänpolitiskt intresse. Anledningen till att

³³ *Historiska handlingar* 36:2, Stockholm 1957, s. 59.

³⁴ A. a., s. 61 f. Sten Landahl har i sin opublicerade avhandling citerat Reuterholms karaktäristik av Lillienstedt.

³⁵ A. a., s. 63.

³⁶ A. a., s. 62.

³⁷ Jfr S. Grauers, Arvid Bernhard Horn, *SBL*, 19, Stockholm 1973, s. 378 ff.

³⁸ E. Naumann, Axel Banér, *SBL*, 2, Stockholm 1920, s. 700 ff.

³⁹ O. Jägerskiöld, Daniel Niclas von Höpken, *SBL*, 19, Stockholm 1973, s. 713 ff.

den skrevs var att den hessiske lantgreven behövde ha underlag för sitt fortsatta agerande till stöd för sonen. Rapporten skall ses mot bakgrund av lantgrevens och Fredriks maktsträvanden. Dessa fortsatte efter kungavalet den 24 mars 1720. Då gällde det att skapa en så stark kungamakt som möjligt och att avgöra successionsfrågan till Hessens förmån. För den nyblivne kungen och hans far var det angeläget att omintetgöra hertig Karl Fredriks försök att tillerkännas tronföljden i Sverige. Under 1720 upptog hertigen förhandlingar i Moskva i hopp att vinna tsa-

rens stöd för sina planer.⁴⁰ Till bedömningen av de ledande svenskarnas ståndpunkt i kampen mellan holsteinare och hessare lämnar Diemars rapport viktiga bidrag. Personkaraktäristikerna ger i flera fall intressanta upplysningar om de karaktäriserade personerna. Inte minst genom de många uppgifterna om olika personers mottaglighet för mutor får vi en inblick i den begynnande frihetstidens politiska liv.

⁴⁰ H. Bagger, *Ruslands alliancepolitik efter freden i Nystad. En studie i det slesvigske restitutionsspørgsmål indtil 1732*, Köpenhamn 1974, s. 99–106.

Gustaf Regnérs självbiografi

Med inledning av *Nils Eriksson*

Ämbetsmannen, författaren och publicisten Gustaf Regné (1748–1819) är utmönstrad ur vår senaste litteraturhistoria. Dessförinnan har han dock alltid omnämnts, låt vara med allt mindre utrymme tiderna igenom. Entusiasmen för honom som skald har dock aldrig varit stor. Han kunde ha blivit en högst välgörande reformator av vår vitterhet, ”om hans fantasi icke varit för torr och idéfattig, hans känsla utan den skaldiska lättroliga lifligheten och hans sinne utan den djupare filosofiska skarpsinnigheten och besinningen, hvad förutan man som originalförfattare aldrig blir utmärkt”, skrev redan den stridbare och impulsiva nyromantikern Lorenzo Hammarsköld i sin ”Svenska Vitterheten”.¹ Av samtiden var dock Regné mera uppskattad och belönades med priser från tidens ledande akademier, ett förhållande som i viss mån utvisar det tidsbundna hos honom. De kungliga akademier och sällskap, som han med stolthet räknar upp i sin självbiografi, vilka har belönat honom eller hedrat honom med medlemskap, var konservativa smakdomare, mycket märkbart under Gustaf III:s regeringstid, då den i Sverige seglivade fransk-klassiska traditionen ännu omhulda-

des. Mera erkännande, även av eftervärlden, har Regné fått som teoretiker och även praktiker på metrikens område, där hans ”Försök till metrisk öfversättning från forntidens skalder” (1801) innebar något nytt i Sverige. I dess inledning hävdade han i nyhumanistisk anda att översättaren i första hand borde eftersträva trohet mot originalet och därvid bl. a. försöka överflytta de antika versmåttan till det egna språket.²

Här skall dock inte Regnérs litterära insatser granskas, men väl hans yttre bana. Den är i sina huvuddrag bekant via biografiska lexika, och i den nedan återgivna enkla och konstlösa självbiografin blir den ytterligare belyst, då även med en känslomättad och inifrån känd bedömning av de matrikelfakta som annars anges. Regnérs karriär är mycket tidstypisk och låter sig väl infogas i den forskning Bo Bennich-Björkman utfört kring ”Författaren i ämbetet”, där Regné f.ö. nämns. Den till synes förnöjsamme, men arme Regné fick livet igenom slita sig fram via informatorsplatser — han talar i en tidigare självbiografi (se nedan) om sin ”infor-

¹ *Svenska Vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar*, 2, Stockholm 1819, s. 44 f.

² Regné hade f.ö. redan 1786 framträtt med detta program. Se N. Eriksson, *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg 1778–1874*, Göteborg 1978, s. 147.

Nils Eriksson, f. 1937, docent i idé- och lärdomshistoria, har bl. a. skrivit *Dalin–Botin–Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787* (1973) och *historiker över Kungl. Vetenskaps- och vitterhets-samhället i Göteborg 1778–1874 resp. 1875–1953* (1978 & 1985).

matoriska träldomstid" — till en rad underordnade tjänster vid Kanslikollegiet. Han blev t. ex. e. o. kanslist 1774 och expeditiionssekreterare vid utrikesexpeditionen 1809. Han framstår därmed som en "idealtyp" för en vitterhetsidkare av äldre slag. Att vara yrkesförfattare i modern mening, dvs. att leva på honorar och vinster som egna skrivna arbeten kunde inbringa, var något som var främmande för denna tid. Den typiske vitterhetsidkaren var då oftast en universitetsutbildad ämbetsman. Detta nära samband mellan vitterhet och offentliga ämbeten har sina rötter i renässanshumanismen, där intim förbindelse rådde mellan humanisterna å ena sidan och karriären som lärare i de lärda språken, historia och moralfilosofi eller som sekreterare och kanslister å den andra. Regnér låter sig väl inpassas i denna tradition, som dock, naturligt nog, tunnats ut på 1700-talet. Bennich-Björkman sammanfattar: "I den världsliga karriärtypen eftersträvar vederbörande tjänst som informator och/eller handsekreterare hos någon magnat som rör sig i kungens närhet, helst ett riksråd med anknytning till kansliet. Samtidigt eller kort därefter söker han bli antagen som e. o. i kansliet. Efter hand avvecklas den privata tjänsten och författaren ägnar sig helt åt yrkesverksamhet inom hovet eller kansliet."³ Ett pris eller annat erkännande från en vitter akademi hade därför inte bara en litterär utan även en social betydelse: det kunde berättiga till högre tjänster.

Vidare kan tillfogas en kommentar till Regnérs betoning av att han känner sig befryndad med Rousseau. Det behöver inte betyda att han var helt igenom influerad av denne. Regnér var, liksom sin gode vän publicisten Gjörwell, nämligen också en varm beundrare och introduktör av den tyska sentimentala litteraturen, inom vilken bl. a. idyllikern Salomon Gessner var ett framträdande namn.

Liksom denne klagade Regnér över samtidens förkonstling och drömde sig tillbaka till den gyllene tid, då människan levde i oskuld och naturlighet, och i sina egna dikter prisade han idyllen.⁴

Regnérs självbiografi återfinns i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles arkiv.⁵ Som så många andra vittra och vetenskapliga samfund vid denna tid hade det göteborgska Samhället bland sina stadgar kravet, att varje ledamot skulle inlämna en självbiografi. Dessa är i flertalet fall mycket torftiga, ofta enbart rena matrikeldata, men Regnérs utgör ett av undantagen. Han sände f. ö. in två. Den första är från tiden för hans inval i K. Samhället, skriven i augusti 1779, och är mycket kortfattad. Den andra, som härmed utges av trycket är mera omfattande och innehåller förutom en personligt hållen självbiografi även smärre upplysningar av person-, litteratur- och lärdomshistoriskt intresse. Regnér avsände den med ett foljebrev daterat den 2 september 1818 till K. Samhället, då han känt sig plågad av att inte ha varit detta till särskild nytta efter sitt inval. Nu ville han därför visa sin erkänsla genom att skänka 10 Rdr Bco jämte levnadsbeskrivningen. Om denna skriver han att "Den är visserligen för utförlig att läsas med interesse af andra än min efterlevande släkt och mina afkomlingar", men han lämnar dock uppgifter om sina litterära påverkningar och kontakter, om tillkomsten av sina arbeten och om sina lärare och gynnare. — I notapparatens ges korta biografiska notiser om de mera okända namnen samt förklaringar till en del, för en sentida läsare, oklara sammanhang.

Min Lefvernes-Beskrifning

Det som jag nu företar mig, blir förmodligen mitt sista tidsfördrif här på jorden. Jag nalkas mitt sjuttionde år; och sedan jag i femton års tid använt mina få lediga stunder att grans-

³ B. Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, Uppsala 1970, s. 90.

⁴ Se G. Bergh, *Litterär kritik i Sverige under 1600–1700-talen*, Uppsala 1916, s. 186–194.

⁵ Signum E: I.

ka mina *Vitterhets-Nöjen*, hvaraf nu *Andra*, eller rättare sagdt *Sednare Delen* är af trycket utkommen, hvad kan mera locka och mindre besvära mig, än att i minnet genomgå den lifligare delen af min ålder? Detta mitt företag blir en ljuflig dröm för den slumrande delen deraf, ur hvilken jag ej mera önskar eller med jordisk förnöjelse kan uppvakna. Tvertom, hvad önskar jag? Just det som läses i nya Prof-Psalmboken,⁶ Psalmen för Ålderstigne:

Att lägga ner mitt hufvud uti ro
På grafvens bädd, mitt sista, lugna bo.

Jag har två gånger förut, men på begäran och utan den håg eller omständlighet hvarmed det nu kan göras, beskrifvit mitt lefverne. Det var först Kongl. Vettenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, som enligt sina Statuter fordrade en uppsats derom för sin Matrikel; och sedan min Morbror, Kyrkoherden Kylander⁷, som anhöll om samma beskrifning, för att upptaga mig i sin tillämnade *Ostrogothia Litterata*. Den sednare är väl något utförligare än den förra, och begge lemna mig något biträde till detta företag; men nu vill jag nogare genomse mina anteckningar och documenter, och närmare betrakta mig sjelf, för att söka göra beskrifningen något mera intressant för hvem som möjligtvis skulle komma att genomöfna den.

Jag föddes i Östergötland, Aska härad och Fifvelsta Socken, den 11 October år 1748. Min Fader, som der var Comminister och hette, som jag, *Gustaf Regnér*,⁸ var beklagligen död ett par veckor förut och efter blott halftredje års äktenskap med *Ebba Catharina Kylander*, dotter af då varande Pastorn vid Hospitalet i Linköping, hvilken härstamma-

de från forndne Biskoppen i Stiftet af samma namn. Min Bror, *Lars Regnér*,⁹ framburen första året, och till slut Professor Astronomiæ i Upsala, var mitt enda syskon af detta äktenskap, och vår Moder blef kort derefter gift med vår salige Faders efterträdare i ämbetet, *Johan Salin*.¹⁰ Jag fick således min barndom uppfostrad i Fifvelsta, der Ebba Catharina Kylander andra gången blef enka 1767 och af den milde Konung Adolf Fredric erhöill nåd-året fördubbladt. Och som jag ej utan hänryckning kan erinra mig denna ort, jemte hvad jag känner rörande min Fader, bör det utan tvifvel ursäktas, att jag upphåller mig vid dessa ämnen innan jag börjar beskrifningen af mitt lefverne, hvars skick dessutom mycket beror så väl af härkomsten som af stället.

Min Fader hade sin upprinnelse i Östergötlands Socken *Regina*, der min Farfader, som var bondeson, blef Kyrkoherde och bar tillnamnet af Socknen. Han hade studerat i Linköping till den grad, att han kunnat med värdighet flyttas till Upsala Academi; men var då beklagligen både fader- och moderlös och derigenom i så fattigt tillstånd, att han omöjligen kunde i Academien få fortsätta sina studier. Enda utvägen till hans bärgning var, att som frivillig gå i krigstjenst; och detta skedde just det olyckliga året då Fredricshall belägrades och vår store Carl XII blef skjuten: all hans fattade utsigt att på denna vädjaban göra lycka gick därmed förlorad. Han tog således följande året, 1719, afsked ur krigstjensten, och beslöt, på tillstyrkan af en af bröderna, som var Comminister i Söderköping och genom ett litet lån beforderade honom till Lunds Academi, att fortsätta studierne och blifva Prest. Det blef han omsider 1734, sedan han länge sökt uppehälle som Informator; och ett par år derefter fick han den Comminister-sysla i hvilken han, 51 år gammal, afled. Om han lefvat ett par år

⁶ Kan vara 1793 års provpsalmbok. Om denna se S. Kristofersson, *Psalmboksförslagen av år 1756–67 och 1793*, Lund 1939.

⁷ Matthias Kylander (1696–1753), hospitalspredikant i Linköping.

⁸ Gustaf Regnér (1697–1748), född i Regna, varifrån släktnamnet togs. Efter avslutade skolstudier blev han underofficer vid Östgöta infanteri och deltog som sådan i belägringen av Fredrikshald och i Stockholms försvar mot ryssarna 1719.

⁹ Lars Regnér (1746–1810), professor i astronomi i Uppsala från 1799.

¹⁰ Johan Salin (1710–1767). Fick sex barn med Ebba Catharina Kylander.

längre, hade han ofelbart vunnit ett godt Pastorat, ty den lärde och nitiske Biskopp E. Benzeliussatte mycket värde på hans kunskaper och character och var honom mycket bevägen. Han hade verkligen flitigt studerat de gamla Auctorerne och fått smak för konster och vettenskaper, men i synnerhet för Poesien och Historien. Den samling af hans skrifter, som bevisar detta, är lyckligtvis ännu i mina händer, och ger mig tillika om hans snille och tänkesätt ett begrepp som fägnar mig. Hans poesier sakna väl den städning i stilen som i förra hälften af 1700-talet var möjlig; men de äro bildrika och röja ett mycket ärligt sinnelag. En af hans kännare har ock försäkrat mig, att han ofta yttrade sig: "Om jag visste att i min kropp funnes en enda blodsåder, som ej vore ärlig, skulle jag utrifva den, om hon ock sutte midt uti hjertat". Angående min Moder bör här tilläggas hvad jag sielf erfarit: hon var särdeles god och from, och brädde deruti på sin allmänt vördade fader, som den store Benzeliuss hade valt till sin bigtare.

För att gifva begrepp om min födelseort, vore kanhända nog att förklara, det den instämde med mina föräldrars character; ty hvad är mindre lysande och väcker mindre uppmärksamhet hos en läsare, än oskuld, enkelhet och lugn? Men detta är för mig det dyrbaraste af allt, och dermed blir *Fifvelsta* i mitt minne ett oförgätligt paradis: för att roa mig sjelf och förmildra känslan af min höga ålder, måste jag således beskrifva det. Prestgården låg, jemte Kyrkan, på en liten höjd, hvarifrån utsigten var vidsträckt öfver en slätt, bestående till större delen af blott odlade fält och några lunder. Den var ej särdeles fruktbar, men dock så mycket att de nödigaste behofven fylldes, och mera begärdes ej. Hela socknen bestod, utom en liten Herregård, af bondbyar, och det beskedliga folket njöt sin frihet, underhåll och lugn, utan att af bländande flärd eller yppighet på något sätt förledas. Der rådde således både i naturen och lefvernet ett slags enfald, som ingen redlig menniska kan ogilla. Genom socknen gick en af de allmänna vägarne förbi Kyrkan, och

endast på den företedde sig i hast något som glänste; för öfrigt möttes man ingenstädes af annat än hvad måttligheten begär. Sådan var min födelseort, sådan behåller jag den blott i minnet; och med förloradt hopp att någonsin återse den, skildrar jag densamma här som en fornozt.

För att visa, huru lifligt minnet af min barndom är och huru långt det går tillbaka, må det tillåtas mig att nämna ringningen efter Konung Fredric. Jag var då på mitt tredje års ålder, och likasom hör ännu icke allenast publika deltagandet i denna sorgfest, utan ock mitt barnsliga, som yttrades med en klocka i mina föräldrars kök. Huru enkelt jag i denna Prestgård lefde och uppföddes, kan slutas af det föregående, hvartill blott behöfver läggas den lilla Trägård som omgaf huset och gjorde min tarflighet icke blott dräglig, men älskad och ovärderlig. En blick i fenstren möttes der af den väckta naturens första behag, som, i mina spädate känslor inplantade, sedan alltid varit de mest förtjusande. Ehvar jag sedan befunnits, ehvad jag sinnligen erfarit, har aldrig något dermed stått att jemföras. Mina läroår, som börjades hemma, som fortsattes i Wadstena 1758, i Linköping 1760, skulle utan detta intryck i anseende till mitt af naturen svagt gynnade minne och begrepp, varit besvärliga; men sedan jag i Linköpings Skola hunnit den grad, att jag kunde läsa Virgilii Ecloger, Ovidii Metamorphoser och Cicero de Officiis, blefvo de glada och uppmuntrande i hvad årstid som helst. Denna förmon öktes då jag blef Gymnasist, och hade den lyckan att vara den vittre Professor Älfs¹¹ lärjunge, som lät de berömda Vitterhets-arbeten, der man läser Grefvarne Creutz's och Gyllenborgs samt Fru Nordenflychts poesier, till låns circulera

¹¹ Samuel Älf (1727–1799), präst, latinpoet. Älf var lektor i latin vid Linköpings gymnasium och blev 1781 domprost i samma stad. Han var känd för sin stora lärdom, då särskilt i klassiska språk och historia. Speciellt uppskattad blev han för sin skicklighet i konsten att skriva vers på latin. Han översatte till detta språk bl.a. Gyllenborgs "Tåget över Bält" och "Ode över ett gott hjärta".

bland ungdomen. Det var just dessa arbeten, i synnerhet Atis och Camilla samt Vår- och Vinter-qväderna, som retade mig att vilja blifva Poet. Jag bör ock nämna tvenne andra älskade Lärare i Gymnasium, Doctor Törner och Lector Nyrén,¹² den förre undervisande i Astronomien, den sednare i Naturhistorien, särdeles den delen som angår Växtriket. Att lära känna verldsbyggnaden och jordens vär-alster var för mig det interessantaste; ty det ena tillfredsställer min ringhet, det andra mitt måttliga begär: jag blef menniska utan afund och Naturen min vördnads första mål. För detta tänkesätt har jag till en betydlig del att tacka desse Lärare; och härmed nöjd, lemnar jag nu Östergötland och far med min Bror till Upsala.

Vid den tiden var min Styffader död, och skulle således det klena underhåll, jag njutit som Studerande, snart upphöra. Jag kom till Upsala 1767 om hösten, och kunde ej längre qvarblifva än till våren följande året, då jag måste vidtaga en utväg som minskade min Mors utgifter under dess nådårstid: det var att blifva Informator. Redan som Gymnasist hade jag haft denna befattning, dels i Wadstena hos Rådman Talén,¹³ dels i Åtwed hos Kyrkoherden Kellborg.¹⁴ Nu fick jag väl der nöjet att tillbringa våren och sommaren i min födelseort, och den öfriga årstiden i dess grannskap, först hos Prosten Askegren,¹⁵ och sedan hos en Capiten Wendel, begge boende i Hagbyhöga, som är ortens Moderförsamling. Men sedan jag i några månader undervist deras söner, kom jag till ÖfverAdjutanten Baron Sparre¹⁶ på Slefringe i Åtweds socken, der jag som Informator förblef till våren 1770. Nu hände mig den lyckan att kunna återvända till Upsala, der min Bror i samma egenskap var qvar, och hade skaffat mig con-

dition hos Professorskan Ziervogel.¹⁷ Det är detta tillfälle jag bör nyttja att beskrifva mitt vistande i Upsala, som vid den tiden var det märkvärdigaste Lärosäte på jorden. Jag kom dit med ett hedrande betyg af Rector Gymnasii om mitt uppförande i Linköping, der jag slutligen hållit ett Tal på Svensk vers, hvilket anfördes som ett lysande prof af de kunskaper jag der inhämtat. Det var ock till sitt ämne, såsom visande nyttan för menskligheten af all sann lärdom, värdt att anföras i mitt Testimonium; och sjelf bör jag tillägga, att det till stylen gillades af Professor Älf, så att jag rimligt nog kunde inbilla mig vara född Poet. En af mina Landsmän, nu varande ÄrkeBiskoppen Doctor Lindblom, som varit en af mina kamrater i Linköping, satte ock i detta afseende det värde på mig, att han nu befordrade mig till ledamot af Sällskapet Apollini Sacra i Upsala. Jag har dock sedermera sjelf så litet värderat den tidens prof af mitt skaldeyrke, att de längesedan gått alldeles förlorade. De utgjorde dock ett af mina förnämsta nöjen i Upsala; men aldrig var ämnet lustigt eller satiriskt, alltid en följd af det fromma och redliga tänkesätt jag hämtat i min födelseort. Dermed instämde ock den Disputation jag höll i förbund med FältPredikanten Magister Joh. Askelöf,¹⁸ som gick ut på att demonstrera: *genuinam Pietatem juventuti in Scholis publicis sedulo inculcare apprime necessarium esse*. Till slut under mitt vistande i Upsala gjorde jag försök att som Skald vinna belöning, i det jag företog mig det af Vitterhets-Sällskapet Utile Dulci i Stockholm utsatta prisämne, Slaget vid Lützen; men huru detta lyckades mig, hör till en annan tidpunkt. Jag har nämnt hvad Upsala Academi under mina Student-år utmärkte sig, och bör nu anföras de Läromästare jag

¹² Johan Törner (1712–1790), lektor i matematik från 1752 vid Linköpings gymnasium. — Carl Nyrén (1727–1789), lektor i Linköping 1762.

¹³ Magnus Talén, rådman och handlande i Vadstena.

¹⁴ Nils Kjellborg (1716–1791).

¹⁵ Anders Askegren (1717–1794), prost i Hagebyhöga pastorat från 1765.

¹⁶ Sigge Sparre till Slefringe (1718–1790).

¹⁷ Änka efter den bekante numismatikern Evald Ziervogel, som avled 1765. Hennes namn var Christina Hultman.

¹⁸ Johan Askelöf (1733–1809), bondson, som slutade som prost i Klockrike. — Ämnet för disputationen gick ut på att betona nödvändigheten att vid de allmänna skolorna noggrant inpräglade ungdomen en djup fromhet.

der njöt och ej utan djupaste vördnad, liksom knäfallen inför ett altar, kan erinra mig. Jag hade i Linköping fått lust för Botaniken, och deraf kan slutas med hvad hänryckning jag inställde mig för dess högste idkare i världen, Archiater Linné. Alltid uppträder han i mitt minne som en gudomlighet, som en Blomstergudinnans Gemål, stående i hennes Tempel, Academiska Orangeriet, med hennes juveler i handen. Att nogare studera forntidens Litteratur, hvad kunde bättre vägleda mig än höra Professorerne Ihre, Floderus och Aurivillius, de största Philologer i Norden? Och om Astronomien eller Chemien varit mitt hufvudmål, hvar skulle jag träffat större ledare än Melanderhjelm och Bergman?

Snart blef likväl landtlefnaden åter mitt förnämsta nöje, och det i Östergötland på en ort, som näst Fivelsta ger lifligaste behag åt minnet af min ungdomstid: det är således Säteriet Minsjö, der jag från början af 1772 till inemot midsommarn 1774 var en ung von Stjernemans¹⁹ Informator, hvarom nu blir fråga. Der nyttjade jag alla lediga stunder, om vintern i kammaren och den vackra årstiden i trädgården, i lunder och skogar, att läsa de ypperste af forntidens Skalder. Min håg att med egna poetiska försök tillbringa en del af dessa stunder, valde alltid till ämne något som instämde med mitt sinnelag. Således öfversatte jag första sången af Lamberts Saisons²⁰ till exempel; och här författade jag det poemet rörande min Enslighet, som nämnes i mina Vitterhets-Nöjen såsom ett af Lagman Sotberg²¹ inför Vitterhets-Academien an-

fördt märkligt prof i afseende på förslaget att nyttja orimmad vers på Theatern. Här gynnade äfven lyckan min poetiska drift med ett par händelser, som naturligtvis ökte den och som förljufva åtanken på Minsjö. I sällskap med min discipel och dess moder Enkefru Stjerneman, drack jag brunn i Söderköping, och fick der bekantskap med vår vittre Leopold, som studerade i stadens Skola. Jag hade sedan med honom en brevvetling, som allt närmare förente oss och gaf ett synnerligt värde åt orten och mitt tidsfördrif. Då jag genom Stockholm reste hit ner, hade jag besökt en ledamot i Utile Dulci, då varande Curator ad litem, sedermera Rådman, den vittre Wellander,²² som kort derpå gaf vår nyss inrättade Svenska Theater det första dugliga Sångspel. Han gaf mig nu genom bref tillkänna, att jag vunnit den utsatta belöningen för poemet öfver Slaget vid Lützen, den han ock tillsände mig med underrättelse att jag blifvit vald till ledamot i samma Sällskap. Härmed väcktes min håg att i Stockholm försöka hvad till mitt framtida väl af Försynen kunde vara utsedt; och det var han, som genom erbjuden Condition hos Medicinæ Doctor Assessor Bjerken²³ skaffade mig tillfälle dertill. Farväl, behagliga Minsjö! Jag kommer nu till den lefnadsort, der ändå inpå min höga ålderdom blotta minnet af landet sedermera fått hugna mig. O att jag kunde uttrycka denna min saknad på ett så angenämt sätt, som Jaques Delille²⁴ i poemet L'homme des Champs! Det skulle till en del hugsvala mig; men i brist deraf må jag begagna ett par ställen af hans sköna poem:

¹⁹ Kan vara Fredrik Gustaf von Stjerneman (1766–1809), född och avliden på Minsjö. Se G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 7, Stockholm 1932, s. 641.

²⁰ Jean François Saint-Lambert (1716–1803), fransk författare, bl. a. till den stora naturbeskrivande dikten "Les saisons" (1764).

²¹ Erik af Sotberg (1724–1781). — Då änkedrottning Lovisa Ulrika 1773 återupplivade verksamheten i sin Vitterhetsakademi blev Sotberg sekreterare där till sin död.

²² Johan Wellander (1735–1783), ämbetsman och författare, som på Gustaf III:s uppdrag bl. a. utarbetade librettot till den första svenskspråkiga operan "Thetis och Pelée".

²³ Pehr Bjerken d. ä. (1731–1774).

²⁴ Jacques Delille (1738–1813), fransk skald och översättare. Han har bl. a. skrivit en lärodikt "L'homme des champs ou les géorgiques françoises", ur vilken citatet är hämtat.

O jours de ma jeunesse! hélas! Je m'en souviens,
 Épris de la campagne, et l'aimant en poète,
 Je ne lui demendois qu'un desert pour retraite,
 Pour compagnons, des bois, des oiseaux et des fleurs ...
 O champs, ô mes amis! quand vous verrai-je encore?
 Quand pourrai-je, tantôt goutant un doux sommeil,
 Et des bons vieux auteurs amusant mon réveil,
 Tantôt ornant sans art mes rustiques demeures,
 Tantôt laissant couler mes indolentes heures,
 Boire l'heureux oubli des soins tumultueux
 Ignorer les humains et vivre ignoré d'eux!

När jag ankom till Stockholm, som skedde vid midsommarstiden 1774, var Assessor Bjerken död, och mot hösten flyttade hans Enka med sina barn på Säteriet Löfsta i Uppland. Imedlertid hade jag, på tillstyrkan af min landsman och kamrat i Gymnasium Ol. Sam. Tempelman,²⁵ som var min företrädare i Bjerken'ska huset och nu hörde till Målare-Academien, sökt och vunnit inträde i Utrikes Expeditionen af Kongl. Cancelliet, och borde således återvända till Stockholm, så fort omständigheterna det medgäfv. Jag hade vid Kongl. Postverket en Cousin, sedermera Post-Inspector i Norrköping, som lyckligtvis skaffade mig tillfälle dertill genom Condition hos då varande Secreteraren vid Commerce-Collegium Dan. Wigius,²⁶ hos hvilken jag i November månad samma år mig infann. Det som mest smickrade mig, då jag i Östergötland tänkte på Rikets Hufvudstad, var att få lära känna den Man, hvars skaldesnille jag värderade högst ibland alla Svenska, sedan jag läst de förut nämnda gudomligt sköna Vår- och Vinter-qväden, der jag tillika fann ett så ädelt naturligt lynne och tänkesätt, att jag redan i honom föresåg min Gynnare och befordrare. Det som bidrog till denna bekantskap, var vistandet hos Fru Assessorskan Bjerken, hvars sväger, Cancelli-Rådet Bjerken,²⁷ som var en af Grefve Gyllenborgs vänner och för hvilken jag, utom några andra

mina poetiska försök, visat ett litet Höstqväde, gjordt på Löfsta, beledsagade mig till denne vördade Man, och hos honom, i anledning af detta poem, recommenderade mig. Den största heder och lycka som tillfallit mig, var denna bekantskap; hvarpå snart följde att jag blef ledamot i det Sällskap, som på 1750:talet utgaf de berömda Vitterhets-arbeten och som Grefve Gyllenborg nu hade förnyat. Här fick jag lära närmare känna flere aktningvärde vittre män som jag aldrig förgäter: Rudbeck, min evigt saknade vän, Adlerbeth, Grefve Oxenstjerna, och kort derefter Grefve Creutz, som återkallad från Beskickningen i Paris, blef såsom President i Kongl. Cancelliet, min högste Förman.

Jag var ännu Informator hos Wigius, då min Gynnare (Grefve Gyllenborg) tillstyrkte mig att öfversätta Rhadamist och Zenobi,²⁸ som på Hofvet representerades i sitt original och borde med fördel kunna användas på den nyligen inrättade Svenska Theatern. Att följa det rådet fagnade mig så mycket mer, som han samtyckte att ifrån arbetets början styckevis granska min öfversättning. Jag fick således tillfälle att ofta besöka honom och lära hans fina grundsatser i poesi, hvilka dock till iakttagande fordrade hans eget gudomliga snille.²⁹ Nu väcktes hos mig en önskan, den

²⁵ Olof Samuel Tempelman (1745–1816), senare bl.a. professor vid Konstakademin (1779) och hovarkitekt (1787).

²⁶ Daniel Wigius (1728–1807).

²⁷ Johan Bjerken (1725–1780).

²⁸ "Rhadamiste et Zénobie", tragedi av den franske författaren Prosper Jolyot de Crébillon, först uppförd 1711.

²⁹ I sina tidigare memoarer till K. Samhället, där Regnér omtalar sig själv i tredje person, uppger han sitt starka beroende av Gyllenborg. "Såsom Poet, ... räknar han sig aldeles för uppfödning af honom, och kan åtminstone berömma sig, at icke eftergifva någon hvad god handledare beträffar."

fattigdomen i så lång tid afhållit som en omöjlighet, den nemligen att flytta i särskilt bo och lefva för mig sjelf. Lyckligtvis gaf mig en annan bekantskap tillfälle att våga verkställa en sådan önskan. Vår förnämste Journalist, Gjörwell, af hvilken jag, genom det orimmade skaldestycket *Min Enslighet*, infördt i hans Samlare för år 1774, fick anledning att blifva känd, hade begärt mitt biträde; hvilket, ehuru jag icke trodde mig äga den skicklighet dertill som han mig egnade, jag nu för mitt underhåll vidtog, och sedan i många år dermed fortfor. I sina *Lärda Tidningar* för 1776 till och med 1780, och i *Uppfostrings-Sällskapets Tidningar* för 1781 till och med 1786, nyttjade han detta biträde, jemte det han till mig uppdrog åtskilliga andra litterära arbeten, hvaribland i synnerhet bör nämnas *Första Begreppen af de nödigaste Vettenskapen*, hvilka sedan, med samtycke af Cancellairs-Gillet, blifvit antagna som Skolbok vid de publika mindre Läroverken. Kort derpå blef jag ock Ledamot i det nyligen inrättade Uppfostrings-Sällskap, hvars föremål var att författa, granska och utgifva sådana skrifter.

Imedlertid hade någon omständighet, som visst förtjente nämnas men beklagligen fallit mig ur minnet, gjort mig så förmonligt känd af den högtärade Grefve Höpken (RiksRådet), att han kallade mig till Informator för sin Son. Jag kunde hafva bibehållit min särskilta lefnad, men att i ett så förnämt Hus vara tjenstgörande på det sättet, bragte mig genast att mottaga detta anbud, som ock hade den fördelen att om somrarne flytta mig ned i Östergötland, der hans gods, Ulfåsa, är beläget. Här njöt jag åren 1777 och 1778 det nöjet att åter få beskåda min födelseort, och i Wadstena besöka min ditflyttade Mor, och min Morbroder Kylander, som då var Comminister i den staden. Hos Riks-Rådet Höpken hände mig ock den hedern att vinna ett pris i Kongl. Vitterhets-Academien, hvilket han sjelf en afton, hemkommen från Academien, vid bordet, i någre förnämte gästers åsyn, till mig öfverlemnade. Jag kan ock ej påminna mig hans landsort, utan att komma ihåg min förste Lärare i Vitterhet, Professor

Älf, som då var DomProst och der gjorde sin uppvaktning hos RiksRådet; eller hans hus i Stockholm, utan att erinra mig vår namnkunnige vittre Kellgren, som då hitkommen från Åbo Academi var Informator i ett annat förnämt Hus, hvars omgänge med det Höpken-ska gjorde mig bekant med honom. Men hvad som framför allt fäster mitt vistande hos Grefve Höpken i minnet, är första anblicken af det Fruntimmer, med hvilket jag nu inemot fyratio år varit förent. Hon, likasom jag, var der i tjenst, och giftermålet, som skedde i början af Februarii månad 1779, drog oss begge ur främmande hus.

Hon var dotter af en VicePastor i Östergötland, benämnd Wænnerberg,³⁰ fick i dopet förnamnet *Marie Elisabet*, och var vid ungefär samma ålder som jag. Lika tarfligt uppfödd, blef hon mig så mycket mera tillgifven, trogen och huld, som intet annat, än ett upplåadt, ömt och redligt hjerta, med hvarandra förbandt oss. Det blir således nu fråga om hvad som bidrog till vårt underhåll, hvilket, hvad inkomsten beträffar, berodde helt och hållet af mig. Så inskränkt denna var, så inskränkt var hos begge behofvet, som ock sedermera aldrig ökats utan i mon af inkomsten. Jag fortfor att biträda Gjörwell, som derför betalte hvad han förmådde, och sökte äfven skaffa mig presenter, i det han rådde mig att öfversätta den store Fredric II:s Bref om Kärleken till Fäderneslandet, och att skriva ett Åreminne öfver Jonas Alströmer. Ett exemplar af den förra skriften, som blef utgifven af trycket, skickade han till en af sina bekanta i Berlin att med recommendation lemnas till Konungen, som ock betygade mig sin erkänsla i ett af honom sjelf under-tecknad bref; och med denna present fann jag mig både hedrad och nöjd. För Minnet öfver Alströmer blef jag belönt af Uppfostrings-Sällskapet, och erhöll sedermera af dess

³⁰ Kan möjligen vara den Johan Wænnerberg (1712—1770), som står omnämnd hos Bennich-Björkman, a. a., s. 428. Han var son till en rådman i Söderköping, fil. mag., men fick aldrig något ordinarie prästämbete.

son, CommerceRådet Baron Alströmer,³¹ en särskilt Medaille med betygad tacksamhet för detta mitt arbete. Imedlertid hade jag år 1775 blifvit Copist och följande året Cancellist i Utrikes Expeditionen af Kongl. Cancelliet, der jag ändtligen år 1783 hann till lön som Copist med bifogade sportler. Men hvad som sedermera mest bidragit till mitt underhåll, var en befattning som grefve Gyllenborg skaffade mig. Denne min störste Gynnare hade råkat besöka StatsSecreteraren Benzelstjerna,³² som var ÖfverInspector vid Postverket och hade inseende öfver de så kallade Avisorna eller Allmänna Tidningarne, just den dagen då Cancellisten Depken, som i 36 år dermed haft befattning, var blifven död. Han recommenderade genast mig till det biträde Benzelstjerna då saknade: och alltifrån den tiden, medlet af Maj månad 1784, har jag varit sysselsatt med Avisorna, och är det ännu. De utgåfvos då blott två gånger i veckan, så att de öfriga dagarne, utom hvad tjensten i Kongl. Cancelliet fordrade, kunde användas till något annat. Denna ledighet nyttjade jag i tre år, 1784, 85 och 86, till utgifvande af en vitter Tidning som jag kallade *Svenska Parnassen*, och som några år derefter vid ett publikt tillfälle af Svenska Akademien nämndes såsom en förtjenst å min sida. Jag vann likväl föga med detta arbete, måste derföre upphöra dermed, och till början af 1790-talet åtnöja mig med Cancellilönen, och arvodet för Avisorna, begge till den tiden knappa nog. Nu hände mig den lyckan att jag fick en liten befattning med Stockholms-Posten, och kort derpå förvandlades Avisorna till ett dagligt Blad, hvarigenom mitt arvode naturligtvis så mycket öktes, att det jemte Cancellilönen svarade mot mitt tarfliga behof. För befattningen med Stockholms-Posten, som fortfor till slutet af

år 1816, hade jag att tacka dess förste utgifvare Kellgren, och för det öfka arvodet för Avisorna tackar jag Svenska Akademien, som vid befattningen dermed, sedan dess höge Stiftare Gustaf III tillagt densamma uppbörden af dessa Blad, bibehållit mig. Sedan jag i publika tjensten år 1784 blifvit Registrator, 1795 Protocols-Secreterare, och 1809 Expeditions-Secreterare hade jag ock hunnit förvärfva lönen som tillhör den andra af bemälte sysslor, och med njutningen af denna lön befinner jag mig nu flyttad på Indragnings-Staten. På detta sätt uppehållen, äger jag genom mitt lyckliga giftermål en son, *Adolf*, nyligen utnämnd till Protocols-Secreterare, en dotter, *Gustava*, gift med Secreteraren vid Kongl. Postverket Gustaf Hallgren, och en yngre dotter, *Charlotta*, vår husfägnad och vårt stöd på ålderdomen.

Huru jag nyttjat de få lediga stunder omsorgen för min bärning medgaf, kan jag så mycket mindre undgå att beskrifva, som de utgöra den käraste delen af mitt lif. Att denna i synnerhet bestått i vittra yrken, ser man af det föregående, och frukter deraf visa mina af trycket utgifna så kallade *Vitterhets-Nöjen*. Jag går nu att anföra som prof de som verkade något till min heder utom enslighetens läger. Det är redan nämndt huru jag blef Ledamot i tre vittra Samhällen, Apollini Sacra i Upsala, Utile Dulci här i Stockholm och det af Grefve Gyllenborg förnyade Sällskap, hvars fordna arbeten redan i Linköping hade retat min poetiska smak. Kort derpå, 1776, blef jag Ledamot af Vettenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, och det innan jag der, som i Utile Dulci, vunnit en belöning. Jag borde således visa min erkänsla för denna heder och på något sätt framställa mig densamma värdig; hvilket ock lyckades mig. 1783 belöntes jag för Lofqvädet öfver Handeln, 1786 för Oden öfver Religions-friheten och 1792 för Oden öfver Slaget vid Svensksund. Att det första af dessa försök lyckades mig, är jag ännu förvånad öfver, ty jag hade två märklige medtäflare som sedan blefvo ledamöter i Svenska Akademien, nu varande StatsRådet Baron Adlerbeth och Expedi-

³¹ Förmodligen avses Patrik Alströmer (1733–1804), känd för sitt omfattande mecenatskap (bl. a. mot Gjörwell, Bellman, Thorild, Linné, Leopold, Scheele och Bergman).

³² Matthias Benzelstjerna (1713–1791), statssekreterare och överpostdirektör.

tions-Sekreteraren Sjöberg:³³ det bör likväl nämnas, att den förre hade afsagt sig belöningen och att näst honom det vittra Samhället fann mig densamma värdig.³⁴ Det uppdrogs mig ock, att i detta Samhälle år 1786 genom ett Tal fira dess Högtidsdag, den 24 Januarii, vår store Gustaf III:s Födelsedag, hvartill jag sjelf valde ämnet, Svenska Vitterhetens framtida utsigt, och fick derpå en sådan tacksägelse derföre, att den smickrade mig mer än en belöning. Också fins det för det närvarande intet vittert Samhälle i Sverige, som jag mera respec terar än det Göteborgska.

Samma år som jag vann andra priset i Göteborg, var Svenska Akademien inrättad. Hvad värde jag satte på denna stiftelse af Gustaf III, visar Svenska Parnassen för det året; och den belöning jag der vann tvenne år derefter för Heroiden Gustaf Wasa till Hemming Gadd, visar att samma Academi på något sätt svarade emot min aktning. Derom blef jag ännu mera öfvertygad, då den för Lundblad ska priset utvalde mina år 1801 af trycket utgifna *Försök till metriska Öfversättningar från forntidens Skalder*, och året derpå tilldömde mig sin egen belöning för Svaret på frågan om Älderdomen. Jag var vid denna tiden förmåten nog att låta inbilla mig, det jag vid första inträffade ledighet i denna Academi skulle blifva en af dess ledamöter. Men då flera sådana tillfällen slagit mig felt, trodde jag mig upptäcka en orsak dertill, som, i fall den är verklig, bör trösta mig. Då jag vann första belöningen, hade jag begärt att af Akademien få den förvandlad till en ny, med utsatt ämne af Svenska Parnassens Utgifvare som vunnit den. Dermed ville jag undvika att offentligt mottaga den; men det svarades mig, att som Gustaf III sjelf ej vägrat mottaga

ett af Akademien vunnet pris, kunde ingen annan, som dermed hedrades, utan misshag vägra det.³⁵ Det som gaf mig anledning till detta steg, var ett anfall i Stockholms-Posten, som vanhedrade min Journal;³⁶ och detta borde jag så mycket mindre tåla, som flere namnkunnige män gillat den. Ämnet som jag tänkte uppgifva och på förenämnde sätt belöna, var en Ode öfver Snillet i afseende på dess sannskyldiga värde och kall, hvarmed jag hoppades blifva hämnad på den som skymfades mig och redan var en af de Aderton. Jag ansåg mig ej sjelf värdig att blifva ledamot af Svenska Akademien; men sedan det anspråket af andra hos mig blifvit väckt, och möjligen af det jag nu anført misslyckats, föll mig in att af trycket utgifva en samling af mina belönte skrifter och hvad dermed kunde jemföras; mitt verkliga nöje är, mindre att vinna än förtjena. Jag blev år 1805 ledamot af Kongl. Vitterhets-Akademien utan förtjenst, och är bekymrad öfver att på intet märkligt sätt kunna motsvara den hedern. Den hade långt förut snarare bort tillegnas min morbror, Kyrkoherden Kylander, och min Gynbare Bibliothecarien Gjörwell, hvilkas större rättighet dertill, i synnerhet Gjörwells, begge i afseende på deras Historiska kunskaper, jag ej utan blygsel kan erinra mig. Kylander var mot slutet af 1780:talet af då varande Biskoppen i Stiftet J. A. Lindblom uppgifven såsom den skickligaste person att gifva akt på de uti Östergötland befintliga urtida minnesmärken, och öfver detta Biskoppens val hade Akademien, i bref till Kylander, betygat sin fägnad. Om samma Academi ännu inbegrep de yrken, som genom inrättningen af den så kallade Svenska deruti upphört, så ägde jag någon utväg att söka afbördas min skuld. Jag

³³ Nils Lorentz Sjöberg (1754–1822), vars karriär i mycket liknade Regnérs. Liksom denne tävlade han flitigt i skaldekonst. Se Bennich-Björkman, a. a., s. 441.

³⁴ Adlerbeth avsåg sig priset – men behöll äran – till förmån för Regné, ”en förtjänt människa, som var mera behöfvande än jag”, skrev han i ett brev. Se Eriksson, a. a., s. 152–154.

³⁵ Om detta se H. Schück, *Svenska akademien historia*, I, Stockholm 1935, s. 288 f.

³⁶ Regné hade här mycket hårt angripits af Leopold, vilket för en senare avhandlingsförfattare framstår som en illustration till det lenngrenska skämtet om ”att skjuta en tätting med kanon”. – Om denna tre år långa strid se A. Sjöding, *Leopold, den gustavianske smakdomaren. Hans utveckling till första upplagan av Samlade skrifter (1800–1802)*, Uppsala 1931, s. 349 ff.

hade ock då förmodligen, såsom i *Utile Dulci* och i Göteborgska Samhället, med skrifter som vunnit större belöningen visat en grad af värdigheten att vara dess ledamot. Ägde jag anspråk dertill i en af de tvenne Akademierne, så kunde det hugsvala mig att utan anspråk vara det i den andra. Bristen derpå har länge besvärat mig med försök till en vigtig artikel om Grekiska Litteraturen att införas i dess Handlingar, men hvilken jag tviflar hinna så fullborda att den blir antaglig, ehuru för det närvarande ingen ting mera än Grekernes språk roar mig. Om ock den hedern att vara ledamot i Vitterhets-Academien ej händt mig, skulle jag så mycket mindre på något sätt, liknande Pirons,³⁷ som skref följande grafskrift öfver sig sjelf:

Ci git Piron, qui ne fut rien,

Pas même Academicien,

yttrat mitt missnöje deröfver, som jag ej förtjent den. För öfrigt hänvisar jag till mina Vitterhets-Nöjen att lära närmare känna mitt tänkesätt och huru mina få lediga stunder blifvit använda.

En vigtig del af min beskrifning återstår: jag bör ock visa min beskaffenhet till kropp och sinne. Men för att gifva den delen något intresse för en Läsare, vill jag först ur Rousseaus *Confessions* (L. III. IV.) anföra följande: "Att vara långsam i tankar, är hos mig en egenskap förent med lifliga känslor, icke blott i omgänge, utan ock i min enslighet och då jag arbetar. Mina begrepp samla sig med största svårighet i mitt hufvud. De löpa oreddigt och med häftighet omkring, så att jag ingenting ser tydligt, och kan knappt anteckna ett ord. Efter hand stillar sig denna förvirring och mitt chaos utvecklar sig, men trögt och långsamt ... Häraf kommer den svårighet jag har att vara författare. Också visa min kluddiga manuskripter hvad möda de kostat mig; de äro alla omskrifna fyra till fem gånger, innan de kunnat tryckas. Jag har ingen ting uträttat med pennan i hand och papperet framför mig på bordet: det är under promenad på klippor och i skogar, och ofta

om nätterna i min säng, under sömnlöshet, jag skrifver i min hjerna. Man kan dömma, huru långsamt det går, i synnerhet för en som är utan verbalt minne och ej deruti bibehåller så mycket som sex verser. Bland mina perioder gifvas de, som jem till sex nätter å rad blifvit ombildade i mitt hufvud, innan de kunnat sättas på papperet ... Så litet mästare af mitt snille, kan man dömma hvad jag måste vara i omgänge, der man, för att uttrycka sig på ett passande sätt, måste i ögonblicket tänka på tusende saker ... För den som ej är van att tala i stora omgängen, är det nästan omöjligt att göra det försigtigt. Sker det mellan fyra ögon, så har det för mig en värre olägenhet, den att tala beständigt. När man blir tilltalad, måste man svara, och när den ene tiger, måste den andre fortsätta talet. Detta tvång allena har gifvit mig osmak för omgänge. Jag finner ingen ting mera plågsamt, än vara nödsakad att på stunden och fortfarande tala ... Att gå, är något som hos mig upplifvar tanken; min kropp måste vara i rörelse, om snillet skall vara det. Utsigten af öppna fältet, tätt på hvarandra följande anblickar som behaga, den vida luftkretsen, den stora appetit och den helsa som vinnes genom rörelsen, aflägsnad från hvarje ting som nedtrycker känslan af min sjelfständighet ... allt detta befriar min själ, ger mig dristighet att tänka, fyller hufvudet med en ofantlig hop saker och öfverlemnar åt mitt behag att välja och sammanbinda dem". ... Så beskrifver sig Rousseau, och vid denne store författare vågar jag, som arbetande, likna mig, för att ursäktas icke blott mina skrifter, hvaruti ingen jemförelse med honom äger rum, utan ock i synnerhet mitt uppförande.

Till kropp och sinne alltifrån barndomen svag, har jag aldrig kunnat blifva en verksam medborgare, och har derföre både som yngling och ålderman alltid lefvat, så vida möjligt varit, för mig sjelf. Äfven i den lifliga åldern blyg att träda i omgänge, var min enslighet, ehuru farlig, det som mest roade mig. Der har dessutom alltid en kärlek för ordning, varit rådande, som gjort mig allt öfverflöd, allt hvad som bländar, umbärligt. I

³⁷ Alexis Piron (1689–1773), fransk författare.

mina skrifter visar ock sammanhanget och stylen prof af min böjelse för ordning som gått ända till symmetri, hvilken jag för uttryckets skull ofta till äfventyrs bort men ej kunnat undvika. Från barndomen van att åtnöjas med litet, har jag äfven hvad kunskaperne angår, blott sökt hvad jag behöfde för att lefva stilla och nöjd. Det angelägnaste för mig har varit, att ingen ting hafva att förebrå mig; derföre har jag i alla mina begärelser varit måttlig, och dermed vunnit mycket för min välmåga, särdeles hvad kroppen angår. Den tyngd ålderdomen medför, känner jag merendels blott till sinnet; men då inga förebråelser dermed förenas, är den i min enskilda lefnad dräglig: från omgänge afhåller den mig så

mycket mera. Dessutom är mitt minne, som beklagligen alltid varit svagt, nu så förbrylladt, att jag ingen ting i hast kan besvara eller uppgifva, och blygs att röja det. Jag möter således ofta med obehag personer som vilja tala med mig, och mottager heldre skriftligen hvad de hafva att säga, i synnerhet om det rör mina skyldigheter, ty för dem skulle jag vilja uppoffra till och med lifvet. Det är sant, trefligt befinner det sig ännu, så att för min trefnad på ålderdomen fordrades lån, men som Rousseau förklarar om sig, är jag verkligen heldre lidande än sätter mig i skuld, och ville det oaktadt lefva ännu längre, om jag vore nyttig ... Härmed nedlägger jag pennan, och afbidar i lugn döden.

Adolf Ulrik Wertmüller. Sverigeåren 1797–1799

Av Marianne Ugglå

Adolf Ulrik Wertmüller föddes i Stockholm 1751. Fadern var hovapotekare och ägare av apoteket Lejonet. Familjen, som var aktad och välbärgad, hade i sitt umgänge flera av tidens ledande konstnärer som Sergel, Taraval, Masreliez.¹

Wertmüller fick sin första utbildning i L'Archevêques skulpturateljé men övergick till måleristudier hos Lorens Pasch d. y. 1772 reste Wertmüller till Paris där hans släkting konstnären Alexander Roslin hjälpte honom till en elevplats hos Joseph-Marie Vien, en av tidens ledande företrädare för den nyklassiska stilen. När Vien 1774 utnämndes till direktör för den franska konstakademien i Rom och begav sig dit med en grupp elever, bl. a. Jacques Louis David, fick Wertmüller ekonomiskt understöd av fadern för studier i

Rom. 1779 upphörde understödet och Wertmüller fick avsluta studierna och återvända till Frankrike.

Från 1780 började han förtjäna sitt uppehälle som porträttmålare, först i Lyon sedan i Paris. I Paris målade Wertmüller 1783 för ambassadören Gustaf Filip Creutz "Ariadne, liggande på stranden av Naxos" (Nationalmuseum 1034). Med denna målning agréerades Wertmüller 1783 vid den franska konstakademien, där han året därpå vann inträde som porträttmålare. Gustav III utnämnde honom till kunglig hovmålare 1783 och han kallades till ledamot av den svenska konstakademien. Gustav III bidrog aktivt till att han fick uppdraget att måla helfigursporträttet "Marie-Antoinette med två av sina barn i Trianons park", 1785 (Nationalmuseum 1032).² Trots den kungliga beställningen slog Wertmüller inte igenom som porträttmålare i Paris och i brist på uppdrag målade han ännu en mytologisk komposition "Danaë och guldregnet" 1787 (Nationalmuseum 1767). Året därpå lämnade han Paris och reste till Bordeaux där han var sysselsatt med porträttuppdrag till sommaren 1790. Då reste han vidare till Spanien och var verksam först i Madrid och sedan i Cadiz.

¹ Artikeln grundar sig på förf.:s 80-poängsuppsats med samma titel (Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, vårterminen 1990). 80-poängsuppsatsen redovisar utförligt Wertmüllers konstnärliga produktion under perioden. De biografiska uppgifterna är hämtade ur manuskript i *Kungliga Bibliotekets* handskriftssamlingar (KB, Hs), framför allt l.v.22, "Fragment av självbiografi", l.v.19 1–7, "Biographica", l.v.23, "Journal commencé en Amerique 1796", M. 273, "Journal under resa Amerika–Frankrike–Sverige 1796", M. 210, "Journal om resan från Stockholm till Hamburg år 1799" samt l.v.20, "Journal de la Terre Situé a Naaman's Creek à commences des tems que je suis parti de Philadelphie" (översatt till engelska och publicerad i Franklin D. Scott, *Wertmüller, Artist and Immigrant Farmer*, Chicago 1963).

² *Marie Antoinette. Porträtt av en drottning. Nationalmusei utställningskatalog nr 524*, Uddevalla 1989.

Marianne Ugglå, f. 1941, intendent vid Skattkammaren, Kungl. Slottet, är medredaktör av *The Lunning Prize* (1986; Nationalmusei utställningskatalog 489).

A. U. Wertmüller: Drottning Marie-Antoinette med två av sina barn i Trianons park, sign. 1785 (Nationalmuseum 1032). Foto: Statens konstmuseer (SKM).

1794 lämnade han det oroliga Europa och begav sig till Philadelphia i Amerika. Vistelsen där var först avsedd att vara endast ett par månader men förlängdes. I Philadelphia fick Wertmüller bl. a. måla George Washingtons porträtt och där träffade han sin blivande gemål Elizabeth Henderson, dotterdotter till den svenske konstnären Gustaf Hesselius.

1796 då Wertmüller befann sig i Amerika fick han underrättelsen om sin släkting Johan Henrik Wretmans bortgång.³ Wertmüller hade pengar, som han förtjänat i Frankrike och fått ut i arv, placerade hos Wretman. För att få ut sin andel i dödsboet reste Wertmüller till Frankrike och anlände till Paris den 22 december 1796. Här bodde han först hos Alexandre Antoine Roslin, son till konstnären, men flyttade till Hôtel de Malthe. Från Paris försökte han få ut sin fordran av Wretmans son, som bodde i Stockholm. Brevkontaktarna tog tid, en tid som Wertmüller använde till att ta reda på sina tillhörigheter, som han låtit magasinera vid avresan från Paris 1788. Han besökte vänner, bl. a. sin gamle lärare Vien, umgicks med miniatyrmålaren Romany, sina släktingar i familjen Roslin och den svenske målaren Per Krafft d. y.⁴

Under Parisvistelsen målade Wertmüller enligt sin verkförteckning, "Notte", fyra porträtt.⁵ De två första, som avslutades den 20 resp. "31" (sic) april 1797, var antagligen gåvor eftersom ingen uppgift finns om betalning. Den 30 maj och 4 juni avslutade han ytterligare två porträtt. Wertmüller skriver till Elizabeth Henderson i början av juni

1797 att "Je n'ai rien pu gagné depuis que je suis ici à l'exception de 2 portraits que je fais actuellement, et qui m'ont prit beaucoup de tems, de maniere que je ne peux partir qu'à la fin de ce mois, mais ils me paye une partie des frais de voyage."⁶

Från Parisvistelsen 1797 finns ett ytterligare porträtt signerat och daterat 1797 och ej upptaget i "Notte".⁷ Porträttet föreställer Aimée de Coigny (1769–1820). Hon var berömd genom den franske poeten André Chéniers dikt "La jeune captive" skriven till henne när de båda satt fängslade 1794.

Wertmüller hade länge för avsikt att försöka avsluta sina affärer och så fort som möjligt återvända till Amerika. Men när det visade sig att han inte kunde få ut sina fordringar på Wretmans dödsbo i Paris beslöt han sig för att resa till Sverige och underhandla med sonen Wretman. I april 1797 skriver han till en vän i Cadiz, Fredrik Christiernin, att "mon projet actuellement est de finir mes affaires et prendre entre mes mains ce que je possède; d'aller en Stockholm pour cet effet et y rester 2 à 3 mois et comme il feroit trop tard de retourner en Amerique cette année, je comte de retourner à Paris pour passer l'hiver prochain et de faire mes emplettes pour le printemps d'ensuite, et alors je ferai une bonne affaire, car à Paris on peut trouver ... toute sorte de marchandise."⁸

Wertmüller hade under hela sitt liv olika affärer i varor som sidoinkomst till porträttmåleriet. Han hade i Amerika noterat den efterfrågan som rädde på varor från Europa och såg nu ett lämpligt tillfälle att omsätta de pengar han hoppades få ut i Sverige i varor, som han sedan skulle försälja i Amerika. Flera av hans släktingar och vänner var affärs-

³ KB, Hs Ep.V. 12, C. F. Sundvall till A. U. Wertmüller, daterat den 19 februari 1796, ibid, A. A. Roslin till A. U. Wertmüller daterat den 26 februari 1796.

⁴ KB, Hs I.v. 17, "Adressbok" med uppgifter om visiter i Paris 1797, bl. a. "Mr Kraft, Rue de Lille nr 499, faubourg St Germain", samt ibid på lös lapp, "Mr Kraft pour voir le Museum".

⁵ KB, Hs I.v. 24, "Notte de tous mes ouvrages pour lesquels j'ai été, ou dû être payé depuis le temps que j'ai commencé à tirer parti de mon talent ce qui fut à mon retour en France, après avoir fait le voyage d'Italie et c'est à Lyon où j'ai commencé à avoir des occupations". (Publicerad i *Gazette des Beaux-Arts* 1956: 2, sid. 47–68).

⁶ KB, Hs Ep.V. 14, Wertmüller till Elizabeth Henderson, daterat den 5 juni 1797. KB, HS Ep.V. 12, Paulmier til A. U. Wertmüller, daterat den 14 juli 1797, visar att Wertmüller efter vissa ansträngningar fått betalt för de två porträtten.

⁷ Porträttet finns avbildat i katalogen till Christies försäljning den 9 juli 1926 samt i katalogen till Palais Galliera, Paris den 31 mars 1966.

⁸ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till F. Christiernin, daterade den 19 april 1797.

män och genom dem hade han fått kontakter i Frankrike, Spanien och Amerika. Detta internationella nätverk av handelsmän gav honom både porträttuppdrag och impulser till egen affärsverksamhet, dock i blygsam skala.

Den 26 juli 1797 lämnade Wertmüller Paris för att resa till Sverige. Färdvägen gick via Bryssel, Antwerpen, Amsterdam och Hamburg, där han stannade ca en vecka innan han avreste till Lübeck och gick ombord på ett svenskt skepp. Den 28 augusti anlände han till Kalmar. Han beskriver målade de intryck han fick av hemlandet. "Il etoit étrange à mon oeil, après avoir habité des beaux climats, et des pays abondant comme la France et l'Amerique, de me trouver dans les rochers arides de la Suede, ou je ne voyois que presque partout des sapins, Pins et fort peu de Bouleaux, de voir qu'on a pu parmi des Rochers sémer des grains et que la moisson fut retardé jusqu'à la fin d'aout et au commencement de Septembre, alors il faisoit déjà en Suede un très mauvais tems, il pleuvoit jours et nuits de manière qu'on avoit beaucoup de peine à pouvoir voyager."⁹ Han fortsätter skildringen med synpunkter på de undermåliga kommunikationerna och inkvarteringsställena.

Vid avfärden från Linköping den 1 september utsattes han för en obehaglig tullvisitation. Man fann att han otullat förde med sig "quelques Boucles d'oreilles d'or, quelques évantailles (seulement 8) un paquet de 50 petites Brosses pour les dents que M^r La Tour à Paris me donna pour remettre à la Duchesse de Södermanie, et 6 pairs de bas de soy noir."¹⁰ Föremålen beslagtogs och man ville även ta ifrån Wertmüller hans fickur, då han ej kunde visa intyg att han hade rätt att bära

ur.¹¹ Han fick hjälp av en vän i staden och kunde resa vidare på villkor att han infann sig i rätten inom sex dagar.¹² Han fortsatte till sin syster och svåger König på Nordsjö utanför Norrköping, där han stannade ett par dagar, och reste sedan vidare till Stockholm.

Under sista delen av resan fick Wertmüller skjuts med sin gamle lärare Lorens Pasch d.y. De anlände den 14 september 1797 till Stockholm, som Wertmüller lämnat 25 år tidigare. "Jag for med Directeuren vid målare- och bildhuggareakademien i Stockholm förr Pache, som bodde i akademie huset vid Rosenbad, så snart vagn kom in på gården så mötte jag min gamle gode vän medallieuren Grandell den äldre, som då gick ifrån akademien, hvarest han hade förrättat sin syssla som Professor vid densamma. Med mycken fågnad hälsade vi och tog hvarandra i famn. ... Träffade följande dagar brodern doctor Carl Hinr. Vertmüller, samt fordomadags vänner Herrar Masreliez den äldste och den yngste, Hofint Lindwall d.ä. o. d.y. Herr Grandel."¹³

Wertmüller tog först in på en "meublerade kammer på Regeringsgatan" men flyttade efter ett par månader till brodern Carl, som bodde kvar i föräldrahemmet. Wertmüller bodde där i "la même chambre que j'ai occu-

¹¹ Fickuret var troligen tillverkat av urmakaren A. Hessén i Paris, som var verksam i slutet av 1700-talet. Han uppges vara bördig från Dalarna (E. Sidenbladh, *Urmakare i Sverige under äldre tider*, Stockholm 1918). I KB, HS I.v. 24 "Notte de tous mes ouvrages que je me suis offerts à faire pour mes amis et connaissance et duquels je n'ai accepté aucune payement" finns anteckningen att Wertmüller i september 1786 målat ett porträtt av Hessén och i ersättning erhållit "en valeur de 10 Louis sur ma montre qu'il m'a fait".

¹² KB, HS I.V. 19. Jfr Accisrättens protokoll den 8 september 1797. Wertmüller överklagade hos kommerskollegium som från beslaget undantog strumporna och tandborstarna såsom ej varande mer "än hvad han til eget bruk och nytta under ett, eller högst tvenne år kunde hafva av nöden". Wertmüller nöjde sig inte med detta beslut utan gick vidare till Kungl. Majt, som biföll hans överklagande och beslutade att han skulle återfå varorna i Hamburg när han lämnat landet mot erläggande av tull och bötesbelopp. Den 30 mars 1798 betalade han till konfiskationsmagistraten 103 Rdr 19 Ssr.

¹³ Se not 9.

⁹ KB, Hs M. 273, "Journal under resa Amerika—Frankrike—Sverige 1796".

¹⁰ Ibid. I *En bok om Östergötland*, Stockholm 1915, behandlar A. Gauffin tullaffären i en artikel med rubriken "Om huruledes Hofmålaren Wertmüller färdades genom Östergötland året 1797 om sommaren, blef ertappad som luredrejure vid Linköpings stadspost och hvad som sedermera hände."

pé dans ma jeunesse.”¹⁴ ”Jag vart af alla ganska väl mottagen i anseende til den reputation jag hade förvärvat mig så i Frankrike som annorstädes utomlands med min talent i målningsvägen, som även genom de arbeten som funnos av mig gjorda och som blifvit sända til Stockholm från Paris, som var min stora tafla föreställande Drottningens Marie Antoinette Ludvig den 16 gemal portrait en pied med dess 2^{ne} barn, den förste Dauphin och dess äldsta Dotter i en och samma tavla; stående på slottet i Stockholm. Den var skiänkt af Drottningen til Gustaf den 3de Konung i Sverie. Sedan Ariadne öfvergifven av Thesos på Naxos i naturlig storlek. Den blef gjord för greve Creutz minister för Sverige på 1780-talet i Paris, var placerad i Rikscanslerns rum men tilhörde Konungen Gustaf den 3. som köpte honom på Grev Creutz action efter dess död.”¹⁵

Affären med Wretman avslutades i december 1797 och Wertmüller fick ut drygt 20.000 ”livres” från dödsboet.¹⁶

Wertmüllers fader hade avlidit 1780 och hans moder 1786.¹⁷ Wertmüller hade åtta syskon. Den äldste brodern Johan Fredrik hade avlidit 1770, två år innan Wertmüller lämnade Stockholm. System Maria Ulrika g. Daevel avled 1794. Av de övriga sex bodde Juliana Elisabeth g. König på Nordsjö gård utanför Norrköping, Lovisa Fredrika gift med köpmannen Niclas Pauli på Skeppsbron i fastigheten i hörnet vid Slottsbacken, Margareta Charlotta gift med grosshandlaren

Adolf Fredrik Westerberg på Skeppsbron nr 35 (nu nr 42) och Hedvig Catharina gift med kaptenen Fredrik Ludvig Daevel i Daevelska huset i hörnet av Gustaf Adolfs torg och Malmtorgsgatan. Brodern Gustaf Herman var den ende av syskonen som inte bodde i ”eget stenhus”. Han hade tagit avsked från militäryrket och levde under små omständigheter med sin familj på Ladugårdslandet.

Som ovan nämnts flyttade Wertmüller efter någon tid till brodern Carl som var ogift. Han hade fått överta Apoteket Lejonet vid faderns bortgång och bodde kvar i föräldrahemmet vid Gustaf Adolfs torg i hörnet av Regeringsgatan.

Wertmüller avsåg från början att stanna endast ett par månader i Sverige, men vistelsen förlängdes först över vintern 1797/98. Han tycks dock ha varit besluten att återvända till Amerika så snart han avslutat sina affärer. Henrik Gahn skriver på våren 1798 från Amerika ”Kom för allt i världen tillbaka nu i sommar. Min bästa vän kan aldrig bli lyckligare än med den hederliga vännen i Philadelphia som älskar MV (Min Vän) af hjertat.”¹⁸ Samtidigt som Gahn uppmanar Wertmüller att återvända till Amerika och Elizabeth Henderson, så uppmuntrar han henne. Hon tycks ha tvivlat på att Wertmüller verkligen skulle återvända. Gahn skriver till henne och ger som anledning till Wertmüllers uppskjutna avresa från Stockholm att han är ”extremely much engaged for the Royal Family and the People at Court who had got the urge of having their Portraits drawn ... his many & probably lucrative professional occupations may delay his return beyond the time first appointed. In his letters however he has always expressed a wish and hope to meet you again.”¹⁹

Under sommaren 1798 verkar Wertmüller ha bestämt tiden för avresan från Sverige och i breven till Elizabeth Henderson under hös-

¹⁴ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till M. Paulmier, daterat den 9 mars 1798.

¹⁵ Se not 9.

¹⁶ Wertmüller anger fordran till 18.500 livres Tournois (M 273, Journal under resa Amerika—Frankrike—Sverige 1796). I ett brev från L. H. Wretman, daterat den 15 december 1797 och stämplat hos Notarie Publicus uppges att Wertmüller hade ”Inscriptions” på 32.340 livres. I sin räkenskapsbok (I.v. 18:2) antecknade Wertmüller den 21 december 1797 ”soldé le compte avec la famille du feu J: H: Wretman avec son fils Louis Henry Wretman à Stockholm, recu la somme totale 20.258 Liv. 15 Sols.”

¹⁷ Biografiska uppgifter om Wertmüllers familj i G. A. Granström, *Anteckningar om familjen Wertmüller*, Stockholm 1919.

¹⁸ KB, Hs Ep.V. 12, H. Gahn till A. U. Wertmüller, daterat den 6 april 1798.

¹⁹ KB, Hs Ep.V. 14, H. Gahn till E. Henderson, daterat den 16 juli 1798.

ten 1798 skriver han att han skall återvända till Philadelphia via Hamburg och Paris för att där ordna sina affärer och ta med sig sitt bohag.²⁰ I brev till F. Christiernin i september 1798 hoppas han vara sysselsatt nästkommande vinter "som är efter all apparence den sista jag bebor Sveriges rike, ty jag tänker i mars månad begifva mig tillbaka till Hamburg och tillbaks till Amerika nästa sommar, Nota Bene om amerikanerna hafva fred med fransoserna, och om neutrala skipp kunna segla fritt på hafvet, i annat fall söker jag mig om att förtjena något med min talent i Hamburg tillsvidare."²¹

I slutet av maj 1799 blev Wertmüller erbjuden en professur vid akademiens modellskola. Professuren hade innehavts av Carl Gustaf Fehrman, som avlidit 1798. Akademien visste att Wertmüller var på väg att lämna Sverige och man ville kanske på detta sätt försöka få honom att ändra sina planer. Då det var angeläget att snarast få hans yttrande om han kunde åtaga sig sysslan skred man till val. Resultatet blev "en nästan enhellig kallelse (13—1)" och O. Tempelman anmodades att fråga Wertmüller.²² Han avböjde med hänvisning till sin "snart instundande afresa till en annan Werldsdel."²³

Wertmüller lämnade Stockholm den 14 augusti 1799 med brodern Carl som resällskap. De reste till Värnanäs vid Kalmar och gästade familjen Råbergh. Carl återvände till Stockholm medan Wertmüller stannade ytterligare ett par veckor innan han lämnade Sverige från Karlskrona och via Lübeck anlände till Hamburg den 19 oktober. Kort därefter fick han underrättelsen från Stockholm att hans svåger Pauli gjort konkurs. Detta innebar att en del av det kapital Wertmüller

rest till Sverige för att hämta var förlorat. Kort före avresan från Stockholm hade Wertmüller nämligen lånat en summa till svågern att återbetalas i Hamburg. Underrättelsen om konkursen tog Wertmüller så hårt att han insjuknade och fick stanna i Hamburg till april 1800.²⁴ Han reste därefter till Paris och därifrån skriver han till C. Christiernin i Cadiz att han ej vill lämna Europa "förrän jag som en uppriktig vän förtror dig min position; Saken [är] den att jag kan ej taga mig fram i Europa med målning, åren komma, och jag är tröt vid at resa världen omkring, på annat sätt kan jag ej förtjäna min föda, det är sålunda bäst at jag innan jag förtär det lilla jag ännu äger, at jag arrangerar mig på det Bästa och solidesta sätt, hvilket jag nu tänker exemtera. Jag reser tilbaks till Philadelphia hvarest jag för lång tid tänker slå neder mina pålar om ej för all tid, jag tänker wäl at giöra portraiter men om lyckan är god så torde jag få så många commissioner i handelsvägen at jag ej vidare behöver giöra portraiter."²⁵

Den 2 september lämnade han Europa och anlände till Philadelphia den 6 november 1800. Den 8 januari 1801 vigdes han och Elizabeth Henderson och den 17 maj 1802 blev han amerikansk medborgare.²⁶ Efter återkomsten till Amerika planerade han att köpa en gård och "retirera sig till landet".²⁷ 1803 inköptes en lantgård i Naaman's Creek i närheten av Wilmington, Delaware, och han och hustrun flyttade dit. Fram till sin död 1811 ägnade han sig framför allt åt lantbruk,

²⁴ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till F. Christiernin, daterat den 17 mars 1800 och KB, Hs Ep.V. 14, A. U. Wertmüller till H. Gahn, daterat den 8 mars 1800.

²⁵ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till C. Christiernin, daterat den 1 maj 1800.

²⁶ KB, Hs I.v. 19: 1, på lös lapp, "Je suis marié le 8 janvier 1801 à Philadelphia par Doctor Nicolas Collin, Pasteur of Eglise Suédois, avec mademoiselle Elisabeth Henderson. Dotterdotter af Gustaf Hesselius en Portrait målare som kom från Sverie och satt sig neder i Philadelphie 1710. Le 17 mai 1802 à 11 heures du matin j'ai fait le serment de fidelité au gouvernement de États Unis de l'Amerique, et j'ai été reçu Citoyen de dits états."

²⁷ KB, Hs Ep.V. 15, A. U. Wertmüller till C. Wertmüller, daterat den 30 oktober 1801.

²⁰ Ibid, A. U. Wertmüller till E. Henderson, daterade den 14 augusti, 6 och 23 november 1798.

²¹ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till F. Christiernin, daterat den 14 september 1798.

²² *Konstakademien*, Stockholm, "Kongl. Akademiens för de fria Konsterna Dagbok af den 25 maj 1799".

²³ Ibid, "Dagbok af den 1 juni 1799". I KB, Hs I.v. 19: 3 finns Wertmüllers koncept till svar på kallelsen.

men hans konstnärliga verksamhet upphörde aldrig helt. Trots att han hade problem med ögonen åtog han sig emellanåt porträttuppdrag. Sin försörjning fick han dock huvudsakligen som farmare, men han fortsatte att ha en del affärskommissioner som gav extrainkomster. De sista åren av sitt liv fick han även inkomster av sin målning "Danaë och guldregnet" som han låtit skicka över till Amerika i samband med överflyttningen av behaget från Paris. Målningen ställdes ut i Philadelphia 1806 och väckte ett så skandalartat intresse att en agent åtog sig att visa den mot betalning på andra platser i Amerika.

Wertmüller kallade tiden i Stockholm för sitt "olyckliga vistande i Stockholm." Han var bitter över den förlust han gjort på Paulis konkurs. För honom var det kapital han förlorade behållningen av 30 års arbete som han med "största hushållning och arbetsamhet från morgonen till aftonen samlat för ålderdomen."²⁸ Wertmüller avled den 5 oktober 1811 och hans hustru tre månader senare.²⁹ Äktenskapet var barnlöst och farmen, bohaget och det mesta av Wertmüllers konstnärliga kvarlåtenskap såldes på auktion efter makarna.

Wertmüller var känd i Sverige genom sina målningar "Ariadne, liggande på stranden av ön Naxos" och "Drottning Marie-Antoinette av Frankrike med två av sina barn, promenerande i Trianons park". Dessutom hade hans vän Carl Fredrik Sundvall, tydligen utan att fråga honom, ställt ut tre av hans porträtt på utställningen på Konstakademien 1794. Den

var då för första gången öppen för medlemmar av akademien. Sundvall skriver i ett brev från januari 1794 "Apropos de Tableaux je te dirai qu'il y ait dans ce moment exposition à notre pauvre academie; pour éveiller l'attention de la Cour et du Publique à ton égard, j'y ai mis 3 portraits de toi qui sont, le Portrait de Madame Eckerman, le mien, et celui de ton beau-frère König, tu t'imagines qu'ils se distinguent des autres comme le Soleil de la Lune." Att Wertmüller inte gillade tilltaget framgår av det följande brevet från Sundvall där han skriver: "Il ne m'arrivera plus d'exposé tes ouvrages au Sallon Suédois, depuis que tu m'a si bien rabroué de l'avoir fait. Tes sentiments sur les Academies sont les miens aussi."³⁰

Förväntningarna inför Sverigebesöket var säkert högt ställda både från Wertmüllers sida och från släkt och konstnärsvänner. Det är tydligt att vistelsen i Stockholm inte blev så framgångsrik som Wertmüller hoppats. En stor motgång kom redan efter ett par månader. Wertmüller hade kort efter ankomsten räknat med att få uppdrag från hovet, bl. a. att måla drottning Fredrika Dorothea Wilhelminas porträtt. Detta uppdrag uteblev, men då hade han redan hunnit informera flera av sina vänner i utlandet om det förväntade uppdraget. Romany gratulerar honom till "le portrait que vous allez faire, il est agréable de peindre une Reine jeune, jolie." I nästa brev beklagar han "le mauvais jugement qui vous prive de faire le portrait de la Reine."³¹ Även från F. Christiernin i Cadix

²⁸ Ibid, till L. Pauli, daterat den 15 juni 1801.

²⁹ KB, Hs I.c. 19: 1, Läkarräkning för "attending and remedies during his sickness from the seventh of September 1811 till the fifth of October following, Sixty Dollars." Enligt C.-G. Thomasson, "Wertmüller i Amerika", *Sydsvenska Dagbladet* den 18 maj 1954, avled Wertmüller av hematidros, s. k. blodsvettning. I artikeln sägs att läkarna som "bidragande orsaker til hans bortgång misstänkte såväl de giftiga dunsterna i hans ateljé från hans stora förråd av färger som det förhållandet att han inte tålt vid det för honom ovana och ansträngande arbetet på en stor lantgård."

³⁰ KB, Hs Ep.V. 12, C. F. Sundvall till A. U. Wertmüller, daterade den 31 januari 1794 och 20 oktober 1795. Brevet finns publicerade i översättning till svenska i Ernst E. Areen, *Gustavianska konstnärsbref*, Stockholm 1916. E. Hultmark, *Kungl. Akademiens för de fria konsterna utställningar 1794–1887*, Stockholm 1935, sid. 296.

³¹ Ibid, F. A. Romany till A. U. Wertmüller, daterade den 4 januari och 28 februari 1798. Miniaturmålaren Romany hade en omfattande korrespondens med Wertmüller och hade även bl. a. tagit hand om "Danaë"-målningen när Wertmüller lämnade Paris 1788.

A. U. Wertmüller: Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, sign. 1797 (Rosersbergs slott). Foto: Svenska porträttarkivet (SPA).

A. U. Wertmüller: Överståthållaren friherre Samuel af Ugglas, sign. 1798 (Rådhuset, Stockholm). Foto: SPA.

och H. Gahn i New York hann det komma lyckönskningar.³²

Uppdraget att måla hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas porträtt kvarstod. Detta var den första porträttbeställning som Wertmüller utförde. Porträttet, som enligt "Notte" avslutades några dagar före julen 1797, kunde säkert inte kompensera den uteblivna beställningen på drottningporträttet.

Därpå följde som nästa beställning ett officiellt porträtt av överståthållaren Samuel af Ugglas. Under maj och juni 1798 målade Wertmüller ytterligare tre beställningsporträtt. I brev till F. Christiernin vid halvårsskiftet 1798 ursäktar han sig och ger som anledning till att han ej skrivit att han varit "tres occupé a faire des portraits et on m'a pressé extraordinairement ... et il a fallu travailler pour ainsi dire jours et nuits ... Malgré que la cour n'a pas jugé apropos de m'occuper comme on avait dit au commencement de mon séjour à Stockholm, j'ai été tres occupé par des ouvrages pour des particuliers."³³

Under hösten 1798 och våren 1799 fick han i Stockholm ytterligare nio beställningar på porträtt. Under besöket hos Råberghs på Värnanäs i Småland målade han de två sista porträtten i Sverige. Wertmüller målade även tre vänporträtt och två självporträtt. Av fem av sina sex syskon, sina fyra svågrar, sin moder och två systersöner målade och tecknade han sammanlagt 20 porträtt.

Sergel och Sundvall hade redan 1794 försökt locka hem Wertmüller. I ett brev till honom om den samtida konsten skriver Sergel: "... il n'y a plus ce qui sapelle un Peintre de portrait, entre nous Pashe devien vieux, et sans te flatter on n'a pas eu ici auqun de ta force. Masreliez decore des appartement avec tout la frénésie et tout le mérite. Fehrman se

³² KB, Hs Ep.V. 13, F. Christiernin till A. U. Wertmüller, daterat den 6 februari 1798 och ibid. Ep.V. 12, H. Gahn till A. U. Wertmüller, daterat den 6 februari 1798.

³³ Ibid, A. U. Wertmüller till F. Christiernin, daterat den 29 juni 1798.

A. U. Wertmüller: Självporträtt målat i Stockholm, sign. 1799 (privat ägo). Foto: SPA.

porte bien avec une nombreuse famille. Du reste il n'y rien à te dire des arts qui son dans un engourdissement complet. le pauvre Martin est en campagne mallade hydrepique." Sundvall skriver att "Je t'assure que tu trouveras bien de l'occupation ici pour 18 mois ou deux ans si tu est content de 12 a 15 Louis par portrait. Nous n'avons que Pasche qui fait du portraits en huile et il n'est pas sorcier comme tu sais, un autre qui s'appelle Forslund peint en pastel et médiocrement, voila toutes nos ressources."³⁴ Även svågern Pauli lockade med frånvaron av skickliga porträttmålare och skriver 1795 att "Alla Dina arbeten admireras med skäl ... Jag är öfvertygad Du skulle wäl här kunna förtjäna mycket emedan Modet är allmänt att låta taga af sig och inga finns utom Lavrentzen (som blir gammal) som kan göra det til nöjes".³⁵

Året därpå, 1796, återkom Carl Fredrik von Breda (1759–1818) till Stockholm efter studier utomlands.³⁶ Breda, som var sonson till porträttmålaren Lucas von Breda, hade studerat hos Lorens Pasch d. y. Under akademiären hade Breda rönt uppmärksamhet med porträtt som visade ett starkt inflytande av Paschs stil. 1787 reste Breda till England och studerade hos J. Reynolds. Hans stil passade Bredas koloristiska begåvning. Breda målade ett stort antal porträtt av svenskar och engelsmän innan han 1796 återvände till Sverige och kort efter ankomsten erhöll en professur i teckning vid akademien. Han blev snabbt det sena 1700-talets mest eftersökte porträttmålare. I ett brev 1801 till den danske skulptören Abildgaard skriver Sergel: "les arts languissent ... il n'y a que Breda, le Juel de Stockholm, qui ne suffit pas au travail, son atelier est une latrine magique ou l'on pase en revue la Ville et les faubourgs."³⁷ Under det sena 1790-talet hade Bredas stil nått sin konstnärliga höjd och den romantiska stämning han skapade i sina porträtt föll beställarna i smaken.

Breda målade i engelskinspirerad romantisk och färgkoloristisk stil medan Wertmüller målade i franskinspirerad klassicistisk stil med plastiska former och enhetliga dämpade färgplan. Det är tydligt att publiken föredrog Breda framför Wertmüller, men det franska inflytandet fick övertaget igen efter Per Krafft d. y:s återkomst från Paris 1805.

Bredas stil uppskattades dock inte av alla. Nyklassicisten Sundvall skriver till Wertmüller om Breda i februari 1797. "Le jeune Breda est arrivé ici l'automne passé de Londres, il n'est pas sans talent, mais je regarde les portraits comme bien ébauchés et non pas comme bien étudiés et finis, ce qu'on demande pourtant d'un portrait."³⁸

³⁴ KB, Hs Ep.V. 12, J. T. Sergel till A. U. Wertmüller, daterat den 18 september 1794. Ibid, C. F. Sundvall till A. U. Wertmüller, daterat den 10 december 1794.

³⁵ Ibid, N. Pauli till A. U. Wertmüller, daterat den 10 juli 1795.

³⁶ Uppgifterna om C. F. Breda är hämtade ur *Svenskt Konstnärslexikon*, 1, Malmö 1952.

³⁷ G. Göthe, *Sergelska Bref. Efierskrift till Johan Tobias Sergel, Hans Lefnad och Verksamhet*, Stockholm 1900, sid. 57.

³⁸ KB, Hs, EP.V. 12, C. F. Sundvall till A. U. Wertmüller, daterat den 27 februari 1797.

Även Wertmüller uttalar sig nedsättande om Bredas stil. Han skriver till F. Christiernin i september att "hofvet har ej funnit min talent god nog utan nöjer sig med det som sämre är, de hafwa låtit måla af sig af en svensk som nyligen kommit från Ängland och som har en mediocre talent..."³⁹

Att Wertmüller inte anlätades i sådan omfattning han önskade berodde delvis på att beställarna föredrog Bredas "nya" stil. En anledning var också att porträttmåleriet överhuvud taget inte var särskilt efterfrågat. Detta i sin tur berodde dels på att Gustav IV Adolf, som var sparsam och inte hade samma intresse för "de sköna konsterna" som sin far, inte lät sig avmålas i någon större utsträckning. Dels var landets ekonomi inne i en djup lågkonjunktur under den period Wertmüller var i Sverige med stigande priser på spannmål på grund av missväxt och det oroliga politiska läget i Europa. Detta hade medfört allmän penningbrist och inskränkningar i hushållningen för de stora beställargrupperna hovet och adeln.

Wertmüller lade i sina verk vikten vid den säkra teckningen och den jämna utpenslingen. Modellerna i porträtten är målade avgränsade från den neutrala fonden med former som är skulpturalt återgivna. De är avbildade i fas något från höger eller vänster och blickar rakt mot betraktaren, ofta med ett svagt leende på läpparna. Ljuset faller jämnt över ansikte och kropp snett framifrån och belyser större delen av modellen.

Alla utom ett av porträtten från Stockholmsvistelsen är bröst- eller midjebilder. Wertmüller använde sig framför allt av två storlekar på porträtten; dels ett fyrkantigt format i storlek ca 64 × 52 cm på duk, dels ett ovalt format ca 16 × 13 cm på pannå. Port-

A. U. Wertmüller: Lovisa Fredrika Wertmüller, g. m. grosshandlaren Nicklas Pauli, sign. 1799 (Nationalmuseum 2178). Foto: SKM.

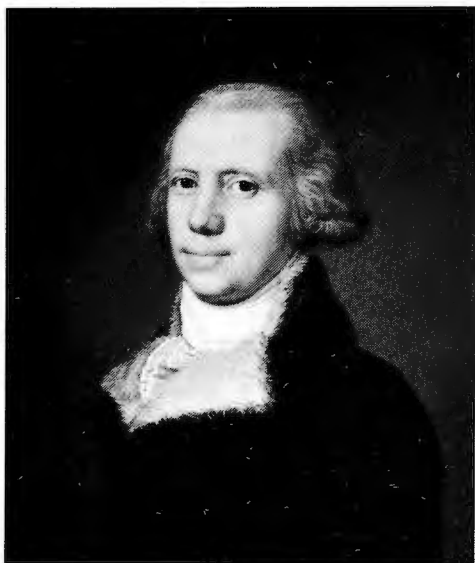
rätten i det stora formatet är signerade på framsidan med A. Wertmüller och årtal, ofta med tillägget Sv. pinx. Stockholm. Porträtten i litet format är signerade på framsidan med A. W. samt årtal.

I Wertmüllers verksförteckning "Notte" tycks alla porträtt i olja som han utförde i Sverige ha tagits med, även de som han gav bort i present eller målade för egen räkning. Priset för porträtt i formatet 64 × 52 var 100 livres, och för formatet 16 × 13 cm 50 livres. Sammanlagt gav porträttuppgiften Wertmüller en inkomst 1798 på 1.050 livres och 1799 på 910 livres.⁴⁰

På alla kvinnoporträtt är modellerna klädda "à l'antique" dvs. i en klänning av tunt

³⁹ KB, Hs Ep.V. 13, A. U. Wertmüller till F. Christiernin, daterat den 14 september 1798. Porträttet som Breda skulle ha målat av drottning Fredrika Dorotea Wilhelmina vid denna tid finns inte förtecknat i Svenska Porträttarkivet eller omnämnt i E. Hultmark, *Carl Fredrik von Breda, Sein Leben und sein Schaffen*, Stockholm 1915.

⁴⁰ I "Notte" är alla betalningar för porträtten omräknade till den franska myntenheten livres (som f. ö. 1795 ersattes av francs). I uppgifterna om betalning för porträtten i Sverige anger Wertmüller summan i livres. Vid sammanräkningar anger han "Sved. R Banco" och summan i livres, vilket visar att myntslagen överensstämde i hans beräkningar.

A. U. Wertmüller: Kaptenen vid fortifikationen Fredrik Ludvig Daevel, g.m. konstnärens syster Hedvig Catharina, sign. 1799 (privat ägo). Foto: SPA.

vitt tyg med ett sidenband under bysten. Över axlarna har de en sidenschal i stark färg med mönstrad bård. Alla kvinnor har likartade stora frisyrier med löst hängande lockar. Mansporträtten har inte samma enhetliga karaktär. Ett av porträtten har en rent representativ karaktär, på ett är modellen avbildad "en guerrier romain" och två av modellerna är avbildade i uniform. Den mest enhetliga gruppen av mansporträtt är de porträtt där modellen är klädd i rock i mörk färg med vit lindhalsduk. En flik av västen får ofta verka som en färgaccent. Eftersom modet att bära peruk var i avtagande varierar frisyryerna mellan de gammaldags perukerna och det moderna egna håret.

Wertmüller använde ett relativt begränsat antal färger i sina porträtt. En av de mest använda färgerna på kvinnoporträttens schalar var en violett färg, som Wertmüller tydligen inte kunde få tag på i Stockholm ty han ber Romany skaffa honom den i Paris. Romany svarar att "J'ai été pour votre couleur minéral chez Garnier. Il n'en a point. J'ai été chez Belot, il m'a dit qu'il ne la connaissait

pas et c'est la ce qui m'embarasse car comme vous me ditte que je la trouverai chez tous les marchands de couleur. Je crains que je ne vous envoie celle qui vous est neccessaire; je vais cependant aller chez Antheanne, le seul qui fasse le violet minéral ou violet mare. Je suppose que ce sera cette couleur, je m'en sers ainsi que Hall."⁴¹

En notering från Stockholmstiden ger upplysningar om hur Wertmüller började arbetet med ett porträtt. Först hade han en "seance" med modellen i tre timmar. Därefter måste skissen torka "quelque temps" innan han fortsatte med arbetet.⁴²

En lista över Wertmüllers avlagda visiter vid ankomsten visar att han hade många gamla vänner kvar i Stockholm.⁴³ Genom dessa och släktingarnas kontakter kom han förmodligen i kontakt med porträttbeställarna. De flesta beställningarna fick han det första året i Stockholm. Därefter tunnar de ut och under halvåret före avresan målade han endast fyra beställningsporträtt, alla med karaktären av fortsättningsbeställningar. Förhållandet är det omvända för porträtten av familjen. När två tredjedelar av tiden i Sverige gått har han målat fem porträtt av familjemedlemmar. Resterande sex porträtt målade han färdigt under februari–mars och juni–juli före avresan i augusti 1799. Tydligen hade han från senhösten 1798 upphört med att skaffa nya beställningar och istället koncentrerat sig på att måla porträtt av familjen, självporträtten och vänporträtt.

De mest prestigefyllda porträttuppgifterna får Wertmüller kort efter ankomsten, av hertiginnan av Södermanland och överståthållaren af Ugglas. Dessa beställningar ledde dock inte till ytterligare uppdrag av mer officiell karaktär. De följande beställningsporträtten var privata enstaka uppdrag. Endast i två fall målade han i Stockholm beställningsporträtt av man och hustru i samma familj.

⁴¹ KB, Hs Ep.V. 12, Romany till A. U. Wertmüller daterat den 4 januari 1798.

⁴² KB, Hs Ep.V. 15, utkast till brev, a. t. på lös lapp med brevkoncept daterat den 25 december 1797.

⁴³ KB, Hs I.v. 17:1, "Förteckning öfver aflagda visiter 1797".

Den uteblivna beställningen på drottningporträttet bidrog säkert till att Wertmüller inte fick någon större framgång i hemlandet. Han hade behövt detta uppdrag som draghjälp för att de förnämsta kretsarna, där beställarna fanns, skulle föredra hans sobra nyklassiska stil framför Bredas romantiska färgkolorism. När Breda istället fick de prestigefulla beställningarna stärktes hans ställning som porträttmålaren på modet.

Breda hade också förberett marken inför sin återkomst till Sverige genom att under Englandsvistelsen ställa ut porträtt på akademiens utställningar. När Sundvall försökte göra Wertmüllers porträttkonst känd på utställningen 1794 blev han åthutad. Wertmüller insåg inte vikten av att vara känd utanför kretsen av vänner och konstnärskollegor. Med tanke på dyrtiden i Sverige i slutet av 1790-talet kan en annan orsak till att beställarna föredrog Breda framför Wertmüller ha varit priset på porträtten. Enligt Hultmark betalades ett porträtt av Breda med 50 Rdr.⁴⁴ Wertmüllers pris för beställningsporträtt i samma format var det dubbla. Priset på porträtt i formaten huvud-midjebild-helfigur stod i förhållandet 1–2–4.⁴⁵ Enligt denna beräkning tog Wertmüller ut ett "helfigurspris" på knäbilden av af Ugglas som betalades med 400 livres mot bröst/midjebildernas 100 livres. Wertmüllers porträtt i Sverige betalades dock avsevärt lägre än vad han tidigare fick ut för motsvarande beställningar.⁴⁶

⁴⁴ E. Hultmark, op. cit., sid. 111. Enligt en promemoria uppgjord 1804 anger Breda priset för ett porträtt i bröstformat till 50 riksdaler banco.

⁴⁵ G. Reitlinger, *The Economics of Taste, The rise and fall of picture prices 1760–1960*, London 1961, sid. 62.

⁴⁶ En genomgång av "Notte" visar att Wertmüller under sin verksamhet i Lyon för porträtt i formatet "buste ovale" fick 144 livres. I Paris 1783 började han använda formatet "toile de 15 quaré", som betalades med 293 livres. De följande åren i Paris varierar priset mellan 288 och 360 livres. I Bordeaux var priset för porträtt i detta format 360 livres. I Spanien och Amerika kunde priset gå upp till 640 resp. 466 livres. En anteckning från Paris 1797 anger betalningen för ett porträtt i samma format till 432 livres, alltså mer än 4 gånger den summa Wertmüller kunde ta ut i Sverige.

En genomgång av Wertmüllers måleri visar att han aldrig avvek från nyklassicismens principer. Under sin vistelse i Paris första halvåret 1797 kom han säkert i kontakt med Davids nyantika måleri, både direkt och genom Davids lärjunge Per Krafft d. y. Davids stil var dock inte ny för Wertmüller. De hade båda skolats samtidigt hos Joseph-Marie Vien i Rom. Det plastiskt skulpturala uttrycket och modellerna sakligt målade i dagsljus mot en oftast neutral fond finns i hela Wertmüllers produktion. Det Wertmüller kan ha upptäckt i Paris var att hans stil där var den gängse.

På porträtten i Sverige har Wertmüller avbildat samtliga kvinnor i samma typ av dräkt, som han i porträttet av Hedvig Elisabeth Charlotta kallar "en costume antique". Vahlne ser i porträttets utformning ett ikonologiskt samband med utsmyckningen på Rosersberg. Han är även benägen att ge färgerna i hennes vita klänning och lila schal "en symbolisk uppgift".⁴⁷ Det är troligt att beställaren-hertiginnan själv valt att bli avbildad "en costume antique", eftersom Wertmüller inte tagit med sig denna porträttstyp från Paris utan där avbildat modellerna i mer vardaglig dräkt. En möjlighet är att hertiginnan i sitt val av dräkt kan ha inspirerats av det porträtt av Wertmüller från 1786 som fanns på Löfstad av drottning Marie Antoinettes dotter Marie-Thérèse-Charlotte. Färgerna violett och vitt finns här i den franska prinsessans linne och skärp. Denna färgkombination använder Wertmüller ofta, båda i målningar med antikt motiv som t. ex. i "Ariadnes" slöja och mantel och i porträtt där modellen har avbildats i antikiserande stil, men även i porträtt med vardaglig dräkt. I Sverigeporträtten förekommer denna färgkombination, förutom i porträttet av hertiginnan, även i porträtt av modern och två av systrarna. Den

⁴⁷ Bo Vahlne, *Nyinredningen av Rosersbergs Slott 1797–1818 – en ikonologisk studie*, Katrineholm 1988, sid. 74 ff och not 4.

antika dräkten uppfattas dock närmast som modedräkt, då modellerna är så stabilt avbildade att de inte ger intrycket av att vara höjda över vardagen.

En jämförelse mellan kvinnoporträtten målade i Sverige och andra avgränsade grupper av kvinnoporträtt i Wertmüllers tidigare produktion, t. ex. porträtten från Lyon- eller Bordeauxtiden, visar att dessa inte har samma enhetliga karaktär som porträtten i Sverige. Trots att kvinnornas ålder här varierar mellan 19 och 66 år är de påfallande likartat avbildade.

I tidigare måleri har Wertmüller ibland avbildat sina modeller klädda helt antikt, som G. M. Armfelt i "skytisk" dräkt, Mlle Eckerman "antikt", och markisinnan av Santa Cruz som "Diana". Denna linje fortsätts i Sverige i ett porträtt av Pehr Brändström. När det gäller detta porträtt kan det förmodligen vara porträttet av Armfelt som givit Brändström impulsen till att låta avbilda sig "en costume de guerrier romain".

De år Wertmüller var verksam i Sverige låg sist i hans bana som konstnär med porträttmåleri som huvudsakliga inkomstkälla. Hans stil var sedan länge utvecklad och formfulländad. Han avbildar sina modeller sakligt och med realistisk skärpa. Ansiktets plastiska form är så skulpturalt behandlad att modellen ibland får ett stelt uttryck, som förstärks i porträtt där gester syns. Stoffmåleriet hade Wertmüller lärt av bl. a. Roslin, och på samma sätt som denne drev han detta till fulländning. Färgbehandlingen är elegant, och i de nyklassiskt färgsvala porträtten sätter han ofta in en stark färgaccent i ett band eller västflik. På 1780-talet började Wertmüller måla porträtt i litet format på ovala porträttbrädor. Detta lilla format använder han under Sverigetiden framför allt när han avbildar familjemedlemmar och nära vänner samt i självporträtt. I dessa porträtt får modellerna en naturlig intimitet och utstrålar en värme som beställningsporträtten ofta saknar.

Alla kända tecknade porträtt från Sverigetiden avbildar modellen i profil. Wertmüller använder en heldragen profilinje som är

starkare markerad på undersidan av näsa och haka. Ansiktena är modellerade med måttfull skuggning och mungiporna har en karakteristisk trekantsmarkering. Benisovich antar att Wertmüller använt sig av en "pantograf" när han ritade porträtten.⁴⁸ Antagandet stöder han på att Wertmüller inte tidigare i sin produktion använt profilporträttet. Han förbiser då det mansporträtt från 1786 som finns i Sinebrychoffs samling i Helsingfors. Uppgifter finns också i brev från F. Christiernin att Wertmüller under sin vistelse i Cadiz skulle ha ritat profiler av "H. Gahn, ma femme et moi".⁴⁹ Wertmüller skriver om besöket på Nordsjö den 2–7 september 1797 hos systern och svågern König att han "ritade af deras prophiler och tog deras skuggor."⁵⁰ "Ritade" anser jag avser att han tecknade på fri hand. Wertmüller hade redan under sina studier i Sverige utmärkt sig i teckning.⁵¹ Denna färdighet fick han säkert än mer upptränad under studierna i Rom, som för alla konstnärer innebar att teckna av gamla mästares verk och antika motiv som statyer och reliefer.

Att Wertmüller var en mycket flitig elev visar uppgifterna i katalogen till auktionen på kvarlåtenskapen efter honom, som upptar en stor samling teckningar från studietiden i Ita-

⁴⁸ M. Benisovich, "Portraits de la famille Wertmüller aux Etats-Unis", *Konsthistorisk Tidskrift* XII, 1953, sid. 11–17. Enligt *Nordisk Familjebok*, Stockholm 1914, är pantografen ett instrument, uppfunnet 1631, som användes för att återge ritningar, kartor, porträtt, mönster o. dyl. i förstorad eller förminskad skala. Det Benisovich anger torde vara en s. k. physionotrace, uppfunnen av L. Cretien 1786. Med detta instrument kunde man överföra "stora efter skuggor tecknade silhuetter till mindre format." (G. Cavalli-Björkman, *Svenskt miniatyrmåleri*, Stockholm 1981).

⁴⁹ KB, Hs Ep. V. 13, F. Christiernin till A. U. Wertmüller, daterat den 1 december 1797.

⁵⁰ KB, Hs M. 273, "Journal under resa Amerika—Frankrike—Sverige".

⁵¹ E. Hultmark, *Kungl. Akademiens för de fria konsternas utställningar 1794–1887*, Stockholm 1935, sid. 296. Här anges att Wertmüller i teckning erhållit "Hans Kongl. Maj:ts krönings medaille af silver (2:a pris)".

lien.⁵² Var dessa teckningar idag finns är inte känt. När dessa och flera av hans hittills ej

⁵² M. Benisovich, "The Sale of the Studio of Adolph-Ulrich Wertmüller", *Art Quarterly*, Spring 1953, sid. 21–35.

påträffade porträtt kan spåras kommer kunskapen om hans konstnärliga verk att breddas och fördjupas.

Brodersen i Sverige

Av Åke Lilliestam

August Bournonvilles långa och banbrytande verksamhet för den danska balettkonsten hade inte varit möjlig utan en krets av hängivna medarbetare. De stod att finna bland tidens tonsättare och bildkonstnärer likaväl som bland den fasta personalen inom Det kgl Teater i Köpenhamn. Till den senare kategorien hörde inte blott vissa solister med särskild lyskraft på scenen utan också enskilda kårmedlemmar, vanligen med lång verksamhetstid. Till de av eftervärlden ihågkomna hör Georg Brodersen (1819–1908). Hans insatser som kårdansare var föga märkliga men hans trettioåriga verksamhet som balettlärare vid teatern blev betydelsefull.¹ Han står som en traditionsbevarare mellan Antoine Bournonville, en gång premiärdansör i Stockholm vid Gustav III:s hov, som Brodersen som helt ung hade tagit bestående intryck av, och Hans Beck. Den sistnämnde hörde till hans yngsta elever och blev den som efter en nedgångsperiod efter August Bournonvilles död 1879 lyckades föra över bärkraftiga balettverk ur mästarens produktion till en ny tid. Beck lämnade chefskapet för den danska baletten på 1910-talet men var i verksamhet som pedagog ännu på 1940-talet.²

Georg Brodersen. Foto: Det kgl. bibliotek, Köpenhamn.

¹ Jfr Robert Neiiendams art. om honom i *Dansk biografisk leksikon*, 2, København 1979, s. 559.

² Hans Beck om Brodersen i sin memoarbok *Fra Livet og Dansen*, København 1944, s. 29.

Åke Lilliestam, f. 1925, fil. dr, har varit överbibliotekarie vid Karolinska institutets bibliotek och informationscentral. Han har bl. a. författat *Gustaf Steffen. Samhällsteoretiker och idépolitiker* (1960) och ett flertal bibliografier samt redigerat *Personhistorisk tidskrift* (1973–80).

En sida av Brodersens aktiviteter som, trots riklig dokumentation från ömse håll i Bournonville-arkiven i Det kgl Bibliotek i Köpenhamn, hittills inte särskilt beaktats är hans omfattande arbete som lärare i sällskapsdans i den skånska provinsen. August Bournonvilles Landskrona-vän, stadsläkaren Nils Olof Schagerström (1785–1851) rekommenderade Brodersen. Under sommarferierna drog Brodersen från stad till stad – alla städer besöktes inte varje år – och undervisade borgerskapets ungdom i tidens gångbara danser. – Sommaren 1853 undervisade han två veckor på Vittskövle. – Studierna rundades av med en slutbal, en tilldragelse som Brodersen gärna ville ge karaktären av lokalt evenemang. Brodersens eget motiv för sin verksamhet var givetvis ekonomiskt. De begränsade inkomsterna från det köpenhamnska teaterhuset drygades avsevärt ut av intäkterna från Skåne. År från år rapporterade Brodersen brevledes till sin chef, vars trofaste medarbetare han förblev, om arbetets gång. August Bournonvilles både mor och hustru var svenskor. Brodersen talar merendels väl om dem bland deras landsmän som han möter – han förstår att det är något som Bournonville gärna vill höra. Familjen Bournonville vårdar sina skånska kontakter och ibland får han tillfälle att hälsa från gemensamma bekanta. Från 1847 blir Brodersen fast engagerad som lärare i Köpenhamn och kan begränsa sina skånska utflykter. Intäkterna tillät Brodersen att 1850 under en tjänstledighet från Köpenhamn bege sig på en europeisk rundresa. Målet var Italien.

Några konstnärliga diskussionspunkter förekommer, märkligt nog, aldrig i Brodersens brev. Åskådligt beskrivs i stället en danslärares vedermödor. Besked lämnas öppet om storleken av inkomsterna från landsorten. En detalj att lägga märke till är hur Brodersen som ung i Skåne inte riktigt vet hur han bäst skall använda den goda förtjänsten, då han får rådet att låta merparten kvarbliva i Sverige och investera den i Frans Henrik Kockums verkstadsföretag, en summa som ett antal år senare vuxit till avsevärd höjd.

Brevledes ger Brodersen en målande skildring av upplevelser under en koleraepidemi på Västkusten. Med båt far makarna Brodersen, gifta från 1851, en sommar ett par år senare från Köpenhamn till Värmland för att hälsa på några vänner. Färden företas med båt via Göteborg och kanalen. Vid återfärden hänvisas resenärerna till landvägen från Göteborg. Under växande misstänksamhet från de bofastas sida tar de sig söderut.

I det brev som strax skall ederas får Brodersen tillfälle att hälsa till fru Helena Bournonville, född Håkansson och bördig från Landskrona, från hennes halvbror Carl Magnus Håkansson som var präst i Lunds stift, död ogift som komminister i Tryde på Österlen 1853. Från denna ort skriver Håkansson 4/7 1851, till sin sväger i Köpenhamn angående gäster som han bereder sig att ta emot: ”Den 10:e ämna de att samt och synnerligen hemsöka Brodersens slutbal i Ystad...”³

En särskild prägel får en rapport som den tjugofemåriga Brodersen lämnar sin mästare 1844, då han under ett undervisningsuppehåll i Lund får tillfälle att vara med om årets promotionshögtid vid universitetet, den första i sitt slag på tre år, och balen efter. Den 21 juni detta år fanns enligt inbjudningsskriften 71 promovender och därtill 6 jubeldoktorer. Promotor var professorn Bengt Magnus Bolmëer (1785–1849). Brodersen förhåller sig starkt kritisk till promotionsceremoniet och nyttjar formuleringar som möter ännu idag, då de akademiska traditionerna ifrågasätts. Någon entusiastisk deltagare i den efterföljande promotionsfesten, vars överdrifter han noterar, är Brodersen inte heller. Universitetet i Lund hade för övrigt en egen dansmästare, Johan Lang (1795–1855).⁴ Ifall makarna Bournonville hedrade Brodersen med att anta invitationen att delta i hans slutbal i Lund blir inte klart. I ett brev långt senare,

³ Paul Bournonville, Minnen och hågkomster ur familjearkivet, *Ystads Allehanda* 23 april 1949.

⁴ Vid Lundauniversitetets 250-årsjubileum 1918 promoverades August Bournonvilles dotterson, generallöjtnanten A. P. Tuxen, som historiker till hedersdoktor.

28/6 1876, förlägger han ett besök av dem i Lund till 1846.

Vi lämnar ordet till Georg Brodersen. Lägga märke till att han, trots att brevet är på danska, använder svenskt "ö" istället för danskt "ø".

Kjære Hr. Bournonville!

Da jeg nu har arrangeret mine Affaire vil jeg ei længere vente inden jeg tilskrives Dem. I Lund har jeg modtaget 24 Elever; Indtægten for dem vil omtrent beløbe sig till 220 Rb., mit Ophold, under den Tid jeg underviser Børnene, vil koste mig imellem 80 og 100 Rb. med Local og alt iberegnet, men saa har jeg Haab om at fortjene med mit Bal, paa hvilket jeg præsenterer mine Elever, *noget over 100 Rb.* Jeg stoler, for en stor Deel, paa mine Venner i Malmö. Til Christianstad, hvortil De var saa god at skrive for mig, har jeg alt for lang Tid skrevet et Brev, hvori jeg paa bedste Maade har undskyldt; sennere har jeg af Flere fra Christianstad erfaret, at min Udeblivelse iaar har gavnet min Sag meget for næste Aar. Forøvrigt har jeg det særdeles godt, alle Mennesker imødekommer med saamegen Venlighed, at jeg ofte sættes i Forlegenhed, ihvorvel jeg dog i flere Aar har havt Lejlighed til at vænne mig dertil. De Svenskes Maade at vise deres Venskab paa for Nogen, som de virkelig fatter Godhed for, er saa smuk, at det gjør et uudsletteligt Indtryk; egentlig, naar jeg ret eftertænker, er det underligt, at jeg for Dem vil beskrive de Svenske, thi hvem kan bedre end De, De som selv har havt og har dagligen Prøver paa hvor lykkelig og tilfreds man føler sig blandt Svenske.

I denne Tid har hele Residentsstaden[!] været i den største Bevægelse i Anledning af en Magister Promotion, som fandtes sted St Hansdag. Efte min Formening er denne meget store Fest en Leg, som virkelig ingenlunde svarer til vor Nutidsaand. At see 70 Mennesker, een ad Gangen modtage en Laurbærkrands ledsaget af en lille latinsk Sætning, som gjentages til enhver, at høre en mængde Taler, saa mange Spørgsmaal og Svar, som forud ere efter Overenskomst bestemte; da alt forelæses paa Latin, er det kun for nogle enkelte Individuer forstaaeligt. Saavel de der forstaae som Mængden der Intet forstaaer fin-

der denne Ceremonie meget latterlig. De 70 ny Magistere saavel som de der for tre Aar siden bleve Magistere, hvilke denne Gang vare Marskaler, gik den hele Dag paa Gaden med deres Krands paa Hoveddet. Endogsaa paa Ballet, hvormed Gala Festen sluttedes, mødte, efter Festmaaltidet, de halvberusede Studenter med deres Laurbærkrands paa Hoveddet. — Der paastaaes endogsaa, at nogle vare saa Overordentlige, at de forglemte at afdage Galocher, da de dandsede. Paa Ballet var saa overvættede mange Mennesker, at vi spadserede istedet for at dandse.

Nu vil jeg haabe, at der, inden min Examen, ei vil blive flere store Baller, thi ellers har jeg muligen gjort en feil Beregning med Hensyn til min Fortjeneste. Paa mit Bal venter jeg mange af mine Venner, men den jeg helst vil see, veed jeg ei om jeg tør gjøre Regning paa. Sikkert gætter De allerede, hvem jeg mener, jeg vil derfor, da jeg i værste Tilfælde kan faa Nei, ligefrem spørge om De har Lyst at besøge mig i Lund. Nærmere skal jeg lade Dem vide, hvilken Dag Ballet bliver, skulle De saa, saavel som Deres gode Frue og Øvrige, som De ønsker at medtage, til den Tid være godt stemt derfor, da underret mig om det, jeg skal da arrangere det saaledes, at der ved Toldboden holder en Vogn, som strax kan kjøre Dem til Lund, hvor jeg skal have Værelser i Orden till Vennernes Modtagelse. Betänk Dem nu derpaa, De forskaffer mig en umaadelig Glæde og Dem selv og Deres Familie en Fornøjelse, idetmindste skal jeg gjøre alt for at Touren kan blive saa morsom som mulig.

Efter at have gennemlæst Ovenstaaende er jeg virkelig meget forlegen over mit Brev, baade med Hensyn til Skriften og Indholdet, men stolende paa min gode Lærers venskabelige Overbærelse vil jeg, da jeg troligen ei kan gjøre det bedre, lade det være som det er og undertegne mig

Lund den 30te Juni 1844.
Deres hengivne og oprigtige
Georg Brodersen

P.S. Idet jeg beder Dem om at fremføre min Complement til hele Deres kjære Familie vil jeg ikke forglemme at sige, at jeg har talt med Pastor Håkanson og Mademoiselle Charlotte Krudtmeier fra Landskrona, som begge have bedt mig at hilse den Bournonvilske Familie.

Carl Esaias Nilsson alias Charles Nelson

Språkforskare och etnograf

Av Sten Aminoff

Carl Esaias Nilsson föddes i Lund den 6 juli 1829 som son till den framstående zoologen och arkeologen, professor Sven Nilsson och hans hustru Cicilia Berg. Carl Esaias var det tredje barnet av sammanlagt sex. Han gjorde en betydande kulturell gärning i sitt nya hemland Nya Zeeland.¹

Den unge Carl Esaias blev uppfostrad av en despotisk fader som sökte ge sina barn en god grundskolning men som samtidigt ställde stora krav på dem.² Den mest begåvade var Carl som tidigt visade sin viljestyrka och ville gå sin egen väg. Redan som 12-åring hade han bestämt sig för att gå sjömansbanan och när han icke ville ändra sig gav föräldrarna slutligen med sig och 15 år gammal gick han till sjöss. Efter drygt tre år återvände han hem utan ha haft någon kontakt med sin familj. Kontakterna fortsatte att vara frostiga, i synnerhet med fadern. Detta framgår av ett bevarat brev på engelska till fadern vilket avslutas med "Your obedient son Charles" och med tituleringen "Sir" flera gånger i brevet.³

Carl stannade i Malmö där han efter några månader avlade först styrmansexamen och senare samma år sjökaptensexamen, då endast 19 år gammal. Därpå gick han nästan omedelbart till sjöss, för att aldrig återvända till Sverige. Endast med sin syster Ida stod han i sporadisk brevkontakt.⁴

En av Nelsons närmaste, mångåriga vänner har återgett händelser som berättats av Nelson själv rörande hans synnerligen äventyrliga liv innan han år 1857 bosatte sig i Kaiparaområdet långt upp på Nordöns västsida.⁵

Den unge Carl kom snart att få arbete på en amerikansk valfångare som hade de stormiga Crozet Islands som bas för sina expeditioner i den sydligaste delen av Indiska Oceanen nära Antarktis. Senare kom han att arbeta på en brasiliansk skonare "Iris" som smugglade slavar från Afrikas västkust till Brasilien. På Charles Nelsons, som han nu benämnde sig, tredje tur på denna "Blackbird" uppbringades fartyget av den brittiska kanonbåten "Cygnet" och fördes som pris till

¹ C. E. Nilssons biografi har tidigare i korthet behandlats i Sten Aminoff, *Svenskarna i Nya Zeeland. Den svenska utvandringen till Nya Zeeland fram till 1940*, Växjö 1988, s. 44–46.

² Jfr Gerhard Regnéll, Sven Nilsson, *Svenskt biografiskt lexikon*, 27, Stockholm 1990, s. 6.

³ Carl Nilsson till sin fader, professor Sven Nilsson, dat. Malmö 27 maj 1847, *Fam. Sven Hildings arkiv*, Bromma.

⁴ Charles Nelson till sin syster Ida Nilsson i Lund, dat. Auckland, New Zealand, 5 december 1897, *Fam. Sven Hildings arkiv*, Bromma.

⁵ J. Cowan, *A white Tohunga; The Death of Mr. C. E. Nelson; His Life and Adventures; Tales of Slaving Days; A Good Polynesian Scholar*, *New Zealand Times*, Auckland, 25 januari 1909.

Sten Aminoff, f. 1918, jur. kand., pol. mag., har varit ambassadör i Wellington, Nya Zeeland. Han är författare till *Svenskarna i Nya Zeeland. Den svenska utvandringen till Nya Zeeland fram till 1940* (1988).

S:t Helena. Slavhandeln hade långt tidigare förbjudits och skulle ha avskaffats helt vid denna tid men på den sydliga traden Afrika – Brasilien hade trafiken kunnat fortsätta relativt ostört även om risken för uppbringning fanns. Följderna blev i så fall katastrofala för såväl fartygsägare som befäl och besättning. För engelska sjömän gällde som regel dödsstraffet. Charles var givetvis medveten om detta men eftersom han förutom engelska även talade flytande franska valde han att uppge sig som fransman. Han var likväl rädd att bli angiven som engelsman av andra besättningsmän. Han beslöt därför att avslöja sin rätta identitet och gick till befälhavaren som fann den blonde svenske pojken sympatisk och att han "was a real walking dictionary". Han frigavs på S:t Helena men var då helt utan pengar och endast iklädd skjorta och byxor samt ett par självtillverkade tofflor. Efter diverse äventyrligheter hamnade Nelson på portugisiska och senare på arabiska fartyg, som smugglade slavar österut från Afrika till arabiska hamnar. Under denna tid lärde sig den språkbegåvade Charles arabiska språk.

Nelsons första landgång på nyzeeländsk mark ägde rum år 1852 då han mönstrade av ett valfångstfartyg och stannade några månader i Auckland. Han blev fast rotad i Nya Zeeland 1857 efter att ha fört fartyg i kusthandel och på router till Fiji, Tonga, Rarotonga och andra öar i det vidsträckta Söderhavsområdet "under den tid då det fortfarande var intressant och lönande för en egen skeppare att besöka den polynesiska övärlden". Senare både ritade och byggde Charles Nelson själv en skonare, "Lotus", som var särskilt flatbottnad för att segla i de grunda och farliga vattnen runt Kaipara. Den 13 april 1864 hände dock olyckan under en svår storm och Lotus blev ett vrak.⁶

Nelson lämnade nu livet som aktiv sjöbuss och arbetade först under tre år som lantmäta-

re och därefter i tretton år som "Native Land Purchase Officer" och tolk i hela det stora maoriområdet norr om Auckland.

Nelsons förnamn på maorispråket blev Tare. Han var en av de ytterst få vita eller som de kallades "européer" som icke endast behärskade maori-språket utan även arbetade som språkvetenskapsman. Med sina eminenta kunskaper, förutom i skilda polynesiska dialekter även i hebreiska och arabiska språken, utvecklade han teorier om maoriernas ursprung. Han ansåg sig kunna leda i bevis att det maoriska språket hade inslag av arabiska och indianska ord och att maorierna i ett tidigt skede haft förbindelser med arabiska folkslag samt även med indianer i området kring Berings sund.

Såsom varande autodidakt och ej universitetsutbildad språkman mottogs Nelsons teorier med viss misstro inom den språkvetenskapliga världen. Han kunde å andra sidan dokumentera sina djupgående språkkunskaper och till det första utarbetade engelsk-maoriska lexikonet fogade han en stor mängd maoriska ord och uttryck. Turnbull Library i Wellington, motsvarigheten till Kungliga biblioteket i Stockholm, har i sin manuskriptsamling Nelsons exemplar av "A Dictionary of the New Zealand Language", tredje utgåvan 1871, utgiven av biskopen i Waipu, William Williams. I detta exemplar är antecknat att Nelson gjort "additions of Maori words to an extent of over 3 000 words".⁷

Hos maorierna fick Tare Nelson en enastående ställning därigenom att han i sin officiella ställning kämpade för och sökte se till att deras rätt till de egna landområdena bevarades och att de i händelse av försäljning fick en riktigt värderad andel. Det visade sig dock bli en ojämn kamp. De europeiska immigranterna hade en oerhörd landhunger. Deras metoder att förvärva land var så utstuderade att en nästan ensam försvarare av maoriernas

⁶ Olyckshändelsen beskrivs utförligt i C. W. N. Ingram, *New Zealand shipwrecks, 1795–1970*, Wellington 1972.

⁷ C. E. Nelsons exemplar av William Williams, *A Dictionary of the New Zealand Language*, 3rd ed., London 1871, i *Alexander Turnbull Library*, Wellington.

rätt och intressen måste bli förtalad och ännu värre bli helt nedtystad i press och i vida kretsar. Brev finns i behåll som visar icke endast att Nelson i sin kamp för maoriernas rätt skrev en enastående varierande och stilistiskt fulländad engelska utan också att han ej gav tappt.⁸ Denna nästan glömda och förlorade kamp förd av Nelson och ett fåtal brittiska ämbetsmän och emigranter mot de landhungliga spekulanternas lurendrejerier håller nu på att dragas fram ur källorna av moderna historiker och en omvärdering av detta skede av Nya Zeelands historia håller på att ske.

Tare Nelson aktades emellertid högt av den dåvarande generalguvernören, sir George Grey, och några av hans medarbetare, och de fann i Nelson en person som behärskade både engelska och maorispråket och förmådde förstå den maoriska mentaliteten och vinna deras förtroende. Som förhandlare och medlare var Nelson därför särskilt ägnad. Men när Nelson efter 15 års tjänst lämnade sina många och svåra officiella uppdrag som tolk och medlare kände han sig lättad.

Ett exempel på Greys uppskattning av Nelson var att han fick i uppdrag att översätta ett på arabiska språket skrivet brev till engelska. Genom sin syster Ida i Sverige sökte Nelson finna en svensk språkexpert som kunde tyda den svåra handskrivna texten.⁹

Tare Nelson gifte sig 1864 med en dotter till en brittisk sjökapten och hans maoriska hustru, vilket också bidrog till att han blev en s. k. heders-maorier. Genom sin vänsällhet, ärlighet och beslutsamhet vann han tidigt maoriernas fulla förtroende och vid deras högtidligheter i norra delen av Nya Zeeland jämställdes han med maoriernas äldsta och främsta hövdingar (tohunga) och placerades i regel främst av alla.

⁸ Charles Nelson till förre regeringsledamoten i Nya Zeeland John Williamson, dat. Wellington 30 september 1873. Art. John Williamson, Printer, News Proprietor and Politician, *An Encyclopedia of New Zealand*, 3 november 1878.

⁹ Not 4 ovan.

Efter den första hustruns fränfälle 1884 började Tare Nelson alltmer intressera sig för maoriernas historia, etnografi och särskilt deras religiösa samlingslokaler. Han flyttade till Rotorua, den första internationellt kända turistorten i Nya Zeeland, och byggde där ett av de första och elegantaste turisthotellen "The Geyser Hotel" alldeles i närheten av de där belägna varma källorna. Nelson blev en av de ledande personerna i Rotorua och var en av grundarna av det ännu bestående vetenskapliga samfundet "Polynesian Society". Han började samla äldre maori-träsniderier (tapu carvings). Han förvärfvade bl. a. ett av de äldsta maoriska samlingshusen vars allegoriska portal var konstnärligt och rikt snidad men delvis defekt. Han anställde därför tre äldre maorier som hela sitt liv varit träsnidare och som enligt Nelsons egen uppfattning restaurerade templet så att det blev helt återställt i ursprungligt skick. Denna byggnad blev en turistattraktion, som också kom att väcka ett nytt intresse i Nya Zeeland, nämligen för de maoriska religiösa träsniderierna. Maorierna hade inget eget skriftspråk men genom de tidsmässigt efter varandra följande allegoriska slingorna på portalerna kunde maorierna bevara i minnet de historiska händelsernas gång ända från ankomsten till Nya Zeeland på 1200-talet till nuvarande tid.

Det officiella intresset för den maoriska konsten i Nya Zeeland var dock ännu inte väckt och när Nelson 1906 under en depressionsperiod erbjöd regeringen att mot ersättning förvärva byggnaderna i Rotorua till det låga priset av £ 1 200 blev det avslag och de inköptes i stället av det Etnologiska muséet i Hamburg.

Alexander Turnbull Library i Wellington har på handskriftsavdelningen i förvar en betydande del av C. E. Nelsons brevväxling under tiden från 1870-talet till början av 1900-talet. Det var ej känt på biblioteket 1979 huruvida denna omfattande skriftväxling utnyttjats vetenskapligt.

När Tare Nelson avled 1909 skrevs i New Zealand Times att denne skulle komma att minnas som dåtidens kanske främste maori-

kännare.¹⁰ Han skrev visserligen inga böcker eller publicerade artiklar, men envar som studerade maorisk och polynesisk historia och

kultur betraktade Tare som en mentor och som en människa med en unik språkbegåvning. Han ägnade sin forskning åt maoriska ord och uttryck, sedvänjor, traditioner och historia.

¹⁰ Not 5 ovan.

Olof Olsson i Kullenbergstorp och hans riksdagsbrev

Av *Gustaf Jonasson*

Vid sin död 1987 efterlämnade förre partisekreteraren och riksdagsmannen Ferdinand Nilsson i Kungsängen ett ganska omfattande material till Bondeförbundets/Centerpartiets historia, vilket numera överlämnats till partiets arkiv. Hit hör sviter av delvis ännu ej använda protokoll från förtroenderåd och riksdagsgrupp – ett material som Nilsson till stora delar övertagit efter en företrädare på partisekreterarposten, Bernhard Näsgård – och en påbörjad biografi över Axel Pehrsson-Bramstorp. Det intressantaste materialet utgörs dock av ett 60-tal brev från riksdagsman Olof Olsson i Kullenbergstorp till sönerna Gillis och Samy, den förstnämnde av dessa mest känd som oslagbar rekordhållare på posten som SLU-ordförande (1919–1937!). Breven utlånades enligt ett brev i samlingen av Gillis Olsson till Nilsson 1943 och har alltså aldrig återlämnats.

En kort presentation av brevskrivaren torde kanske vara behövlig. Olsson föddes i Kullenbergstorp i Jonstorp socken i Malmöhus län 1859 och avled där 1934. Han blev tidigt politiskt intresserad och tillhörde valperioden 1909–1911 riksdagens andra kammare, där han räknades som högervilde. Vid bondetåget 1914 deltog han som talesman för Skåne-kontingenten. När den politiska bonderö-

relsen 1917 för första gången deltog i riksdagsvalen invaldes Olsson på nytt i andra kammaren, denna gång som representant för Jordbrukarnas riksförbund och blev ordförande i partiets riksdagsgrupp, Jordbrukarnas fria grupp. Efter sammanslagningen av de båda bondepartiernas riksdagsgrupper 1921 behöll Olsson en inflytelserik ställning och valdes 1929, vid 70 års ålder, till riksdagsgruppens och partistyrelsens ordförande, sedan den föregående ordföranden Johan Johansson i Kälkebo omkommit vid en järnvägsolycka.

Med sin ganska negativa inställning till sociala reformer bidrog Olsson otvivelaktigt till att ge sitt parti en konservativ prägel. Vid riksdagen 1933 uppkom oenighet mellan Olsson och riksdagsgruppen, och mot Olssons önskan träffade denna uppgörelse med den socialdemokratiska regeringen om krisfrågornas lösning. Krisuppgörelsens strategier var på Bondeförbundets sida Bramstorp och K. G. Westman. Vid början av 1934 års riksdag ersattes Olsson mot sin vilja av Bramstorp som riksdagsgruppens ordförande. Vid riksstämman i juni samma år lämnade han partiledarskapet, som också övertogs av Bramstorp.

Gustaf Jonasson, f. 1925, docent i historia, har bl. a. skrivit *I väntan på uppbrott. Bondeförbundet/Centerpartiet i regeringskoalitionens slutskede 1956–1957* (1981). Bland hans studier i äldre historia är *Karl XII och hans rådgivare. Den utrikespolitiska maktkampen i Sverige 1697–1702* (1960).

Breven och deras författare

Olssons brev till sönerna ger en levande bild av författaren, skrivna som de är på lediga stunder och utan varje tanke på framtida historiker. Stort och smått blandas om vartannat utan någon egentlig disposition. Den bevarade sviten utgör säkerligen blott en del av de brev han skrev till sina söner under dessa 17 riksdagsår. Nästan alla brev innehåller avsnitt om det pågående riksdagsarbetet och hans egna insatser därvidlag. Först skall dock några axplock ges ur brevens uppgifter om hans vardagliga och mera privata bekymmer i huvudstaden.

Olsson lever intensivt med i livet hemma på gården. Breven innehåller ständiga funderingar om sådd och skörd, regn och torka. Han delar sönernas sorg över hästen som dog och bekymmer över pigan som bara tjänat herrskapsfolk och som följaktligen inte kan mjölka. Han oroar sig över att ett par kvarglömda apelsiner, avsedda som resekost, skall förstöras. Rumsfrågan i Stockholm är ett problem, och Olsson är oerhört beroende av sina hyresvärdinnor, som han gärna betygssätter. Längst ner på skalan står "den småländska markattan". Far och söner hade gemensam ekonomi, och breven innehåller mycket härom och om hur mycket han kunnat spara av sitt blygsamma riksdagsarvode. Genomgående avspeglar breven ett ovanligt gott förhållande mellan far och söner. De riktas till "Gillis och Samy" och undertecknas "Farsgubben".

Olsson uppskattade mat och dryck och tyckte illa om "pinsåla" personer. Breven innehåller ofta uppgifter om festlig samvaro. Hans möjligheter att tillgodogöra sig de kulinariska fördelar, som t. ex. partiledarskapet medförde, begränsades dock alltmer av tilltagande ohälsa. I ett brev från 1931 omtalar han, att han tvingats säga återbud till tre middagar: "När man kan få fina middagar tål man dem ej, och när man tålde dem fick man inga." Mot slutet av hans liv utgjordes basfödan av gröt och filbunke.

Olsson var känd för att hysa en hög uppfattning om sig själv, vilket han naturligtvis

inte hade anledning att dölja för sina säkerligen mycket beundrande söner. Han recenserar sina framträdanden i riksdagen i positiva ordalag och återger gärna uppskattande omdömen från "gubbarna", dvs. riksdagskollegerna.

Olsson demonstrerade gärna sitt förakt för den offentliga opinionen, i synnerhet sådan den tog sig uttryck i pressen. Av breven framgår dock att han ingalunda kände sig oberörd. Olsson var ett tacksamt objekt för karikatyrtecknare, och han förser ofta sönerna med artiklar och karikatyrer.

En som hade anledning att studera Olsson på nära håll var Svenska landsbygdens mångårige redaktör Oscar Sjunneson. Olssons starka känsla för sin egen betydelse kunde bl. a. ta sig uttryck i, att han vid samtal i riksdagens restaurang och kafé höjde rösten för att omgivningen skulle förstå vilken märklig man han var. Hans anföranden var extemporerade och saknade inte udd "men lösliga och irrande likt ärter som trillar över golvet". Partisekreterarens försök att förmå honom att liksom övriga partiledare medverka till förhandsreferat av viktigare anföranden avvisade han genom att peka på sitt huvud och förklara: "Di andre står och läser i sina papper, men ser du, jag har mitt härinne."¹

Politiska frågor

Olof Olsson var en av riksdagens flitigaste motionärer och debattörer. Avsikten med följande framställning av ett urval politiska frågor, där Olsson var engagerad, är inte att ge någon uttömmande behandling av dessa utan att huvudsakligen med hjälp av Olssons verksamhet i riksdagen och hans brev hem till sönerna ge den bild av honom som han själv uppfattade som "den rätta".²

¹ Oscar Sjunnesons samling, *Centerpartiets arkiv*. Om Sjunneson och hans anteckningar se G. Jonasson. Bondeförbundet vid skiljevägarna 1930–1945 – om och ur Oscar Sjunnesons anteckningar, *HT* 1969.

² Hänvisningar ges i notapparaten i åtskilliga fall till riksdagstrycket men ej till de olika breven.

Rösträtten

Vid den urtima riksdagen 1918 fattade riksdagen beslut om i stort sett allmän kommunal rösträtt. Vid den berömda debatten den 17 december, då beslutet fattades, höll Olsson ett 40 minuter långt anförande, som på ett utmärkt sätt sammanfattar hans principiella syn på författningsfrågan och rösträtten.³

I den kommande nya riksdagen skulle skillnaderna mellan första och andra kammaren suddas ut, och riksdagen hotade enligt Olsson att bli "en kammare på två rum". Förslaget att införa kvinnlig rösträtt fann han föga viktigt för landsbygdens del, eftersom intresset för rösträtten bland landsbygdens kvinnor var "närapå plus minus noll" och den av många betraktades som en börda. Det var viktigt att införa möjlighet till fullmaktsröstning. Inte heller sloandet av fattigvårdsstreck (endast den som var "varaktigt" omhändertagen av fattigvården skulle sakna rösträtt) var en fråga av verklig betydelse, eftersom han kände sig övertygad om att inget parti skulle nedlåta sig till att "engagera fattighjon för sina syften".

Det ödesdiga i författningsreformen var enligt Olsson utskyldsstreckens sloande som förutsättning för rösträtt. Mot varandra ställde han begreppen medborgarplikt och medborgarrätt. Medborgarplikt innebar att fullgöra sina skyldigheter, och hos folket måste finnas en levande plikt känsla. Med historiska exempel från det gamla Rom visade han, att så länge pliktens bud stod klara för romarna, blomstrade deras välbefinnande, men när dessa sudrats ut, föll det i grus och aska. Den som krävde rösträtt utan utskyldsstreck krävde enbart rättigheter men ville ej fullgöra sina skyldigheter: "Vi fordra endast, att den som har skatt att betala, skall betala den och att skatterna skola läggas så att de kunna betalas." Detta var "själva grunden", efter vilken man borde gå fram.

Men Olsson såg också utskyldsstrecken

som en rättvisefråga mellan landsbygd och tätorter. I många fattiga landsbygdskommuner stupade blott några enstaka procent på utskyldsstrecken, men i de rika stadskommunerna bortföll ibland mer än hälften. Detta berodde på att landsbygdens folk var genomsyrat av plikt känsla: "Jag skall göra min skyldighet."

I sin avslutning hänvisade Olsson till framtidens dom. Ingen skulle beskylla honom för att ha svikit traditionerna hos vårt jordbrukande folk. Även om han blev ensam i riksdagen om sin åsikt, så skulle folket ute i landet känna, "att icke alla ignorerat dem på denna stora dag". Därför kände han sig tvingad att i enlighet med sina löften från valrörelsen yrka avslag på hela förslaget, eftersom medborgarplikten blivit åsidosatt.

Efter sitt anförande angreps Olsson av flera talare. Arvid Lindman förklarade sig visserligen dela Olssons uppfattning men hänvisade till uppgörelsen i utskottet. I stället för att yrka avslag på hela förslaget borde Olsson ha nöjt sig med att föreslå ändringar. Olsson besvarade dock inte angreppen.

I brevet till sönerna — det första i den bevarade sviten — följande dag redogör Olsson, icke utan stolthet, om uppläggningsen av talet med motsatsparet medborgarplikt och medborgarrätt, vilken mäktig verkan det haft och att han varit den ende i sin kammare, som yrkat avslag på hela förslaget. Sin underlåtenhet att gå i svaromål mot sina kritiker motiverar han med, att han ej genom spetsiga repliker ville förta helhetsintrycket av sitt anförande, över vilket han tydligen kände stor tillfredsställelse.

Inför den allmänna politiska rösträttens slutliga antagande 1921 motionerade de båda landsbygdspartierna om dubbelt treårigt utskyldsstreck samt i förekommande fall även fullgjord värnplikt som förutsättning för rösträtt. Motionerna avspeglade enligt motionärerna djupast sett politiskt pliktmedvetande som utgjorde en omistlig grundval för medborgarnas medverkan vid statsstyrelsen, i synnerhet i en demokratisk författning. Det måste vara betänkligt att utplåna detta plikt-

³ 1918 B, *Andra kammarens protokoll (AKP)*, 18:9.

medvetande ur våra grundlagar.⁴ Olsson deltog med iver i debatterna och hävdade, att industriarbetarna i långt högre grad än landsbygdens arbetare var skattesolkare.⁵

Kravet på att rösträtten skulle vara beroende av fullgjorda skyldigheter mot stat och kommun förblev en av Olssons hjärtefrågor under hela hans aktiva tid som politiker. Sina åsikter i denna fråga framförde han i alltmer tillspetsad form, och varje gång frågan aktualiserades deltog han med liv och lust i debatterna. På invändningen, att eftersom alla var skyldiga att lyda lagarna borde alla också ha rösträtt för att påverka deras innehåll, replikerade Olsson, att i så fall borde väl de som satt på Långholmen ha minst dubbla röster.

Vid 1924 års riksdag stod Olsson som första namn på partimotioner om införande av dubbelt treårigt utskyllsstreck för kommunal rösträtt.⁶ Majoriteten av dem som ej betalade sin skatt var enligt Olsson skattesolkare; allt annat var bortförklaringar.⁷ Vid 1926 och 1928 års riksdagar framfördes nya motioner i samma fråga. Att riksdagen inte ens ville gå med på en utredning var enligt Olsson endast undanflykter: "Ni själva våga er icke på att säga: 'Ja, luffare och skattesolkare skola logiskt ha lika rösträtt som den, som gör sin skyldighet.'"⁸

Olsson kämpade dock förgäves. Till en början hänvisade man till att de nya möjligheterna till införsel på lönen skulle råda bot på eventuella missförhållanden. När Olsson mot slutet av sin långa strid påvisade att dessa möjligheter inte löst problemet med skattesolkarna, hänvisade man till en kommande källskattereform.

Märkligt nog vann Olssons principiella syn en framgång vid hans sista riksdag, dock utan att Olsson själv spelade någon aktiv roll. Det gällde väglagstiftningen, speciellt valet av vägstämmoombud på landsbygden, dvs. val-

da ombud från de till ett vägdistrikt hörande kommunerna. Valen skulle ske på kommunalstämma, och rösträtt ägde den som var påförd vägskatt till distriktet och som betalt den vägskatt som förfallit till betalning under de senaste tre åren.⁹

I brevet till sönerna är Olsson stolt när han konstaterar, att beslutet låg helt i linje med hans allmänna uppfattning i rösträttsfrågan: "Sossarna fräste rent förbaskat och frågte om den nya rösträtten skulle bli modellen för rösträtt i framtiden. Med gårdagen är jag mycket belåten, på sitt område en första ljusning sen 1918."

Rätten att besitta jorden

I Olssons agrarkonservativa föreställningsvärld intog givetvis jordfrågan en framträdande plats. Vid 1918 års riksdag tillsattes den s.k. jordkommittén i vilken Olsson blev ledamot. I kommittén ingick också Carl Lindhagen, för vars "gallimatias" Olsson saknade all förståelse. "Han åberopar alla och allt möjligt, även bolsjevikernas 'lösning' av problemet", omtalar Olsson för sin söner.

En rad partimotioner med Olsson som första namn inlämnades vid 1919 års riksdag rörande jorden och dess brukare. Den motion, som ger den bästa bilden av Olssons agrarkonservativa och nationella inställning gäller utredning och lagstiftning "angående den självägande bondebefolkningens bevarande vid jordbruket".¹⁰ Sådant var viktigt inte minst "för vårt fosterlands bevarande som urgammalt hemvist för frihet och samhällstrevnad". Detta skulle bl.a. kunna åstadkommas genom en lagstiftning om arvskiften av besuttna bondehemman, som skulle främja hemmanens bevarande i släktens ägo och minska skuldsättningen och faran för spekulation. Den arvinge som övertog gården, borde äga rätt att lösa ut sina medarvingar till ett pris som låg under marknads-

⁴ 1921, *Andra kammaren. Motioner (AKM)*, nr 29.

⁵ 1921, *AKP*, 6: 9, 15; 8: 6, 17; 25: 50; 28: 67.

⁶ 1924, *AKM*, nr 220, 221.

⁷ 1924, *AKP*, 25: 7, 19, 26.

⁸ 1928, *AKP*, 35: 58.

⁹ Frågan redovisas under rubriken Väglagstiftningen i översikten över 1934 års riksdag.

¹⁰ 1919, *AKM*, nr 71.

värdet. Emigrationen och flykten från jordbruket borde hindras genom förbättring av förhållandena för jordbrukets obesuttna grupper. Arrendatorers och torparens rätt att friköpa sin jord borde ökas. Statarsystemet borde ersättas med statorparsystem. Detta skulle både ge lantbruket säker arbetskraft och "arbetarna trevnad genom egen, god bostad med tillhörande jordområde samt lämpliga naturaförmåner jämte den kontanta lönen."

En framträdande roll i Olssons och hans partis jordbrukspolitik spelade givetvis tullarna. Det svenska jordbruket skulle genom tullar skyddas mot import av utländska produkter, som kunde produceras i Sverige. Dessa krav drevs ständigt och med växlande framgång av Olsson och hans parti.

Kvinnorna

Som förut nämnts hyste Olsson tvivel om behovet av kvinnlig rösträtt. Hans krav på möjligheter till fullmaktsröstning syftade säkerligen till att de manliga makarna på detta sätt skulle lätta den börda, som Olsson ansåg att rösträtten utgjorde för landsbygdens kvinnor. Han ställde sig dock ej helt avvisande till kvinnlig rösträtt, men ansåg tydligen att tiden inte var mogen.

År 1920 fattade riksdagen beslut om en ny giftermålsbalk, som avskaffade mannens målsmanskap och även i övrigt kraftigt förändrade makarnas rättsliga ställning inom äktenskapet. I en partimotion med Olsson som första namn yrkades avslag på propositionen. Man accepterade visserligen målsmanskapets avskaffande, men propositionens förslag ansågs hota familjens och hemmets enhet. Detta passade möjligen städerna men inte landsbygden. Äktenskapets rättsverkningar, då äktenskapsförord saknades, borde även i fortsättningen regleras efter gällande rätt, eller eljest efter grunder som inte upplöste hemmen.¹¹

En liknande tveksamhet uttryckte Olsson, när riksdagen 1922 diskuterade frågan om kvinnors behörighet till statstjänst. Även här försäkrade Olsson, att han inte var någon direkt motståndare, men att frågan i varje fall borde vila i väntan på nya utredningar.¹² Med sin patriarkaliska läggning hade Olsson tydligen svårt att acceptera uppfattningen om mannen och kvinnan som två helt jämställda och likvärdiga parter.

Försvaret

Olsson hade lett skåningarna vid bondetåget 1914 och hyste ett livligt försvarsintresse. Som nämnts krävde hans parti 1921, att den som ej infann sig till sina värnpliktsövningar skulle berövas sin rösträtt. I samband med riksdagsbehandlingen av de förslag som ledde fram till den nya försvarsordningen 1925, framlades från bondeförbundshåll motioner, som syftade till att skapa tillräcklig tillgång på underbefäl. Från motståndarhåll betecknades motionerna som förslag till ett "reviderat indelningsverk". Vid debatterna försvarade Olsson partiets förslag mot alla attacker och hävdade att det avspeglade bondetågets idéer om ett försvar, som åtnjöt folkets kärlek och förtroende.¹³

Partisammanslagning och ordförandeval

Ett brev från Olsson till sönerna berättar åtskilligt om sammanslagningen av de båda bondepartiernas riksdagsgrupper 1921.¹⁴ Det hela skedde under misstro och ömsesidigt lurpassande och stort bråk om utskottsplatserna. När väl sammanslagningen skett tycks dock de båda grupperna snabbt ha smält samman till en enhet.

Det verkar som om Olsson själv hyst planer på ordförandeposten i den sammanslagna riksdagsgruppen. Han återger uppgifter om att han skulle anses mer lämplig än den seder-

¹² 1922, *AKP*, 42: 22.

¹³ 1925, *AKP*, 40: 62.

¹⁴ Brevet härom återges som bil. 1.

¹¹ 1920, *AKM*, nr 268.

mera utsedde ordföranden Johan Johansson i Kälkebo. Olsson försäkrar dock, att han ej åstundar posten och säger sig gärna acceptera Johansson.

När Bondeförbundets riksdagsgrupp samlades i januari 1929, hade den att välja ny ordförande, sedan Johansson i Kälkebo omkommit vid en järnvägsolycka föregående sommar. I breven till sönerna ger Olsson en ganska detaljerad redovisning av sin syn på ordförandevalet.

Huvudrollen tycks ha spelats av K. G. Westman, även om Olsson från början inte skulle ha varit hans kandidat. Westman skulle ha tänkt sig Jones Erik Andersson i Ovanmyra men fått till svar, att en så "pinsnål" ordförande valde de aldrig. Vid riksdagsgruppens möte fördes enligt Olsson en ganska omfattande diskussion. Man diskuterade bl. a. C. G. Ekmans och Ernst Wigforss' inträde i andra kammaren, och Olsson skulle ha ansetts vara den ende som kunde möta dem i riksdagsdebatterna. Westman ansåg Olsson bäst lämpad till ordförandeposten. På Westmans fråga om Olssons allmänna linje svarade han, att han som ordförande hade att hålla sig i "medellinjen". Slutet blev att Olsson enhälligt valdes till riksdagsgruppens ordförande.¹⁵

Olssons första uppgift som nyvald grupp-ordförande var att tvinga de övriga borgerliga partierna till kartell vid utskottsvalen. Ett val utan borgerlig kartell skulle ha gett socialisterna lika många utskottsplatser som de borgerliga, och Olsson hotade med att eljest offentligt meddela, att övriga borgerliga partier åstadkommit detta genom att vägra kartell med Bondeförbundet. Till de omedelbara följderna av ordförandevalet får väl också räknas, att han vid hovsupén blev framkallad till konversation med kronpinsessan Louise. Han säger sig ha berömt hennes svenska uttal men beklagat att hertiginnan av Skåne —

som hon ju var — inte talade skånska. "Hon skratta hjärtligt, syntes ej vara hovstel men mager som en stake."

Att Olsson, trots sina 70 år, valdes till riksdagsgruppens ordförande kan väl bäst förklaras med att han var en av gruppens mest aktiva ledamöter. Därtill hade han ju tidigare varit ordförande i Jordbrukarnas fria grupp. Enligt Olsson fann alla hans val naturligt. Några motkandidater, som var villiga att ta strid med honom, tycks inte ha funnits. Själv anger han också, att en bidragande orsak skulle ha varit att han efter valet föregående höst bestämt motsatt sig alla funderingar på att partiet skulle ingå i regeringen, för vilket "gubbarna i BF berömma mig mycket."

Att Olsson var nöjd och inte så lite stolt över sin nya ställning framgår inte minst av brevet om festligheterna på hans 70-årsdag, som inföll några veckor efter ordförandevalet. Uppvaktningarna i bostaden avlöpte väl med hjälp av hans "synnerligen propa och duktiga värdinna". Själv festen ägde rum på Riche till en kostnad av 18,25 kr per person. Tal hölls i massor, t. o. m. av sådana som han inte trodde sig ha stöd av. När han själv talade, fann han sig föranlåten att uppmana partikollegerna att inte begagna ordet hövding om honom, "då jag endast var ordförande rätt och slätt". Med välbehag omtalar han, att ingen mindre än professor Carl Axel Reuterskiöld i sin tur protesterade häremot i ett elegant tal.

Även partiet hade att välja ordförande. Inför den stundande riksstämman inventerades givetvis listan över lämpliga kandidater. Partiets vice ordförande, Carl Schedin i Torsång, hade enligt Olsson varit självskriven men hade råkat ut för skattekrångel och ansågs därför inte kunna komma i fråga. Det gällde att finna någon, som accepterades och som var en hygglig talare. Olsson säger sig utsättas för press att också åta sig partiledarskapet. Han anger själv för sönerna skälet härtill: "Man säger sig ej ha någon annan." Schedin skulle på grund av sitt skattekrångel kunna bli en belastning för partiet. Olsson undervisar sönerna om yttersta noggrannhet vid

¹⁵ Jfr även riksdagsgruppens prot. 9/1 1929, *Centerpartiets arkiv*. Av ett något senare brev framgår att också C. G. Olsson i Golvvasta var tänkbar men att denne "inte vågade ta stöten". Olssons brev om valet återges som bil. 2.

deklarationen för att ej alla bondeförbundare skall bli ansedda som "Schedinare".

Vid riksstämman i juni utsågs Olsson enhälligt till partiordförande, vilket han förmodligen ej hade något emot, även om han senare i samband med att de frisinnade vid Ekmans avgång 1932 delade upp ledningen på två personer, säger sig ha önskat en sådan anordning också för sitt eget parti. Orsakerna till att Olsson valdes, mer än 70 år gammal, kan i hög grad tillskrivas det förhållandet att ingen lämplig kandidat fanns, sedan Schedin ej kunde komma ifråga. Oscar Sjunneson säger i sina anteckningar uttryckligen att Olsson valdes på grund av bristen på lämpliga kandidater.¹⁶

Regeringsfrågan

Olsson deltog aldrig i någon regering, trots att möjligheter inte saknades. "Det är vanskligt för bönderna att giva sig in på storpolitiken, ty då bliva de lurade", yttrade han vid remissdebatten 1930.¹⁷ Detta torde dock för Olssons del snarare ha varit taktiskt betingat än uttryck för bristande tillit till den egna förmågan.

Under den Ekmanska minoritetsregeringen 1926–1928 aktualiserades regeringsfrågan upprepade gånger. För Ekman och hans regering tycks Olsson av breven att döma närmast ha hyst förakt. Olssons regeringsideal var en regering "ovan" partierna, och själv underströk han gärna att han inte var någon partipolitiker. När Lindman i början av 1928 i ett tal i Lund framförde tanken på en utomparlamentarisk regering, framhåller han för sönerna, att Lindman bara framfört Olssons gamla tanke. Han betvivlade dock att kungen skulle kunna förmås till detta. Men om så kunde ske, "skulle vi ha det riktigt på gaffeln".

Vid 1928 års andrakammarval noterade Bondeförbundet vinster, och självfallet dis-

kuterades partiets regeringsdeltagande efter den Ekmanska ministärens fall. Olsson säger sig dock ha avklippt alla sådana funderingar och menar, som förut nämnts, att hans bestämda uppträdande i denna fråga bidrog till att han senare valdes till riksdagsgruppens ordförande.

År 1930 avgick Lindman, och Ekman återkom, nu med en rent frisinnad ministär. Bondeförbundet erbjöds att delta i regeringen men tackade nej. Olssons brev innehåller inget om regeringsskiftet, men Oscar Sjunneson omtalar i sina anteckningar, att Ekman efter partiets nekande svar vänt sig till Olsson och frågat, om denne skulle tillåta att enskilda medlemmar av Bondeförbundets riksdagsgrupp inträdde i den nya regeringen. Tydligt räknade Ekman med att hugade statsråds-kandidater fanns inom Bondeförbundets riksdagsgrupp, och möjligt är väl att kontakter med sådana förekommit. Partiledarens svar blev dock ett kategoriskt nej. Det av Ekman föreslagna arrangemanget "vore i grund och botten att kringgå och åsidosätta den verkliga meningen och innebörden i Bondeförbundets riksdagsgrupps nyss fattade beslut att för Bondeförbundets del avböja medverkan i den nya regeringen".¹⁸

De olika turerna vid tillkomsten av den socialdemokratiska regeringen på hösten 1932 har utretts av Olle Nyman.¹⁹ Den avgående statsministern Felix Hamrin föreslog, närmast av taktiska skäl, Olsson som regeringsbildare i spetsen för en borgerlig samlingsregering, med motiveringen att Bondeförbundet var det enda borgerliga parti som haft framgång vid valet, och i riksdagen hade de borgerliga trots socialdemokraternas valframgång fortfarande majoritet. Olsson kallades två gånger till Gustaf V, andra gången tillsammans med Hamrin. I kungens närvaro uppstod en hetsig dispyt mellan de båda, varefter Olsson abrupt avlägsnade sig. Troligen

¹⁶ Oscar Sjunnesons anteckningar, *Centerpartiets arkiv*.

¹⁷ 1930, *AKP*, 3: 50.

¹⁸ Jonasson, *HT* 1969, s. 288 f. K. G. Westman, *Politiska anteckningar april 1917–augusti 1939*, Sthlm 1987, s. 115 ff.

¹⁹ O. Nyman, *Svensk parlamentarism 1932–1936*, Uppsala 1947, s. 17 ff.

är det detta möte som Sjunneson hänsyftar på i sina anteckningar.²⁰ Vid detta möte föreslog Olsson en regering ledd av överståthållaren Henning Elmquist.

Olsson underrättade omedelbart söner om sitt första besök på slottet. I sina yttre drag stämmer hans redogörelse väl med vad som tidigare är känt. Olsson framförde förslag om en borgerlig samlingsministär. Kungen invände att basen för en sådan skulle bli alltför smal. Om den fälldes måste han ändå vända sig till Per Albin Hansson, och det vore obehagligare. Hansson hade enligt kungen sagt, att han skulle underhandla med "libbar" och frisinnade för att tillförsäkra sig majoritet i viktiga frågor, men hur det gått visste inte kungen. De båda högerledarna Arvid Lindman och Ernst Trygger, hade bestämt rätt kungen att vända sig till Per Albin som regeringsbildare, och då kunde ju inget göras för en borgerlig samlingsministär, eftersom högern ej intresserade sig för saken.

Så långt var kungens svar säkerligen välkommet för Olsson. Det framgår nämligen av brevet till söner, att Olsson ingalunda menat allvar med sitt förslag om borgerlig samlingsministär, utan ansett att det var ett bekvämt sätt att komma bort från hela frågan. Olsson säger uttryckligen i brevet: "Jag låtsas mig hålla på en samlingsministär." Säkert hade Olsson helst sett, att kungen direkt avskrivit tanken på en borgerlig samlingsministär med hänvisning till högers motstånd, men avslutningsvis bad kungen Olsson diskutera frågan med "högergubbarna". Detta medförde, som Nyman visat, att högern av taktiska skäl inte helt avvisade tanken på samlingsregering, men krävde att initiativet till en sådan skulle tas av Bondeförbundet.

Olsson hade dock ingalunda någon avsikt att på fullt allvar undersöka möjligheterna för en borgerlig samlingsregering. Hans avsikt var att snarast återvända till Kullenbergstorp för att njuta av värmen från den nyinstallerade centralvärmeanläggningen. "Bondeförbundet kom ur gluggen, men jäk-

ligt blir det i alla fall", lyder hans lakoniska sammanfattning av det politiska läget.

Vänner och fiender

Breven innehåller talrika omdömen om både politiska motståndare och partikolleger. För högerledaren Arvid Lindman hyste Olsson respekt. Deras allmänna politiska inriktning, i synnerhet i frågor som rörde landsbygden, var ju också ganska likartad. Med Ernst Trygger tycks han inte haft några närmare kontakter. Vid ett tillfälle finner han dock anledning att berömma honom, nämligen då denne efter regeringsskiftet 1928 som nybliven utrikesminister bjöd hela utrikesnämnden på middag. "Det är annat det än den snåljäpen Eliel", dvs. den föregående utrikesministern och liberala partiets ledare Eliel Löfgren. För "libbarna" — hans genomgående beteckning på liberalerna — kände han av naturliga skäl främlingskap.

För de frisinnades ledare C. G. Ekman hyste Olsson motvilja både av politiska och personliga skäl. Olsson avskydde Ekmans vågmästarregering och hälsade dess nederlag med glädje, även när han själv röstat för regeringens förslag. "Regeringen har ej mycken prestige, slåss gör Ekman så mycket han kan, försvarar alltid själv sina statsråd, men respekten är ingen; på längden kan det ej gå, det är tydligt." Förslaget om subventioner i stället för tullskydd för sockerindustrin betecknar Olsson som "ren socialism men frisinnat i sin dumhet". Som förut nämnts ansåg Olsson, att en bidragande orsak till att han utsågs till riksdagsgruppens ordförande var, att han ansågs vara den ende inom sitt parti som kunde föra partiets talan vid riksdagsdebatterna med Ekman och Wigforss. Olsson ansåg i varje fall själv, att han väl kunde mäta sig med dem som debattör. Ekmans stora fel som debattör var enligt Olsson, att han så lätt blev arg. Vid försvarsdebatten 1929 skulle Ekman enligt Olsson ha undvikit honom i så hög grad, att det väckt uppmärksamhet. Efter en längre debatt mellan dem vid 1931 års riksdag trodde Olsson,

²⁰ Jonasson, *HT* 1969, s. 289.

att det skulle dröja innan Ekman på nytt skulle försöka krossa honom "genom sin inbillade överlägsenhet".

Nyheten om Ekmans fall på sommaren 1932 nådde Olsson under en vistelse på Gotland. Även om han medgav att skandalen innebar en motgång för de borgerliga tycks han dock ha tagit Ekmans fall med stort jämnmod – "en fallen storhet". När partiets slutliga uppgörelse med Ekman skett, konstaterade Olsson, att Ekman var politiskt avrättad för all framtid. "Hoppas jag slipper sluta politiken med en sådan orlovsedel och dom."

Den socialdemokratiska ideologin låg naturligtvis Olsson fjärran, men han hyste inte alls samma aversion mot dess företrädare som mot Ekman. "Privat ansågo sossarna mig vara deras knivigaste motståndare, men tysta och uppmärksamma voro de, och goda vänner äro vi ändå," skriver Olsson efter den debatt 1929, då Ekman enligt Olsson inte ens vågade debattera med honom. Debatterna mellan Olsson och Wigforss fördes naturligtvis på högst olika plan. Någon överdriven respekt för sin teoretiskt skolade motståndare hyste dock inte Olsson: "Att få anfall på Wigforss är ej svårt, sådan virreskalle han är i tal och annat."

Olssons brev innehåller också åtskilliga omdömen om partikollegerna. Anders Pettersson i Dahl får epitetet "den dumbomen". De hårdaste omdömena drabbar dock Axel Pehrsson i Bramstorp. Motsättningen mellan denne och Olsson var av gammalt datum. Bramstorps liberala förflutna har säkerligen bidragit till Olssons skepsis. När Bramstorp efter sitt inträde i Bondeförbundets riksdagsgrupp 1929 ville acceptera subventioner i stället för tull som stöd för sockernäringsen, misstänkte Olsson, att något "libbe" fortfarande satt kvar i honom. Bramstorp var känd för sitt mångsyssleri och innehade en mängd olika uppdrag. Olsson menade att detta hade ekonomiska orsaker. Oscar Sjunneson berättar att Olsson vid ett tillfälle, efter att ha läst hemortens tidningar konstaterade att barnmorsketjänsten i Lilla Isie (Bramstorps hemort) var till ansökan ledig, och tillade efter en

paus: "Jag undrar om Bramstorp ska söka den?" I samband med tillsättningen av det s. k. välfärdsutskottet, som vid 1933 års riksdag behandlade de frågor, som ledde fram till krisuppgörelsen, sökte Olsson förgäves hindra Bramstorps inval i utskottet.²¹

Något brev från Olsson från de veckor då förhandlingarna om krisuppgörelsen pågick finns ej, men däremot ett omedelbart efter det att överenskommelsen antagits av riksdagen: "Med gårdagen var bataljen slut, och med den intrigerna också," konstaterar Olsson bittert. Det var socialdemokraterna och inte bönderna som vunnit på uppgörelsen. Bondeförbundarna verkade något "dagen efter", och han förutspår att "sossealliansen" inte kommer att bli långvarig.

De sju brev, som finns bevarade från Olsson till sönerna under 1934 års riksdag andas alla den djupaste bitterhet för vad som vederfarits honom. Vid början av riksdagen blev han som bekant ersatt av Bramstorp som riksdagsgruppens ordförande.²² Strax därefter firade han sin 75-årsdag. Han uppvaktades av många, men de ovärdiga blev utan tackkort. Till dessa räknade han sin partikollega på Malmöhusbanken Janne Nilsson i Hörby.²³ På gruppmötena säger han sig iakttä fullständig tystnad och t. o. m. avstått att resonera enskilt med partiets riksdagsmän, även om han anser att de är mycket angelägna att höra hans mening. Detta medförde ju å andra

²¹ Oscar Sjunnesons anteckningar, *Centerpartiets arkiv*. Jonasson, HT 1969, s. 290.

²² När Ivar Pettersson i Rosta vid riksdagsgruppens sammanträde den 10 jan. 1934 föreslog ombyte på ordförandeposten återopade han Olssons höga ålder (Riksdagsgruppens protokoll 10/1 1934, *Centerpartiets arkiv*). Olsson karakteriseras av Westman (s. 137) som "en skugga av sig själv," och Pettersson hade förbudits att nämna något om politiska skäl för bytet. Enligt Westman avböjde Olsson Bramstorps inbjudan att inta hedersplatsen vid bordet, när riksdagsgruppen efter ordförandevalet samlades till "kärleksmåltid".

²³ Enligt K. G. Westman (s. 141) uppvaktade riksdagsgruppen med en blomsteruppsats. Vid gruppmötet tackade Olsson med följande ord: "Jag ber att få tacka för den blomsteruppsats jag fick. Det glädde mig mycket att få den, men det skulle glatt mig ännu mera, om jag inte fått den, för då skulle jag sluppit att tacka."

sidan, att han själv svävade i okunnighet om partiledningens planer.²⁴

Hela tiden fruktar Olsson nya uppgörelser med socialdemokraterna, då han märker "att Wigforss springer och skuttar" bland bondeförbundarna. Hans misstro riktar sig inte minst mot K. G. Westman, som ju tidigare stått honom nära, men som i hög grad medverkat vid krisuppgörelsens tillkomst. När Westman direkt tillfrågade Olsson om hans åsikt om ett eventuellt inkallande av en urtima riksdag på hösten 1934 för att behandla frågan om tredje mans rätt vid arbetskonflikter, måste Westman avge en försäkran, att det inte förelåg någon hemlig uppgörelse med socialdemokraterna i denna fråga.

En föreslagen – men aldrig genomförd – kredit till ryssarna på 100 millioner kronor hade enligt Olsson föga utsikt att vinna Bondeförbundets stöd, men "får Bramstorp en bra avlönad befattning i exportkommittén, så kanske Wigforss segrar ändå. På Sveriges intresse fästes minsta avseende". Han misstänkte att Bramstorp gjorde drängtjänst för "sossarnas arvoden" genom att angripa kommunisterna. Bramstorp beskyllde i riksdagen kommunisterna för demagogi: "Då tycker jag Bramstorp kan räcka dem handen som god adept i den konsten." Med aktuella uppgifter om priset på jordbrukets produkter visar han hur lite "Bramstorps skrävel" är värt.

Med förtjusning refererar Olsson ett kåseri ur en Skåne-tidning för söner. En Söder-slättsbo drömde, att han kom till kungen för att utbe sig en befattning men fick ett nekan- de svar, med hänvisning till att Bramstorp redan fått dem eller blivit lovad dem. På drömmarens fråga, om kungen ej var rädd för sin egen befattning, blev svaret nej, "för där- med följde endast *en lön*".

Vid remissdebatten 1934 gjorde dock Olsson ett tappert försök att se på de föregående stridigheterna utan bitterhet. Det hade på- ståtts, "att man blivit utsatt för en så oerhörd

hets och beljugning". Mot detta ville han rea- gera "på det starkaste". Det hörde ju till poli- tikens villkor, att den som hade en bestämd mening i en fråga och som angrep andra, också måste räkna med att få igen. "Vi är lika goda kålsupare allihop." Pressuppgifter var inget att fästa sig vid, eftersom det mesta som stod i tidningarna var lögn eller innehöll våldsamma överdrifter. Om hälften av vad som stod i en tidning var sant, var det en oerhört bra tidning. "Låt oss slippa höra tjaf- set om hetsen – det vore alltid en vinst."²⁵

Breven till sönerna innehåller ett stort an- tal uppgifter om Olssons alltmer vacklande hälsa. Endast en gång – omedelbart efter ordförandevallet – uppger han att han mår utmärkt. Hetsiga riksdagsdebatter kunde ibland medföra att han tillfälligt glömde sina krämpor. I Stockholm klarade han sig mot slutet genom att riksdagsrestaurangen serve- rade filbunke sex dagar i veckan, men på söndagarna då restaurangen hölls stängd, fanns inte heller den möjligheten.

En sista motgång led Olsson vid riksstäm- man i Linköping i juni 1934. Olsson lämnade visserligen frivilligt posten som partiordfö- rande, men vid voteringen om efterträdare segrade Bramstorp över Schedin – fortfarande partiets vice ordförande – med 41 röster med 36.²⁶ Efter att ha valts till partiets he- dersordförande och avtackats i känslosamma ordalag av Westman reste den dödssjuka Ols- son hem till Kullenbergstorp och avled en månad senare.

Bondeförbundet före krisuppgörelsen var ett konservativt parti. Nationalism, national- romantik och idealisering av bondebefolk- ningen ingick som viktiga beståndsdelar i dess ideologi. Det var antibyråkratiskt och antikapitalistiskt, med en näringspolitik som tenderade mot autarki. Det ställde sig tvek- samt till systemet med en statsstyrelse base- rad på politiska partier och parlamentarism

²⁴ Westman (s. 137) beskriver honom på dessa gruppmöten som "en gammal hopfallen undantags- gubbe, hopsjunknen, utmärklad, slocknad".

²⁵ 1934, *AKP*, 4:53.

²⁶ Bondeförbundets riksstämman 1934, *Centerpar- tiets arkiv*.

och hyste en ganska negativ inställning till sociala reformer.²⁷

Av det föregående torde ha framgått att Olsson i utpräglad grad företrädde denna agrarkonservativa grundsyn. För de nya meningar, som successivt växte fram inom hans parti stod han främmande. Han utsågs till riksdagsgruppens ordförande och partiledare

²⁷ R. Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*. Uppsala 1969.

på grund av tillfälligheter och genom att andra kandidater saknades. Frågan är väl om inte utvecklingen löpt ifrån honom redan då han 1929 övertog ledningen av partiet. Man kan t.ex. peka på hans intensiva kamp för utskyldsstreckens återinförande som villkor för rösträtt. Olsson stora olycka var att han ej själv förstod att dra sig tillbaka i tid. Å andra sidan kan man ju förstå, att han ej ville överlämna ledningen av sitt parti till Bramstorp, som han ansåg genom intriger och bakom hans rygg ha åstadkommit krisuppgörelsen.

Jag har varit rätt dålig med katarr i lungspetsarna och ej kunnat sofva för hosta; frukta ett tag att det skulle kunna gå till blödning liksom 1895, men nu är jag betydligt bättre, hostar endast ett gluff då och då och har sovet godt i natt. Här har varit en sådan brådska som aldrig förr jag haft i Sthlm. Här har varit 3 ombud för den nya arrendatorsföreningen i Skåne och framlagt föreningens önsknings inför jordkommissionen, som jag fick sammankallad. Kan ej referera allt, men till sist förhörde Lindhagen dem i jordfrågan m. m. och då visade det sig att de ville ega jorden till slutmål för reformerna. Petri med dotter och Hofvendahl med fru kommo i söndags, det gälde på en biljett på fyra in på läktaren under remissdebatten, det lyckades för [N. Johansson i] Brånalt. Både arrendefolket och Kullaborna ha försummat mig mycket; Petri sitter nu midt emot mig och skall resa i kväll så jag får skriva resten i morgon och nu hålla honom sällskap för middagen och allt jag varit tvungen att vara med på och få för intet — Det är nu två dagar sen jag börja brefvet innan jag får tid fortsätta. Föreningen här i riksdagen mellan bondeförbundet och oss gick ej så lätt, som Ni tror derhemma. Första kammaren var genast klar. På söndagskvällen den 9 kom [K. O. Ericson i] Obergå till mig och sade att vi fingo bestämma tid för ett gemensamt möte med II K.grupperna för att ordna oss. Sedan jag talat med [J. Johansson i] Kälkebo och [E. G. Nilsson i] Vibberbo bestämdes mötet till kl. 6 e.m. om måndan och hotel Continental. Sedan vi om måndan haft upprop i kammaren uppslog Vibberbo en kallelse till möte med endast B.F. kl. 1.30 e.m. Jag anade oråd, men ingenting var att göra. När vi sedan kom till Continental kl. 6 framlade Vibberbo 2 k. B.F. beslut: att de utsett förtroendemän, ordf. etc. Jag sade ingenting med [men] der blef ett helsikes kakolorum. I.k. B.F. fräste, likaledes Brånalt och [H. Andersson i] Grimbo. Vibberbo och [P. A. Månsson i] Backa gick men kom igen. Slutet på visan blef att vid supén jag ej talade ens. Ollas [E. Eriksson] satt vid min sida, han tala och sade: min kamrat (jag) här säger att svenska bönder ej kunna samla sig, utan då det gäller mat, men det hoppades han ej måtte besannas etc. Sedan talet var slut bad jag avsked med mina bordsgrannar och gick. Det väckte nog uppseende. Nästa dag voro B.F. och J.R. kallade att besluta om utskottsvalen.

Kälkebo hade utan att fråga utfärdat kallelsen som klokt var. Han tog alla av I k. med sig i det mindre utskottsrummet. Vi, II k, voro i det större rummet. Vibberbo var rasande. Jag måtte kalla ihop mina 9 och gingo in i ett annat rum. Då framställde jag på allvar till hvar och en om vi skulle kartellisera med B.F. eller högern, då vi kunde vinna lika många platser i sednare fallet och vi tvingade BF äfven till kartell. De 9 ville ej drifvat så långt och BF:s kommo snart och delgäfvos sina villkor, som voro gentila mot oss 10. Jag erbjöd mig att ej taga plats i utskott, men ingen vågade sig taga bev. utsk. Det blef strid om jordbr. utsk. mellan Grimbo och Obergå. Då jag såg att det höll på att gå åt helsike sade jag att om jag skulle taga bev. ut. berodde på om jag ur B.F. fick en suppleant som jag sjelf ansåg kunna klara oss då jag var upptagen af annat. Finge jag ej det, så hade B.F. att besätta både ord. och suppleantplats och jag avgjorde sjelf saken utan minsta gruppblandning. B.F. blefvo då betänksamma och rätt vad det var kommo Vibberbo och Obergå till mig och frågade om jag godkände Obergå som min suppleant. Svaret blef: hellre än gärna. Resultatet blef att Obergå kände sig smickrad, uppgaf platsen i jordbr. utsk. till Grimbo och jag tycker om Obergå, som jag kan godt samarbeta med. Nästa dag blef nytt rabalder. Brånalt hade blit suppl. till Vibberbo i 2 lagut. Brånalt sade rent ut och [att] de aldrig kunna tåla hvarandra. Han fick flyttas till banko och Jämtlåndingen som högern och B.F. satt in [han gick till B.F.] fick suppl. i 2 lag. Högern skulle fångat honom igen med en utskottsplats men kom försent. — I Remissdebatten hade jag Elmquist [soc. minister H. Elmquist] och Nils Hansson [jordbruksminister] nedanför mig då jag talade. Jag antar att de tyckte sig få peppar tillräckligt. Ingen af dem svarade mig; eljest voro de nog så kvicka att svara. N[ils] H[ans]son och medicinalstyrelsen fingo beröm af mig för deras snabba och duktiga ingripande mot mulsjukan och uppmaning att fortsätta på samma stråt. Då lyste N[ils] H[ansson] upp eljest var han röd och blek om hvartannat. Jag hade lofvat tala i 30 m. i verkligheten blef det 49. Min nya kamrat Törnkvist tycker jag bra om — Sedan skrällen i förstone har B.F. varit så jag kunnat vira dem om fingrarna. Alla möten gemensamma. De önska visst jag å möten jämt sitter som ordf. och nu till sist nya tryckta kallelser till våra möten låta så här: Riksdagsgruppen av Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund kallas etc. Jag har fåfängt sport efter hvem som låtit trycka dessa blanketter, men ingen vill ut med det. Det

klarnar nog synes det. Då vi väckte motionen om utskyldsstrecket och den skulle remitteras var Vibberbo med försvarsrevisionen rest till Karlskrona. Då det spordes att sossarna skulle anfalla kommo bondeförbundarna med andan i halsen att jag fick komma och försvara ställningen. Efteråt voro de mäktiga nöjda att Vibberbo ej var der. Det var han äfven själf då jag träffa honom i måndags.

Har ej tid till mera nu, om 5 minuter sammanträder utskottet och sen är jag upptagen hela dagen. Kassan är nu 1050 kr, fick arvode igår; ej betalt någon hyra ännu. Skall snåla som helsike för att söka få 1000 kr öfver. Några nya karrikatyror sändes. 2 af D.N. och en af Politiken. Den ena (från talarstolen) lär vara fotografi. Nog har fotografen tagit det djäkligaste perspektiv han kunnat.

Mera härnäst
Farsgubben

Bil. 2

Stockholm den 22/1 1929

Till Gillis och Samy!

Nu har 14 dar gått sen jag reste och först i dag har jag fått tid att skriva hem. Jag mår förträffligt och bor så bra så jag kan ej önska mig det bättre. Laurin, Janne [Nilsson i Hörby] och Ljunggren voro i söndags e.m. hemma hos mig och spela bridge. De drucko min Cognac och påstodo att jag redan i höstas hade inrättat mig för ordförandeskapet eljest hade jag ej installerat mig så storartat.

Nu till det politiska! När B.F. samlades den 9. föreslog [K. O. Ericson i] Obergå att ordf. skulle väljas med slutna sedlar och omval ske mellan de två högsta röstetalen om ingen fick absolut majoritet. Han ansågs framskickad av Westman då Obergå eljest ej är någon klyftig räknemästare. Westman hade till sist stannat för Jones Er[i]k [Andersson i Ovanmyra], men fått till svar af opponenterna att så pinsnål ordf. valde de aldrig. Sedan så först utsetts [P. Nilsson i] Grånebo till 2 vice talmanskandidat, så sade till och med Tjällgren att Grånebo ej borde bli ordf. Då ej [H. Andersson i] Grimbo samt 2 andra voro komna yrkade [N. Johansson i] Brånalt att valet skulle uppskjutas till den 10 men helt[?] diskuteras. Att Ekman och Wigforss kommit i 2 kam. kommenterades mycket och till sist frågte en hel del hvem som våga uppta stöten om jag ej utsågs. Westman begärde ordet och karakteriserade rätt närgånget men i det hela rätt "att jag lämpa mig bäst drifva själfständig politik m.m." och fråga hur jag

som ordf. skulle ställa mig. Svaret blef "att en ordf. då han representerar gruppen naturligtvis får hålla sig i medellinjen". Det antecknades genast af flera ledamöter. Önskan uttalandes att ordf. i [ej] skulle sylta in sig i flera kommittéer och dylikt. Några minuter efter utsågs jag enhälligt till ordf. då Brånalt återtog sitt yrkande. Förtroenderådet hade det knaggligt med förslaget om utskottsplatser. Reuterskiöld ville ej taga utskottsplats (Om för han ej blev v. talman vet jag ej), skyllade på att han hade ingen duglig docent, hvarför han fick ligga hårt i i Uppsala. Geijer som ordf. i konstitutionsutsk. tyckte han ej om. Nå han kröp undan. Wi föreslog Gustafsson i Benestad i st. det gick nog. Så fundera vi att sätta Laurin in i utskottet från 2 K. och flytta [Hj. Svensson i] Grönvik till Jordbruksut., där vi fått 2 platser. Olyckligtvis höll förtroenderådet möte dagen innan gruppen, hvarför förslaget sippra ut. Benestad hade skadat benet och låg sjuk i hemmet. Han telefonerade till Alex. Nilsson att han skulle delgifva gruppen att Benestad aldrig kom arbeta samman med Laurin. Alexander skulle ju vara suppleant för Benestad och var nästan lika jäklig som Benestad. Då I K:s utskottshalfva var utsedd dagen förut (vi i 2 k. trassla med underhandlingar) blef det ett helsikes kakolorum. Då jag ej trodde att opponenterna voro eniga om person genomdref jag val med slutna sedlar. Men det gick riktigt snett: [P. Persson i] Trången fick 19 röster och Laurin 11. Laurin blef topp rasande samt sluta med att afsäga sig platsen i förtroenderådet och utgick ur gruppen samt tog adjö innan jag räknat till 3. Stämningen blef mycket tryckt och jag sade att detta börjar bra som ny ordf. Dagen efter voro båda parterna något svanshuggna och efter massa prat i gruppen åstadkom jag förlikning att Laurin skulle bli ordf. i tillfälligt utskott, som jag skulle utverka, samt återgång till det gamla. Nästa sammanträde med gruppen var Laurin där igen och inte ett knyst hördes. — Få se huru länge det håller ihop. Nu blir jag lite varmare i kläderna hvar dag så jag skall nog hålla parterna i örat i tiden. Jag har haft mycket med underhandling mellan de borgerliga. Ekman ville gå i kartell med B.F. där vi själfva kunde vinna något eljest icke. Högern var likadan och fordrade kartell med B.F. där det passa högern. Underhandlare voro Ekman [O. Magnusson i] Tumhult och jag. Jag yrkade på att vi skulle göra helt kartell till alla utskottsvalen då B.F. ej var en skottspole. Det ville ej gå i de andra att börja med, hvarför jag tillade att ville de andra gynna socialisterna så mycket att de fingo hälften af alla ut-

skottsplatser kunde B.F. ej hindra det, men att jag omedelbart skulle meddela till pressen huru det hängde ihop. Det tog skruf rätt fort så att t. o. m. Ekman måste bekväma sig. I krigsbyte fick B.F. 2 utskotts- och 3 suppleantplatser, då jag i samma vefva genomdref att vi i hvarje ständigt utskott skulle utöka suppleanterna med 2. Kammaren hade på morgonen den 11 formelt fattadt beslut om suppleanterna men jag gaf mig ej oaktat allt motstånd att några dagar efteråt fattades ett tilläggsbeslut om de 2 nya suppleanterna. De 14 riksdagsmän som beslutet gaf plats åt i utskott tacka mig nästan alla. Vidare sippa det ut bland de borgerliga att jag tvingat de andra till kartellet, hvilket gjorde att många borgerliga lyckönskade mig till den nya politiken. F. n. är jag så fjäsad som helst, men det kan vända sig på rosten. På hofsupén blef jag kallad fram till kronprinsessan och prata med henne en stund. Konstaterade hennes goda svenska men beklagade att Skånes hertiginna ej kunde skånska. Hon skratta hjärtligt, syntes ej vara hofstel men mager som en stake. Jag skickar idag 2 ex. av Sv. journalen; den innehåller ett godt porträtt af mig samt en märklig artikel om mig. Förf. har jag hittills ej kunnat få korn på men skall väl få fatt på

honon, då det förvånar mig dels att han haft så väl reda på mina föregående och dels att en tidskrift, som anses stå Ekman synnerligen nära velat intaga en dylik artikel om en B.F.

Bifogar en utredning om taxering och deklaration af vår sekr. Näsgård. Se efter på angifvet ställe och deklarera så 1 500 kr som riksdagsarvode. Vi få akta oss så att vi alla B.F. ej bli Schedinare, en mycket tråkig historia för oss och våra riksdagsmännen är ilska som bi.

Jag hade 590 kr med mig på uppresan så det ingår i förmögenheten. Nu orkar jag ej mer för denna gång, sedan jag justerat mitt remissdebatttal (som fördes till allmän belåtenhet) sedan vi först i gruppen öfverenskommit om ämnena (äfven kommunalskattefrågan voro vi nu fullt eniga om) har jag nu endast att tillägga att jag utvecklat vår politik i 2 1/2 timme för alla B.F.s ombudsmän, vilka voro samlade här. En ny och ovanlig framåtanda märkes bland alla våra riksdagsmän och ombudsmän som aldrig tillförne, nu synes de ej frukta högern eller dess tidningar.

Mera härnäst
Farsgubben

Svenska studenter i Rostock 1419–1828. Supplement

Av Jan Liedgren

Inledning

Huvudkällan till kunskapen om vilka som inskrivits vid universitetet i Rostock är universitetets matriklar. Den första av dem omfattar åren 1419–1760. För åren fram till 1520 är det emellertid inte fråga om ett original utan om avskrifter av de lösa listor, som förts av den universitetslärare, som för terminen var rektor. Varje läsår omfattade två terminer, en "Wintersemester", som normalt började i mitten av oktober, och en "Sommersemester" från mitten av april. Under universitetets första termin, som började 12 oktober 1419, ha de immatrikulerade uppförts i en följd, utan uppgift om inskrivningsdag. Från och med nästa termin har inskrivningsdagen antecknats, och denna sedvana fortsatte fram till sommarterminen 1565. Därefter nöjde man sig i många år med att notera månaden för immatrikuleringen. Från vinterterminen 1702 lämnas åter uppgift om inskrivningsdagen.

Vid sidan av matriklarna funnos dekanatböcker för de olika fakulteterna, men endast för filosofiska fakulteten äro sådana bevarade ända från 1419. I dessa antecknades promotionerna till de olika graderna, för filosofiska fakulteten baccalaureus artium och magister artium. Länge angavs endast under vems dekanat promotionen skett samt dagen

för dekanvalet.¹ Först från våren 1559 anges promotionsdagen. Baccalarer promoverades under både vinter- och sommarterminer, men längderna över dessa upphörde successivt åren 1552–67. Magistrar promoverades på 1400-talet endast under vinterterminerna men från mitten av 1500-talet stundom även under sommarterminerna.

Matriklarna (med tillägg ur dekanatsböckerna) ha utgivits 1889–1912 av A. Hofmeister. Register till dessa utkommo 1919–22.²

För att identifiera de inskrivna studenterna behöver man i regel känna både förnamn, efternamn (eller patronymikon) och hemort. Det är emellertid först fram på 1460-talet som Rostockmatrikeln regelmässigt lämnar alla tre uppgifterna.

Under första terminen (1419–20) hände det, att endast förnamn och hemort infördes i matrikeln, t. ex. Magnus de Zwecia (nr 1), Nicolaus de Kalmarnia (nr 4). I sådana fall är

¹ Denna regel har påpekats av Engström, s. 45, beträffande promotionen av Sveno Jacobi (nr 254), men den förbisågs av Callmer.

² *Die Matrikel der Universität Rostock*, 1–5, hrsg. von Adolph Hofmeister, Rostock 1889–1912. *Register*, bearb. durch Ernst Schäfer, 1–2, Schwerin 1919–22.

Jan Liedgren, f. 1909, teol. dr, fil. lic., har varit redaktör av *Svenskt diplomatarium*. Han har också utgivit *Prästeståndets riksdagsprotokoll 1660–1664* (1954) och har medarbetat i *PHT* sedan 1934.

det bara lyckliga tillfälligheter som möjliggjort identifiering. I fortsättningen redovisas emellertid namnens båda led. Under åren 1422–28 ha rektorerna för det mesta även noterat studenternas hemort, och Albertus Scroter har för Sommersemester 1427 antecknat samtligas stiftstillhörighet. Men under de flesta följande rektoraten fram till 1461 händer det tyvärr blott i enstaka fall, att hemorten anges. Från och med sitt andra rektorat (Sommersemester 1448) har emellertid Johannes Stammel tagit för vana att ej blott anteckna den inskrivnes tvåledade namn utan också hans hemort. Hans exempel följes så småningom av andra rektorer, men ännu under sitt elfte rektorat (Sommersemester 1461) meddelar Nicolaus Wentorp endast namnen.

Där ingen hemortsbeteckning finns — och det gäller alltså de flesta studenterna före 1461 och enstaka senare — får man söka gissa hemorten med ledning av namnskicket. Så har norrmannen Ludvig Daae gjort, när han 1885 utgav en matrikel över nordiska studenter i utlandet.³ Inskrivna nordbor i Rostock redovisas där s. 31–137, promoteerade s. 138–149. Enligt Daaes listor voro de t. o. m. oktober 1499 immatrikulerade nordborna nära 1 100. Denna siffra återger Hofmeister i sin inledning (I, s. XIX), och han beräknar hela antalet inskrivna under denna tid till 12 035. För tiden oktober 1499—juli 1529 uppräknar Daae ytterligare omkr. 430 nordbor, inskrivna i Rostock. En genomgång av Hofmeisters utgåva har gett mig intrycket, att Daaes siffror äro ganska riktiga. Möjligen kan antalet vara något tiotal högre eller lägre.

Nordbornas namnskick skilde sig på två sätt från bruket på kontinenten under 1400-talet. Dels var det företrädesvis nordborna som använde patronymer, dels ger också urvalet av förnamn (och farsnamn) en ledning, och det gäller inte bara namnen av nordiskt ursprung utan i viss mån också de använda helgonnamnen. Medan de tydligen ganska få

norrmännen ofta ha relativt särpräglade namn, är det ganska svårt att med ledning av namnskicket (särskilt i latinsk form) skilja mellan studenterna från Sverige (inkl. Åbo stift) och dem från Danmark (inkl. Lunds stift). Ett fåtal förnamn kunna dock betecknas som företrädesvis svenska eller väsentligen danska. — I allmänhet synas de danska studenterna i Rostock ha varit minst dubbelt så många som de svenska — det framgår av hemortsbeteckningarna från senare delen av 1400-talet.

Även där hemortsbeteckningar äro utsatta, kan man vara tveksam. Själv anser jag att studenterna från Gotland och från Jämtland böra medräknas bland svenskarna, eftersom de hörde till Uppsala kyrkoprovins. Trots att Jämtland sedan 1100-talet lydde under Norge, räknades det ända fram på 1500-talet till Uppsala stift. År 1473 inskrevs Ericus Yempte de Suecia (nr 164). Gotland var sedan 1360-talet under främmande herrar, och trots olika svenska försök under 1400-talet att återvinna överhögheten, var från 1487 det danska väldet obesträtt. Av ålder tillhörde dock Gotland Linköpings stift, och ännu Hans Brask (nr 209) fungerade som biskop även på Gotland. En gotlänning inskrevs 1475 och blev kanik i Linköping, en annan immatrikulerades 1480 och blev sekreterare hos de danska kungarna Hans och Christiern II.

Det finns också fall, där hemortsbeteckningarna ge möjlighet till olika tolkningar. Arusia eller Arusienensis syftar i regel på den danska biskopsstaden Århus på Jylland men användes ibland (istället för Arosia eller Arosienensis) om det svenska Västerås, t. ex. ett par gånger 1465 (nr 121–122). Nikopingh eller Nicopia kunde syfta på en svensk eller tre danska städer. De tre danska städerna med detta namn lågo närmare Rostock men voro små. Störst av dem var Nykøbing på Falster, som hade ett slott och från 1419 ett franciskankloster. Namnen på de Nicopia-studenter, som immatrikulerades 1492, 1613 och 1520, verka snarast danska. Mera betydande var det svenska Nyköping, som hade slott,

³ Ludvig Daae, *Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*, Kristiania 1885.

franciskankloster från 1280 och en stadsskola. Därifrån kommo helt säkert nr 30 år 1434, nr 54–56 1443, nr 128 (1466), nr 192 (1480) och nr 233 år 1500, förmodligen även de flesta övriga.

Bland dem som inskrevos vinterterminen 1419–20 voro Henninghus de Scheninghe och Petrus Scheningh. Troligen tillhörde de en nordtysk släkt, känd från bl. a. Lübeck och Visby, men det kan också tänkas, att den förre var en Hemming från Skänninge.

Av studenterna vid filosofiska fakulteten under medeltiden är det helt naturligt störst utsikter att i det svenska samhället återfinna dem, som promoverats till baccalarer eller magistrar, därför att sådana ofta blevo kaniker eller prebendater vid domkyrkorna eller kyrkoherdar i städer eller andra bättre pastorat. Särskilt gäller detta magistrarna, som i motsats till baccalarerna alltid omtalas med magistrertiteln.

Vid universitetens alla fakulteter hette den högsta lärdomsgraden länge magister, även vid den teologiska. I Siena promoverades Ericus Olai (nr 77), Nicolaus Benedicti Kindbo (nr 191) och Peder Galle (nr 176) till "magister sacre theologie" resp. 1477, 1488 och 1500. Men vid de flesta universitetens tre högre fakulteter användes under 1400-talet i stället titeln "doctor". Så blev Cristoferus Laurentii (nr 9) "doctor theologie" i Leipzig 1438. Martinus Praal (se nr 116), som blivit magister artium i Leipzig 1461 och sedan torde ha fått sin teologiska grad i Italien, omtalas som "doctor" i Stockholms stads tänkebok i juli 1484 och kallas på gravstenen 1494 (Gardell, 1, nr 507) "sacre theologie professor". Samma titel tillägges i Uppsala domkyrkas scolasticus-längd (DS, 5, s. 317) både honom och hans företrädare Cristoferus Laurentii och Ericus Olai. Peder Galle ger sig själv denna titel i protesten i Strängnäs 10 aug. 1531 (HT 1897, s. 63), och på samma sätt tituleras Nicolaus Kindbo i Strängnäs i två brev 23 aug. och 6 sept. 1512 (Skriftelige Bewis, s. 74–77). Titeln professor var under den utgående medeltiden synonym med beteckningarna magister eller doktor inom teo-

logiska fakulteten, icke ämbetstitel för universitetslärare⁴, ehuru givetvis åtskilliga buro den. Däremot synes den icke ha burits i Sverige för doktorer i juristfakulteter⁵, t. ex. Hemming Gadh (nr 158) eller Hans Brask (nr 209).

Den lärde biblioteksmannen professor Christian Callmer efterlämnade vid sitt frånfälle i januari 1985 manuskript till en katalog över de svenskar, som inskrivits vid universitetet i Rostock. Från nyare tiden (1539–1828) hade han registrerat ej mindre än 972 namn (nr 313–1284) och lyckats identifiera nästan alla. För tiden 1419–1527 hade han förtecknat 312 namn med svensk hemortsbeteckning, inkl. Skarabiskopen Brynolf Gerlaksson från Reval (nr 139) och superintendenten Georg Norman från Pommern (nr 310). Som Callmer meddelade mig i några brev från 1984 och nyåret 1985, drog han sig emellertid för att publicera sin förteckning för medeltiden, emedan han ansåg sig ha identifierat alltför få av namnen. Hans önskan hade varit att konfrontera sin lista med material i Riksarkivet, bl. a. Sven Ljungs kartotek över medeltida präster, men han fick aldrig tillfälle att fullfölja sin avsikt.

På inrådan av professor Sten Carlsson lät emellertid fru Maj Callmer utge ej blott sin makes tryckfärdiga manuskript för tiden efter 1539 utan också hans ofullständiga anteckningar för det föregående seklet. De utkommo som PHT 1988: 1–2.

När jag fick häftet i min hand, fann jag, icke oväntat, att medeltidsdelen, trots sina förtjänster, av flera skäl behövde ett supplement. Callmers förteckningar hade tydligen inte hunnit kontrolleras mot Hofmeisters utgåva, som f. ö. innehåller enstaka felläsningar av svenska namn (t. ex. Simonis för Sunonis,

⁴ Se Lilli Gjerløv, art. Doctor och art. Professor i *KLNM*; jfr även Malmström, s. 70 f. Annorlunda Ernst Nygren i art. Ericus Olai, *SBL*, 14.

⁵ Förtecknade av Malmström, s. 45–47.

Benne för Venne).⁶ Vissa förväxlingar hade uppstått vid tolkningen av Callmers anteckningar, såsom framgick av min kopia av hans konceptlista för åren 1500–30. Redan vid första genomläsningen märkte jag, att flera ytterligare identifieringar borde kunna göras. För min fortsatta granskning av medeltids-avsnittet har jag främst anlitat Sveriges medeltida personnamn och S. Ljungs kartotek i Riksarkivet samt personuppgifter, som jag tidigare kände till. Några notiser ha också kommit fram via Frans de Bruns arbeten *Svenska studenter och Holmiana et alia*.⁷ För seklet efter 1539 har jag med mitt gamla in-

tresse för adelsgenealogi främst sökt identifiera dem som betecknats som "nobiles". Jag är övertygad om att i framtiden ytterligare identifieringar kunna göras och att somliga av mina försök skola visa sig förfelade.

Callmers namnlista har här utökats med åtskilliga namn, som med mer eller mindre goda skäl kunna antagas vara svenska, bl. a. studenter från Gotland och Nyköping. Ganska många namn ha tillagts för tiden 1449–53, men några av dessa äro kanske danska. Av de nordbor, som Daae förtecknar från tiden 1419–48, men ej medtagits av Callmer eller mig, torde ett par tiotal vara svenska, men det har varit mig omöjligt att försöka utpeka dem. Därtill fordras större förtrogenhet med beståndet av universitetsstuderande i Danmark och Norge under 1400-talet.⁸

⁶ I några fall har man anledning misstänka, att abbreviaturer i svenska ortnamn upplösts felaktigt. Det bör t. ex. heta "de Strengenes", ej "de Strengis" (nr 29, 96, 102, 113, 191 och 195).

⁷ Frans de Brun, *Svenska studenter*, Stockholm 1926 (duplic. maskinskrift, bl. a. i RA), och dens., *Holmiana et alia*, 1–6, Stockholm 1922–25 (duplic. maskinskrift, bl. a. i RA).

⁸ Jfr senast arbeten av Elisabeth Mornet, rec. av H. Gillingstam i *PHT* 1989, s. 117 ff.

Matrikel

1419-1458

1. Magnus de Swecia.

Inskr. i Rostock WS 1419–20.

=Magnus Unnonis. Inskr. i Leipzig WS 1422, mag. 8.1. 1426, baccal. theol. 1.6. 1434. Skolmästare i Linköping 1427, kanik där 1434. Prästmunk i Vadstena 1435, generalkonfessor 1444–52, 1460–65, Död i Vadstena 11–12.8. 1470.

Silfverstolpe, s. 86 ff. J. Liedgren i *Lychnos* 1950–51, s. 41. L. O. Skoglund i *SBL* 24.

4. Nicolaus de Kalmarnia.

Inskr. i Rostock WS 1419–20.

Trol. = Nicolaus Köning. Kanik i Linköping före 1424, ständig vikarie i Kalmar 1430, biskop i Linköping 1441. Död i april 1458.

Schück, s. 110–111, 509.

– Henninghus de Scheninghe. Inskr. i Rostock WS 1419–20.

– Petrus Scheningh.

Inskr. i Rostock WS 1419–20.

7. Ingho Stenonis.

Inskr. i Erfurt 1.5. 1418, i Rostock 11.10. 1420. = Ingo Stenonis Fätting. Prebendat i Linköping, levde 1451.

Schück, s. 510, 514. Nygren: *Registra*, 2, s. 237.

9. Cristoferus de Swecia.

Inskr. i Erfurt SS 1419, i Rostock 2.12. 1420, mag. WS 1424–25.

= Cristoferus Laurentii Witte från Stockholm. Inskr. i Leipzig 22.5. 1426, dekan i filosofiska fakulteten SS 1437, theol. lic. 24.2. och doktor 12.8. 1438, kallas därför (t. ex. i Uppsala kaniklängder, DS 3835) sacre theol. professor. Kanik i Uppsala, scolasticus omkr. 1435, ärkedjäkne 1442. Död 9.8. 1464.

G. Carlsson i *SBL* 8. C. I. Ståhle i *Lychnos* 1952, s. 120. Malmström, s. 36 f. och 70 f.

– Ghunarus Erici.

Inskr. i Rostock 10.1. 1421.

SMP, 2:8, sp. 450.

– Siggo Iohannis.

Inskr. i Rostock 23.5. 1421.

Matinolli, s. 20.

– Botolfus Stok de Wisbu.

Inskr. i Rostock 11.8. 1423.

SMP, 1:3, sp. 468.

16. Frater Arwidus Iohannis de monasterio Warnem.

Inskr. i Rostock 30.11. 1423. Abbot i Varnhem 1443–71.

Ortved, 2, s. 243 ff. SMP, 1:1, sp. 167.

18. Mgr Elawus canonicus Scharensis.

Inskr. i Rostock 27.12. 1423. = Elauus Suenonis. Domprost i Skara. Död 1448.

Gardell, 1, s. 370 nr 420. SMP, 1:4, sp. 626.

20. Henninghus plebanus ecclesie Scharensis.

Inskr. i Rostock 27.12. 1423. Trol. = Hemmingus Mathei. Kanik i Skara 1441 (SMR 1378).

21. Andreas Herwedi Scharensis dyoc.

Inskr. i Rostock 27.12. 1423. Jfr. Andreas Aruidi de Swecia. Inskr. i Paris, baccal. 1440, magister, kanik i Skara, domprost där 5.12. 1449. Död före 14.2. 1461 under studier i Perugia.

SMP, 1:1, sp. 90.

22. Michael Simonis (läs: Sunonis) Arosiensis dyoc.

Inskr. i Rostock 3.7. 1424, baccal. WS 1426–27 *etc.*

Ekström, 1:1, s. 520 f. Höjer, s. 91 not.

25. Iacobus Iohannis de Strengnis.

Inskr. i Rostock 12.7. 1424, baccal. WS 1427–28 (Iacobus de Orebro) *etc.*

27. Nicolaus Thome de episcopatu Vpsaliensi.

Inskr. i Rostock 12.7. 1424. Sakristian i Uppsala. Död 1448.

DS, 5:1, s. 322.

33. Iohannes Eskilli de Lincopia.

Inskr. i Rostock 13.10. 1425, baccal.

WS 1426–27. Var kanik i Linköping 1442, ärkedjäkne där. Död 1.8. 1456

Westerlund & Setterdahl, 1, s. 227. Schück, s. 510.

37. Franciscus Nicolai de Swecia.

Inskr. i Rostock 12.4. 1432. Kanik i Västerås (1442), kyrkoherde i Malung och Lima (1476).

Ekström, 1:1, s. 522, 1:2, s. 400. SMP, 2:6, sp. 110 Wiktorsson, s. 24.

– Nicolaus de Gotlandia.

Inskr. i Rostock 12.10. 1435.

46. Laurencius de Nericia.

Inskr. i Rostock 2.5. 1437. = Laurentius An-

dree, som i Rostock 28.9. 1439 fullbordat avskrivning av cod. C 633, UUB.

Nelson, s. 39.

47. Canutus (Olai) April.

Inskr. i Rostock 11.11. 1437 *etc.* Kanik i Uppsala (1442) och i Linköping (1449), prästvigd i Rom 12.4. 1449, Kyrkoherde i Stockholm. Död efter 1455.

ÅSF, 1:3 (Stenbock), s.256.

51. Iohannes Iohannis Vestgoti.

Inskr. i Rostock 9.7. 1443, baccal. WS 1443–44. Ärkedjåkne i Skara 13.12. 1449. Död före 8.6. 1474.

56. Ericus Badonis.

Inskr. i Rostock 10.9. 1443. Inskr. bland präster (dominus) som broder i Helga lekamens gille i Stockholm 1451.

Collmar, 1, s. 667.

– Buro Laurentii de Nicopia.

Inskr. i Rostock 10.9. 1443, baccal. WS 1444–45.

60. Hermannus Grote.

Inskr. i Rostock 19. 10. 1443, baccal. WS 1445–46 *etc.*

Gardell, 1, s. 434, nr 557. Schück, s. 510.

61. Iohannes de Fynlandia.

Inskr. i Rostock 12.11. 1443, baccal. WS 1443–44 (Iohannes Tauast). Kanik i Åbo. Död senast 1467.

ÅSF, 1:3, s. 268.

62. Sweno Andree.

Inskr. i Rostock 10.10. 1444, baccal. SS 1446 (Sweno de Lincopia).

Schück, s. 510.

– Siggo Gothari.

Inskr. i Rostock 10.10.1444. Ärkedjåkne i Skara, levde 1483.

Fredriksson, s. 115.

63. Canutus Dalker.

Inskr. i Rostock 27.6. (ej 23.8.)1444, baccal. WS 1449–50 (Kanutus Iohannis).

– Christoferus Iohannis.

Baccal. i Rostock SS 1445, mag. SS 1448.

65. Mathias Nagel.

Inskr. i Rostock 28.3. 1445 (ej 1444). Var kyrkoherde i Grödinge 1453–69, prebendat i Stockholm 1471.

Collmar, 1, s. 351.

– Canutus Karoli.

Inskr. i Rostock 15.10. 1445. Magister. Innehade 1460 första vicarian vid Uppsala domkyrka. Var 1466–74 kyrkoherde i Hjälsa. Död före 1484. Hans far Karl (Olofsson) Djäkn och hans bror Peder Karlsson (två

stjärnor) bodde i Brunna i Vänge sn och voro häradshövdingar i Ulleråker.

DS, 5, s. 320. Kellerman, s. 19, 333, 365. Det medeltida Sverige: Uppland, 1:2. Raneke, s. 521.

– Andreas Sigwa(sti).

Inskr. i Rostock 17.10. 1445.

69. Iohannes Inguari.

Inskr. i Rostock 18.6. 1446. Prebendat i Uppsala. Död 1503.

Gardell, 1, nr 567.

72. Karolus Ingeuasti mgr in artibus.

Inskr. i Rostock 30.11. 1446. Var kanik i Uppsala 1448 (Hagunda) och ännu 1470. Trol. = Karolus de Upsalia. Inskr. i Leipzig SS 1433, baccal. 5.3. 1435, magister där 1437.

DS, 5, s. 307. APS, nr 1396. Gillingstam, s. 354 ff.

73. Gostaus Iohannis.

Inskr. i Rostock 30.11. 1446. Präst i (Söder)Tälje, broder i S:t Gertruds gille 1453, i Helga lekamens gille i Stockholm 23.6. 1454.

Fredriksson, s. 65 och 73. Collmar, 1, s. 490.

SMP, 2:9, sp. 562.

– Iohannes Cristierni.

Inskr. i Rostock 2.4. 1447. Trol. = Johan Kristiernsson (Vasa). Inskr. i Leipzig SS 1444. Riddare 1449, riksråd 1457. Död 1477.

Gillingstam, s. 243 och 908.

76. Olaus Iohannis.

Inskr. i Rostock 6.6. 1447.

77. Ericus Olai de Upsalia.

Inskr. i Rostock 1.10.1447. *etc.* Magister in sacra theologia i Siena 30.5.1477. Kallas därför sacre theologie professor i Uppsala kani-kängd (DS 3835), resp. doctor sacre theologie av Olaus Iohannis Gutho i dennes föreläsningssanteckningar 1477–85. Dekan i Uppsala från 1479. Död 24.12.1486.

– Sweno Antbarni.

Inskr. i Rostock 28.1. 1448. Prebandat i Skara (1460).

SMP, 1:1, sp. 138.

– Magnus Iohannis de Godlandia.

Inskr. i Rostock 28.4. 1448.

79. Ingemundus Olai canonicus Vexionensis de Zwecia.

Inskr. i Rostock 30.5. 1448, mag. SS 1450. Domprost *etc.*

81. Euerhardus Bornaghel de Westerars.

Inskr. i Rostock 6.10. 1448. Präst (ej kanik) i Västerås (herr Efricha Hansson). Var död före 1468.

Ekström, 1:1, s. 667. SMP, 1:5 sp. 781.

- Iohannes Gauto.
Inskr. i Rostock 7.4. 1449.
- Vlfo Olai.
Inskr. i Rostock 21.4. 1449. Trol. = kyrkoherde i Arboga 1453–62, kanik i Västerås 1480–88.
Ekström, 1:1, s. 530, 1:2, s. 274.
- Wilhelmus Waterhusen de Gotlandia.
Inskr. i Rostock 2.10. 1449.
- Nicolaus Boecii.
Inskr. i Rostock 12.10. 1449. Möjl. = Nils (Bosson) Sture, f. omkr. 1426, riddare 1451, riksråd 1465, död 1494.
Elg. 4, s. 403.
- Petrus Tordonis.
Inskr. i Rostock 5.2. 1450.
- Laurentius Iohannis.
Inskr. i Rostock 5.2. 1450, baccal. SS 1452, mag. WS 1455–56.
- Nicolaus Igmari.
Inskr. i Rostock 17.6. 1450.
- Sweno Magni.
Inskr. i Rostock 1.10. 1450. Kanik i Uppsala (S. M. Osgotus) 1457, domkyrkosysselman 1468, ärkebiskopens kansler 1484. Död före 1505.
Nelson, s. 31 f. M. Åmark i KÅ 1939, s. 101 f. Sjödin i MRA 1939, s. 131 f.
- Petrus Karoli.
Inskr. i Rostock 15.10. 1450, baccal. WS 1457–58.
En äldre P. K. var kanik i Uppsala och kyrkoherde i Funbo 1441 och begrovs i Uppsala (Gardell, 1, nr 425).
- Magnus Erici.
Inskr. i Rostock 24.10. 1450. Möjl. = Magnus Eriksson (Ekeblad från Rekarne) i Grävlinge, död före 1474. Dennes båda bröder Laurens och Olof blevo präster, likaså hans son Erik Magnusson.
Gillingstam: Sjöblad, s. 22 och 27.
- Ulffo Gostai.
Inskr. i Rostock 24.10. 1450. = Ulf Gustafsson (Sture), systerson till biskop Sigge Ulfsson (Sparre) i Strängnäs, som ihågkommer honom i sitt testamente (odat.).
Collmar, 1, s. 86. ÅSF, 1:3, sp. 330. SMP, 2:9, sp. 549.
- Hinricus Thome.
Inskr. i Rostock 19.1. 1451.
- Olaus Nicolai.
Inskr. i Rostock 10.2. 1451.
- Nicolaus Ions.
Inskr. i Rostock 1.10. 1451.
- Petrus Stok.
Inskr. i Rostock 3.12. 1452.
- Laurentius Petri.
Inskr. i Rostock 3.12. 1452.
- Laurentius Ione.
Inskr. i Rostock 20.5. 1453.
- Laurentius Iohannis.
Inskr. i Rostock 9.6. 1453.
- 86. Sweno Stenonis de regno Swecie.**
Inskr. i Rostock 30.10. 1453. Kanik i Skara 1462, domprost i Skara 1475 (vald av kapitlet 1471). Levde 1481.
Kellerman, s. 297. Raneke, 2, s. 595.
- 89. Hinricus Langhe de Hollem.**
Inskr. i Leipzig SS 1453, i Rostock 2.4. 1454. Kanik i Uppsala (preb. Alunda) 1460–73. Son till rådmannen Henrik Lange i Stockholm.
StRR, s. 93.
- 90. Magnus Olai de Hollem.**
Inskr. i Leipzig SS 1453, i Rostock 2.4. 1454, baccal. WS 1454–55, inskr. i Greifswald 20.10. 1456, mag. i Rostock WS 1457–58. Fullmakt på S. Nicolai preb. i S. Katarine kor i Uppsala 7.10. 1459. Trol. = M. O., kyrkoherde i Alsike 1474–92.
Kellerman, s. 10, 320 f. L. Sjödin i MRA 1939, s. 132 f.
- 91. Nicolaus Gherardi de Hollem.**
Inskr. i Leipzig SS 1453, i Rostock 2.4. 1454, baccal. WS 1454–55 (Nicolaus Gardari), inskr. i Greifswald 20.10. 1456, mag. där 1457, examinerator 1458. Prebendat i Uppsala 1465, perpetuus vicarius i Torneå 13.11. 1477. Kallas kanik i Uppsala 3.3. 1494 (ännu ej 1491). Köpte gård i Uppsala 1465. Död 1502, begravnen i Uppsala domkyrka.
Bygdén, 2, s. 241, 396. Kellerman, s. 364, 372 f. Gardell, 1, nr 559. SMP, 2:6, sp. 148, 2:9, sp. 500.
- 94. Katillus Karoli De Vpsalia.**
Inskr. i Rostock 19.8. 1454, i Louvain 16.6. 1445, magister senast 1458, biskop i Linköping 1459, död 11.8. 1465. Son till Karl Kristiernsson (Vasa).
Gillingstam, s. 382 f. Schück, s. 115–116, 515.
- 95. Ericus Magni de Vpsalia.**
Inskr. i Rostock 28.9. 1454. Prebendat i Uppsala 1475.
- 96. Laurentius Olai de Strengis.**
Inskr. i Rostock 28.9. 1454, baccal. WS 1455–56. Inskr. i Greifswald 18.11. 1456. Trol. = L. O., kyrkoherde i Örebro 1476–89.
Collmar, 1, s. 564.
- Aruidus Iohannis.
Inskr. i Rostock 10.11. 1455.

99. Hermannus Rodenkerke de Vpsalia. Inskr. i Rostock 20.7. 1456, baccal. SS 1461. Kanik i Uppsala (senast 1473). Död 24.7.1511.

Gardell, 1, nr 593. L. Sjödin i MRA 1940, s. 42 ff.

100. Olaus Zwenonis canonicus Scarensis. Inskr. 2.8. 1456. Kyrkoherde i Saleby ännu 1478.

102. Helgo Petri de Strengis.

Inskr. i Rostock 16.8. 1456, i Greifswald 18.11. 1456. Kanik i Strängnäs och kyrkoherde i Österhaninge senast 1461, domprost i Strängnäs 9.8. 1470, decretorum doctor (senast 1479), död 9.8. 1494.

Collmar, 1, s. 138–142. Gardell, 1, nr 508. Ståhle, s. 115 f. Malmström, s. 44.

104. Iacobus Vlfonis de Vpsalia.

Inskr. i Rostock 26.8. 1457, baccal. WS 1457–58, inskr. i Paris 1460, magister 1461. Kanik i Uppsala *etc.*

Kellerman. G. Olsson i SBL 20. G. Carlsson i KÅ 1955, s. 233.

1459–1499

110. Ericus Iohannis de Vpsalia.

Inskr. i Rostock 13.7. 1461. Trol. = E. J., kanik, domkyrkosysselman i Uppsala 1477–79, kyrkoherde i Börstil. Död 24.7.1513.

M. Åmark i KÅ 1939, s. 103–106. L. Sjödin i MRA 1940, s. 50 f. Gardell, 1, nr 598.

114. Iohannes Kordeshaghen de Filandia.

Inskr. i Rostock 21.4. 1463. Borgmästare i Åbo 1470.

115. Gutmundus Vle de Zwecia.

Inskr. i Rostock 8.6. 1463, i Greifswald 23.7. 1465 (Gutmundus Iohannis de Kalmaria), baccal. där 17.10. 1465 (Rotmundus de Verendia de Swecia), mag. där 15.2. 1479, sacre theol. baccal, dekan i Greifswald 1481, rektor där 1483. Dekan i Växjö 31.8. 1475, ärkedjåkne där 1478.

Växjö stifts hm, 1, s. 180, 8, s. 282. Malmström, s. 39. SMP, 2:8, sp. 374. Jfr Elg, 8, s. 212 (Uggla).

116. Martinus Henrici de Holmia.

Inskr. i Rostock 24.8. 1463. = Martinus Frome, präst, broder i Helga Lekamens gille i Stockholm 1470, i S:t Gertruds gille 1472, prebendat i Stockholm, när han 21.7. 1475 deltog i överenskommelse med Helga Lekamens gille, sålde stenhus vid Korntorget 29.7. 1495, var tillika prebendat i Uppsala, när han 16.3.1508 mot stenhus i Stockholm tillbytte sig hus i domkyrkumuren av Uppsala domkyrka. Son till rådmannen i Stockholm Heine Frome (se StTb 31.1. 1484.). Sjöden, s. 262.

Kellerman (s. 378 not 12) har oriktigt identifierat Martinus Henrici med Martinus Praal. Denne,

som i en supplik om preposituren i Västerås (jfr Ekström 1:1, s. 431) kallar sig Martinus Nicolai dictus Prael, var son till rådmannen i Stockholm Niclis Prael (se StTb 26.7. 1484 och 26.6. 1488; StRR, s. 94, 97 och 102). Han inskrevs i Leipzig SS 1453, baccal. 28.5. 1455, mag. 10.1. 1461. Var perpetuus vicarius i Uppsala 1461, kanik där 1470 CAPS, 3, nr 1396), innehade preb. Votum S. Olavi 1475 och var tillika kyrkoherde i Bollnäs. Studerade teologi vid okänt universitet (i Italien?) och blev doktor där före 1484, kallas därefter sacre theol. professor. Scolasticus i Uppsala 1487. Död 28.4. 1494. (Lindroth 1968, s. 19 ff., Gardell, 1, nr 507).

117. Hermannus Kordeshaghen de Abo.

Inskr. i Rostock 27.8. 1463.

Trol. liksom Johannes K. (nr 114) son till fogden Henrik Görtzhagen. J. Ramsay, s. 171.

– Thomas Ginses de Gollandia.

Inskr. i Rostock 13.9. 1463.

119. Karolus Iohannis de Vpsalia.

Inskr. i Rostock 9.11. 1465, baccal. WS 1466–67 (Karolus Wesman), mag. WS 1471–72.

Han bör ej förväxlas med två äldre kaniker Karl i Uppsala:

1) Karolus in Byrium, vittnade 1432 om ärkebiskopsvalen 1383 och 1408, ärkebiskop Henriks kaplan 1383, kyrkoherde i Börje före 1432, kanik i Uppsala vid preb. Trinitatis, död 25.4. 1443 (årtalet på gravstenen i Hagby felläst av Gardell, 1, nr 502). Brilioth, s. 134 f, 156.

2) Carolus Iohannis. Inskr. i Prag, i Leipzig WS 1409, baccal. 30.11. 1409, magister. Åter i Leipzig 1424, baccal. in decretis. Kanik i Uppsala och kyrkoherde i Västland före 1424, vid preb. Danmark och som dess innehavare cantor (före 1439, SMR 863), scolasticus 1442 med preb. Tierp. Kvarstod ännu 1470 och efterträdades av Ericus Olai (nr 77). Malmström, s. 35 f.

126. Iohannes Petri de Vpsalia.

Inskr. i Rostock 24.4. 1466, baccal. SS 1467 (Iohannes Vpsael), mag. WS 1470–71. = J. P. Gissel, prebendat i Uppsala 1475, ärkebiskopens kaplan. Död 22.3.1513.

Gardell, 1, nr 601

133. Iohannes Bertoldi de Wesgod.

Inskr. i Rostock 4.4. 1467, baccal. WS 1468–69, kanik i Skara vid S:t Nicolai preb. (1479).

SMP, 1:2, sp. 310.

134. Iohannes Henrici de Kalmaria.

Inskr. i Rostock 9.10. 1467, baccal. SS 1469, inskr. i Leipzig WS 1474. Var 1491 dekan i Linköping och kyrkoherde i Kalmar.

Schück, s. 310 och 514. KTb, s. 110 f.

– Iacobus Sigleue de Gotlandia.

Inskr. i Rostock 16.7. 1468.

135. Hinricus Langhe de Swecia.
Inskr. i Rostock 7.9. 1468. Kanik i Uppsala
vid preb. Alunda 1464. Död 13.5. 1475. Son
till rådmannen i Stockholm Hinrik Lang.
Kellerman, s. 364. Gardell, I, nr 469.

138. Albertus Conradi de Lincopia.
Inskr. i Rostock 10.12. 1468. Kyrkoherde i
Kuddby (her Albricht Kortzsson) 1466, de-
kan i Linköping 1482.
Schück, s. 510. SMP, I:1, sp. 41–42.

139. Brunoldus Gherlaci de Revalia.
Inskr. i Rostock 24.9. 1468. baccal. WS
1469–70. Dekan i Skara, biskop där (ej i
Strängnäs) 1478. Död 1505.
G. Carlsson i SBL 6. SMP, I:4, sp. 522.

148. Kanutus Iohannis de Hauene.
Inskr. i Greifswald 8.11. 1467, i Rostock
4.10. 1468, artium baccal. WS 1469–70,
mag. WS 1472–73, sacre theol. baccal. vid
franciskanernas högskola i Lund 1476, stude-
rade för doktorsgrad i Uppsala 1492. Född
i Stockholm, gråbroder, de conventu Holmen-
se 1467, de Hauene 1468, lektor i Randers
1474, lektor, kustos och gardian i Stockholm,
lector principalis i Lund 1495. Död i Söder-
köping 28.8. 1496.

I. Collijn i NTBB 1917, s. 107 ff. J. Öberg i SBL
20. Gallén, s. 22.

– Jacobus Bulle de Wisbu.
Inskr. i Rostock 21.3. 1469.

144. Laurentius Dalekarle de Zwecia.
Inskr. i Rostock 17.9. 1470, baccal. SS 1472.

145. Iohannes Starker de Zwecia.
Inskr. i Rostock 17.9. 1470, i Greifswald WS
1471–72, baccal. 1474. = Joan Storkarsson,
son till borgmästaren i Söderköping Storkar
Karlsson, Var kyrkoherde i Kuddby 1493,
avgick 1504.

Schück, s. 510–511. G. Carlsson, s. 31. Wester-
lund & Setterdahl, 3, s. 441. Ljung: Söderköping,
s. 367.

149. Iohannes Krake de Zwecia.
Inskr. i Rostock 7.1.1471, baccal. SS 1472,
mag. WS 1474–75.

Möjl. son till borgmästaren i Stockholm Dethard
Krake (SMP, I:4, sp. 582–583. (StRR, s. 8).

– Bartoldus Iohannis de Nikopia.
Inskr. i Rostock 28.1.1471.

– Nicolaus Olau i de Wysbu.
Inskr. i Rostock 1.5.1471.

151. Arwydus Stock de Scaris.
Inskr. i Rostock 29.5.1471, baccal. SS 1472
(Arnoldus Stock), mag. WS 1476–77 (Arwi-
dus Stoeck).

Trol. = mester Arwid, kanik i Skara 1488 och
1491.

SMP, I:2, sp. 170.

152. Olaus Petri de Scaris.
Inskr. i Rostock 29.5.1471, baccal. SS 1472,
mag. WS 1474–75. Kanik i Skara, dekan
1478, stud. ius. can. i Köln 1494, domprost i
Skara, avgick 1527. Död 1530.

Kellerman, s. 139. VgFT, I:10 (1899), s. 81, 83,
86.

158. Henningus Gadde de Hosmis.
Inskr. i Rostock 4.11.1471 *etc.* H. G. blev
magister före 1490, inskrevs senast 1484 vid
staden Roms universitet, lic. in decretis sen-
ast 1492, decretorum doctor tidigast 1494.

G. Carlsson, s. 22 ff. Schück, s. 516. S. Carlsson i
SBL 16.

159. Petrus Godschalci de Wastenis.
Inskr. i Rostock 17.4.1472, i Erfurt 1475,
baccal. in decretis (1487). Kanik i Linköping,
kantor 1498–1517. Brorson till biskop Hen-
ricus Tidemanni.

Schück, s. 510, 514, 468, 529 f. SMP, 2:7 sp. 277.

160. Haquinus Dustur de Scharis.
Inskr. i Erfurt 1472, i Rostock 20.5.1472,
baccal. SS 1473 (Aquinus Dust), mag. WS
1475 (Aquinus Zuenonis).

162. Petrus Gharderi Osgotus.
Inskr. i Rostock 14.7.1472, i Köln
11.11.1473, i Erfurt 1473, magister artium.
Prebendat i Linköping, kanik där, prästmunk
i Vadstena 28.5.1498 (Petrus Giorderi). Död
1.7.1505.

Silfverstolpe, s. 145. Schück, s. 515 och 529.
SMP, 2:7 sp. 242.

163. Iohannes Mathei de Ionocopia.
Inskr. i Rostock 18.7.1472, i Köln
11.11.1473, baccal. sacr. canonum, präst-
munk i Vadstena 31.7.1476. generalkonfes-
sor 1499–1501, 1509–11, 1512–14. Död
19.11.1524.

Silfverstolpe, s. 92–94. Schück, s. 515. Höjer, s.
90.

– Laurentius Eri.
Inskr. i Rostock 19.10.1472.

– Martinus Brigeri.
Inskr. i Rostock 1.4.1473.

166. Hinricus Schimmelpenning de Holmis.
Inskr. i Rostock 16.6.1473, prebendat vid
Marienkirche i Lübeck. Död före 6.7.1477.
Son till rådmannen Hans Schimmelpenning i
Stockholm.

StRR, s. 101. Sjöden, s. 262 f.

167. Iohannis Snewynch de Swecia.
Inskr. i Rostock 10.9.1473. Magister. Var

kyrkoherde i Kumla (Västerås stift) 1482.
Ekström, 1:2, s. 718.

— Dionysius Stogow de Wysbu.
Inskr. i Rostock 21.10.1473.

— Michael Brigeri de Wisbu.
Inskr. i Rostock 21.10.1473.

— Olaus Petri de Wisbu.
Inskr. i Rostock 15.4.1474.

— Martinus Iacobi de Godlandia.
Inskr. i Rostock 24.4.1474.

— Bernardus Brand de Wisbu.
Inskr. i Rostock 15.9.1475, baccal. WS
1476—77, mag. WS 1480—81. Kanik i Lin-
köping, präst i Visby. Död före 1496.
Schück, s. 510. SMP, 1:2, sp. 301.

— Jacobus Kreyenschot de Wisbu.
Inskr. i Rostock 19.10.1475.
Om släkten Kregenskock i Visby se Släkt och
Hävd 1990, s. 36 f.

176. Petrus Iohannis de Vpsalia.
Inskr. i Rostock 1.5.1476, baccal. i Paris före
1.5.1477, magister där sommaren 1478,
inskr. i Leipzig (teol. fak.) 1498 (Petrus Galle
Ubsaliensis), sententiarius 2.7.1498, inskr. i
Siena 28.11.1500, magister in sacra theol.
29.11.1500, kallas sedan sacre theol. profes-
sor. Kanik i Uppsala 1482, kantor 1504, sco-
lasticus senast 1520 och ännu 1531, kanik i
Strängnäs. Död mellan 15.7.1537 och
28.5.1538.

O. Hellström i SBL 16. Collmar, 1, s. 236. G.
Carlsson i KÅ 1955, s. 234 ff. HT 1897, s. 61 ff.,
1918, s. 118 ff. Malmström, s. 117.

178. Iohannes Stöke de Swecia.
Inskr. i Rostock 27.5.1476, baccal. SS 1477.
Kyrkoherde i Vårdsberg (1477), sakristan i
Linköping (1490).
Westerlund & Setterdahl, 1, s. 253. Schück, s. 472
och 510.

— Iohannes Kindbo.
Baccal. i Rostock SS 1476.

180. Iohannes Swarte de Swecia.
Inskr. i Rostock 18.9.1476, baccal. WS
1478—79, inskr. i Leipzig WS 1483, baccal.
in decretis senast 1486. = Svarte Åke Jönsson
(Svarte Skåning), kanik i Strängnäs, är-
kedjåkne där 1478. Död 1502.
Collmar, 1, s. 159 f. ÅSF, 1:3, s. 265.

183. Sweno Bockman de Vexio.
Inskr. i Rostock 31.5.1477, baccal. WS
1478—79, (Sueno Aquini).

184. Olaus Clementis de Calmaria.
Inskr. i Rostock 2.6.1477, baccal. SS 1478.
Kyrkoherde i Alseda.
KÅ 1920—21, s. 259. Schück, s. 469, 510.

— Clemens Plone de Wisbu.
Inskr. i Rostock 22.10.1477.

187. Laurentius Iohannis de Abo.
Inskr. i Rostock 13.11.1478, baccal. WS
1479—80 (då presbiter), inskr. i Greifswald
19.11.1480, mag. där 2.5.1482. = L. J. Pölse,
kanik i Åbo och kyrkoherde i Borgå 1496.
Pirinen I, s. 263. (Den som inskrevs i Köln 1512
och blev domprost i Åbo var nr 257. Jfr Matinolli
s. 18 f. och 37).

189. Martinus Schutte de Abo.
Inskr. i Rostock 5.7.1479, baccal. WS 1480—
81. Kanik i Åbo och kyrkoherde i Nykyrko.
Pirinen I, s. 260. Matinolli, s. 36.

— Laurencius Remensnyder de Godlandia.
Inskr. i Rostock 22.4.1480. Var klerk av Lin-
köpings stift och kejserlig notarie 1495. Se-
kreterare hos kung Hans och kung Christiern.
Död efter 1519.
Lindström, 2, s. 525.

190. Andreas Eriki de Ludocia.
Inskr. i Rostock 28.5.1480, baccal. WS
1481—82. Trol. = A. E. prebendat i Skara
1479, kanik och domkyrkosysselman 1486.
Levde ännu 1520.

201. Iohannes Garp de Zwecia.
Inskr. i Rostock 16.9.1484, baccal. WS
1485—86. Kanik i Uppsala. Hans gård i
Uppsala omtalas av Mariefreds kloster i brev
11.7.1498 (RA perg.)
G. Carlsson i KÅ 1955, s. 233.

202. Paulus Hinrici de Zwecia.
Inskr. i Rostock 27.9.1484, baccal. WS
1485—86. Perpetuus vicarius i Uppsala,
supplik om prästvigning i Rom 1489.

203 a. Iohannis Hinrici, baccal. Vpsalensis.
Receptus i Rostock WS 1483—84. Kyrkoher-
de i S:t Ilian i Enköping. Sålde andel i Aspe-
boda 1491.
Ljung: Enköping, s. 131 f.

204—207. Alla fyra inskrevos i Rostock
19.11.1485 (ej 19.10).

209. Iohannes Bräske de Lincopia.
Inskr. i Rostock 23.6.1486 etc. Hans Brask
blev iuris utriusque baccal. före 1499 och
decretorum doctor i Rom 1503—1504.
Schück, s. 11, 135, 510, 512, 516. Malmström, s.
44.

— Karolus Iempte.
Baccal. i Rostock WS 1488—89.

213. Vincentius Melhusen de Westgocia.
Inskr. i Rostock 16.7.1489, baccal. WS
1490—91 (Vincentius Middelhusen), mag.
WS 1493—94 (episcopus Scharensis decolla-
tus). Bishop i Skara 1505. Halshuggen i

Stockholm 8.11.1520. — Systerson till Olaus Petri (nr 152).

— Frater Hinricus Floris de Granis ordinis Predicatorum conventus Insulensis.

Inskr. i Rostock 9.1.1492. Han tillhörde alltså då dominikanhuset i Västerås.

— Iohannes Cristierni de Nycopia.

Inskr. i Rostock 15.10.1492. Dansk?

221. Iohannes Petri de Lincopia.

Inskr. i Rostock 29.5.1493, baccal. SS 1494, mag. WS 1495–96. Kanik i Linköping, kyrkoherde i Alseda 1503, succentor i Linköping 1519.

Westerlund & Setterdahl, I, s. 236, 255. KÅ 1920–21, s. 260 f. Schück, s. 470 f.

— Olauus Gardis de Godlandia.

Inskr. i Rostock 12.7.1493.

222. Andreas Braghe de Lincopia.

Inskr. i Rostock 26.10.1493, baccal. WS 1494–95. Prebendat i Kalmar 1507, kanik i Linköping 1523. Prior i Kalmar dominikan-konvent.

Schück, s. 510.

224. Godschalcus Tiderman de Suderköpinge.

Inskr. i Rostock 25.10.1494, baccal. WS 1496–97, mag. WS 1490–99 *etc.* Kanik i Linköping 1506.

Ljung: Söderköping, s. 368. Schück, s. 469 ff, 510 f., 530. SMP, 2:7 sp. 279.

226. Dagherus Petri de civitate Vexionensi.

Inskr. i Rostock 24.11.1494. Ärkedjäkne i Växjö 1492–1510.

SMP, 1:4, sp. 561, där han dock förblandas med Dagher Dagson, kyrkoherde i Gårdsby.

— Petrus Nicolai de Nicopia.

Inskr. i Rostock 10.3.1495.

228. Ericus Magni de Zwecia.

Inskr. i Rostock *etc.* Kanik i Linköping före 1513, kantor 1517. Deltog i kyrkomötet i Örebro 1529.

Westerlund & Setterdahl, I, s. 235. Schück, s. 469, 511, 542.

229. Laurentius Andree canonicus Strengensis.

Inskr. i Rostock 26.6.1498 *etc.* Kanik i Strängnäs (ej i Stockholm) 1498–1518, ärkedjäkne där 1518–34, tillika i Uppsala 1524–34 *etc.*

231. Magnus Iohannis de Vexio in Swecia.

Inskr. i Rostock 1.5 (ej 16.6.) 1499.

Trol. = 232 Magnus Iohannis, promotus (baccal.) Vpsalie, receptus i Rostock SS 1499, mag. WS 1499–1500 (M. J. alias Rynk).

1500–1538

236. Magnus Szommer dioc. Strenginensis. Inskr. i Rostock 28.7.1500, baccal. WS 1502–03, mag. WS 1504–05 *etc.*

— Iohannes Schutte de Stathalm (läs: Stockholm).

Inskr. i Rostock 13.4.1505.

252. Mathias Korin Amboensis.

Inskr. i Rostock 15.7.1505. Mathias Kurin Vpsalie (baccal.) promotus hic est receptus SS 1505, mag. WS 1505–06. Skolmästare i Åbo 1509.

Pirinen I, s. 280.

— Iacobus Benne (läs: Venne) Amboensis.

Inskr. i Rostock 15.7.1505, baccal. SS 1506, mag. WS 1508–09. Kanik i Åbo 1514, ärkepräst 1527. Död 22.9.1530.

Pirinen I, s. 265.

249. Petrus Laurentii de Strengis.

Inskr. i Rostock 16.8.1505 *etc.*

— Iacobus Martini de Gotlandia.

Inskr. i Rostock 27.8.1505.

— Laurentius Iacobi de Gotlandia.

Inskr. i Rostock 17.9.1505.

253. Benedictus Gamaldi de Swecia.

Inskr. i Rostock 13.5.1506. (det följande under nr 253 gäller nr 251).

SMP, 2:6, sp. 146.

— Petrus Iohannis de Rikopinghe.

Inskr. i Rostock 20.5.1506.

— Matheus Heketh de Viszbw.

Inskr. i Rostock 16.7.1506.

— Laurentius Larsz de Gothlandia.

Inskr. i Rostock 6.9.1507.

254. Dns Sweno Iacobi civitatis Scharensis.

Inskr. i Rostock 13.4.1508, baccal. SS 1508 *etc.*

Se även L. Sjödin i MRA 1933, s. 110 ff. Engström, s. 43 f.

257. Iohannes Petri de Herlingh.

Inskr. i Rostock 25.4.1509, baccal. WS 1509–10.

Trol. = Hans Petri Fleming.

Inskr. i Köln 4.9.1512, lic. in decretis 30.6.1515. Ärkedjäkne i Åbo 1514, domprost där 1526. Död 1547.

Pirinen I, s. 243. Collmar, I, s. 474. Jfr Callmer: Rostock, nr 187, 263.

260. Petrus Zwenonis Vexionensis dioc.

Inskr. i Rostock 14.12.1509, baccal. WS 1510–11. Kanik (ej diakon) i Växjö, deltog i kyrkomötet i Örebro 1529. Död omkr. 1545.

Växjö stifts hm, I, s. 273.

261. Iohannes Gutmundi Vexionensis dioc.
Inskr. i Rostock 14.12.1509.

Trol. = Jöns Grönlöf. Magister. Dekan i Växjö. Kyrkoherde i Högsby 1545.

Växjö stifts hm, 1, s. 183 f., 8 s. 273. B. Olsson, 2 s. 334, 5, s. 27. Almquist, 2, s. 81. Larsson: Värrend, s. 345 f., 458.

263. Petrus Iohannis de Vinlandia.

Inskr. i Rostock 2.9.1510, baccal. WS 1511–12, mag. WS 1513–14 (Petrus Sylt). Kyrkoherde i Åbo, kanik, ärkedjåkne 1529. Död 1541.

Pirinen I, s. 266.

265. Petrus Braske baccalaureus Vpsaliensis. Receptus i Rostock SS 1510, mag. WS 1510–11 *etc.*

Se även Schück, s. 511.

268. Georgius Hermanni de Calmern.

Inskr. i Rostock 19.8.1512. Magister. Prebendat i Kalmar, präst i Kläckeberga, kanik i Linköping. Prost i Möre och på Öland 1529–37. Död 1546.

Schück, s. 511. B. Olsson, 5, s. 13.

269. Dns Iacobus Petri de Arosia.

Inskr. i Rostock 11.9.1512 *etc.*

270. Iohannes Schut de Ibaw.

Inskr. i Rostock 22.12.1512, baccal. WS 1513–14 (Schueth). Iohannes Stut skall ha blivit kyrkoherde i Kumo.

J. Ramsay, s. 407.

271. Nicolaus Kanuthi (baccal.) promotus in Vpsalia.

Receptus i Rostock SS 1512, kallas magister 1540. Deltog i kyrkomötet i Örebro 1529. Kyrkoherde i Söderköping 1529–43, ordinarus i Linköping 1543–48, åter kyrkoherde i Söderköping 1558. Död 1567.

Schück, s. 511, 585–589. Schück i Linköpings stiftsbok 1960–61, s. 13 ff., 26 f.

272. Iacobus Wen de Abuy.

Inskr. i Rostock 9.6.1513, baccal. SS 1514 (Iacobus Wenne). Kanik i Åbo. Kallas mästare, när han av biskop Mårten Skytte 22.7.1530 föreslås att efterträda sin morbror Jacob Wenne d. ä. (nr 252 a) som innehavare av Nykorens prebende i Åbo. Började Hulkis i St Karin från Nädendals kloster. Köpte Härmälä gods i Masku 1530. Död före 2.4.1532.

En rad motstridiga intyg om giltigheten av hans äktenskap tillkommo under 1560-talet, bl.a. 23.6. och 13.7.1566 samt 15.3.1569, tr. i Hausens BFH, 4. Om Hulkis se J. Liedgren i HTF 1973, s. 62–68. Se även Pirinen II, s. 53–55.

273. Iacobus Korck de Abuy.

Inskr. i Rostock 9.6.1513, baccal. SS 1514. Levde 1519.

Elg., 4, s. 337.

274. Ericus Spor.

Inskr. i Rostock 9.6.1513, baccal. SS 1514 (Ericus Para). Magister. Kyrkoherde i Tenala (Åbo stift).

SMP, 1: 5, sp. 759.

275. Nicolaus Petri de civitate Strengnensi.

Inskr. i Rostock 15.6.1513, baccal. WS 1513–14. Prebendat i Strängnäs 1520–41, kyrkoherde i Trosa 1535–41. Död 2.6.1541.

Collmar, 1, s. 273, 2, s. 520.

281. Dns Petrus Flemminckh Swecus.

Inskr. i Rostock 24.10.1513, baccal. WS 1514–15. Var prebendat i Skara 22.1.1512. Befallningsman på Åbo slott. Var död 1562.

Elg., 2, s. 735.

282. Magnus Haquitii de Swetia.

Inskr. i Rostock 8.11.1513, baccal. WS 1514–15 (Magnus Aquini), mag. WS 1515–16.

285. Magnus Iohannis Lincopensis.

Inskr. i Rostock 5.7.1514, baccal. WS 1517–18.

287. Iohannes Horkar de Swetia.

Inskr. i Rostock 26.7.1514, baccal. WS 1514–15 (Harbar), mag. WS 1515–16 (Harkar).

288. Petrus Benedicti de Swetia.

Inskr. i Rostock 26.7.1514, i Frankfurt a. d. Oder 1515.

290. Benedictus Petri Scarensis.

Inskr. i Rostock 8.9.1514. Trol. = B. P., kyrkoherde i Lödöse, deltog i kyrkomötet i Örebro 1529.

292. Laurentius Daelkaer Vpsalie (baccal.) promotus.

Receptus i Rostock SS 1514, mag. SS 1514–15.

293. Carolus Erii Lincopensis.

Inskr. i Rostock 21.4.1515, baccal. SS 1518.

295. Dns Iohannes Swenonis Swecus.

Inskr. i Rostock 8.12.1515.

297. Torerus Magni de Swetia.

Inskr. i Rostock 11.6.1516, baccal. WS 1517–18, mag. WS 1519–20. Kanik i Linköping senast 1524, provisor pauperum 1540, avsatt 1543. Deltog i kyrkomötet i Örebro 1529. Levde i Vadstena kloster ännu 1566.

Schück, s. 510, 542–592 passim. Westerlund & Setterdahl, 1, s. 263 f.

298. Laurentius Beuonis (läs Beronis) de Vpsalia.

Inskr. i Rostock 10.7.1516. Son till skepparen Björn Laxekarl i Stockholm. Präst i

Stockholm, kyrkoherde i Arnäs 1539, prost i Ångermanland. Död 1570.

Släkt och Hävd 1988, s. 78–80.

301. Petrus Sarkelaxt de Abold.

Inskr. i Rostock 30.10.1516, i Louvain 14.5.1517 (ej i Wittenberg). Kanik i Åbo 1524, ärkedjåkne, kh i Töfsala. Död 1529.

Pirinen I, s. 437–439 med källhänvisningar. E. Birck i Svenska män och kvinnor, 7, s. 410.

304. Iohannes Schele Aboensis dioc.

Inskr. i Rostock 24.11.1517, baccal. SS 1518 (Iohannes Abow). = Hans Skeel, magister. Rådman i Stockholm 1523, kung Gustafs kansler jan. – okt. 1526, borgmästare i Stockholm i slutet av 1526. Död kort före 10.7.1527.

Edén, s. 10. StRR, s. 16. Peterzén, s. 8. Schück, s. 149.

305. Seuerinus Laurentii de Nicopia.

Inskr. i Rostock 13.5.1520. Dansk?

306. Andreas Haquini dioc. Lincopensis.

Inskr. i Rostock 25.6.1524. Präst vid hospitalet i Söderköping, rektor i Linköping och kh i Landeryd 1526, kanik i Linköping 1529, deltog i kyrkomöte i Örebro 1529, kh i Skänninge 1539.

Westerlund & Setterdahl, 1, s. 270, 5, s. 7 f. Schück, s. 511, 542, 583, 592.

307. Sueno Benedicti ex Suecia.

Inskr. i Rostock 14.10.1524. Kyrkopräst i Vadstena, deltog i kyrkomötet i Örebro 1529. Död 1550.

Westerlund & Setterdahl, 2, s. 384. Schück, s. 542.

308. Iohannes Laurentii ex Suecia.

Inskr. i Rostock 14.10.1524, i Wittenberg 28.11.1524 (J. L. Halm Scarensis), i Greifswald 20.1.1525.

Callmer: Wittenberg, nr 11.

309. Magnus Magni ex Suecia.

Inskr. i Rostock 14.10.1524, i Greifswald 20.1.1525. Avsvor sig i Skänninge 1526 (?) det lutherska kätteriet (M. M. Vesgotus). Trol. kyrkoherde i Skänninge 1555. Död 1566.

KÅ 1917, s. 362 ff. Westerlund & Setterdahl, 5, s. 8.

310. Georgius Norman Zundensis.

Inskr. i Rostock 25.4.1524 etc.

Se även ÅSF, 1:2, s. 213, 1:3, s. 279.

1539–1828

313. Erasmus Ladewick de Stockholme.

Inskr. i Rostock 3.7.1539. I tjänst hos Gustav I från 1542. Sekreterare över Kungl. Maj:ts jordeböcker. Död 1594, begr. 22.8.

H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog (1897). H. Gillingstam i Släkt och Hävd 1950–

51, s. 81–97 och i PHT 1974, s. 87–96. J. Liedgren i Individ och historia (1990), s. 165–188.

322. Nicolaus Krumme Suecus, nobilis.

Inskr. i Leipzig WS 1545, i Rostock jan. 1547. Riddare 1561. Död tidigast 1565.

ÅSF, 1:3, s. 246.

337. Abel Marci Palm Suecus.

Inskr. i Rostock 15.7.1552. I tjänst i kungl. kansliet 1555, från 1557 sekreterare i hertig Eriks kansli i Kalmar. Ledamot av Erik XIV:s höga nämnda 1561. Död omkr. 1565.

I. Svalenius, otr. manuskript (RA).

364. Ericus Nicolai Suecus nobilis.

Inskr. i Rostock 31.7.1557. = Erik (Nilsson) Ryning. Häradshövding, ståthållare. Död 20.10.1613.

Elg., 6, s. 632.

384. Iohannes Udonis Vastinensis.

Inskr. i Rostock juni 1561, i Wittenberg 9.8.1562. Son till borgmästaren i Vadstena Udde Jönsson i Tistorp. Skolmästare i Linköping och kyrkoherde i Landeryd 1570, avsatt 1571.

Örnberg SÄ, 5, s. 432. Westerlund & Setterdahl, 1, s. 271.

431. Absalon Nicolai Suecus nobilis.

Inskr. i Rostock juli 1572. = Axel (Nilsson) Ryning. F. 1552, furstl. råd 1584, ståthållare, riksamiral 1602. Död 8.1.1620.

Elg., 6, s. 631.

437. Haquinus Clawinus Suecus nobilis.

Inskr. i Rostock sept. 1579. Trol. = Åke (Clausson) Tott. F. 28.6.1559. Inskr. i Leipzig 1579. Död 1589/90.

ÅSF, 1:3, s. 288.

444. Olaus Nicolai Suecus.

Inskr. i Rostock april 1575. = Olof Claesson. Son till Claes grytgjutare i Örebro. Studerade i Leipzig i 6 år. Sekreterare i hertig Karls kansli från 1588. Död 29 juni 1595.

I. Svalenius i PHT 1943, s. 127–135.

450. Petrus Andreae nobilis Suecicus.

Inskr. i Rostock aug. 1576. Trol. = Peder Andersson (Lilliehöök). Död ung, son till riksrådet Anders Persson till Fårdala.

Elg., 4, s. 708.

467. Johannes Rodolphus Cygnaeus.

Inskr. i Rostock juli 1578.

511. Olaus Nicolai Stockholmensis Suecus.

Inskr. i Rostock juli 1586.

515. Sveno Andreae Strale Swecus.

Inskr. i Rostock maj 1587, i Greifswald 16.6.1587.

Bör ha varit äldre bror till nr 516 och son till Anders Svensson (Stråle af Ekna) men saknas Elg., 7, s. 744.

606. Nicolaum Ryningum nobilem Suecum.
Inskr. i Rostock aug. 1604. = Nils (Olofsson)
Ryning, f. 1588, död 11.10.1610.

Hans kusin Nils (Eriksson) Ryning inskrevs i
Helmstedt 28.8.1614. Elg., 6, s. 632, tab. 7 och
tab. 9.

674. Abel Abelis Stockholmensis Suecus.
Inskr. i Rostock sept. 1610. Kh i Lillkyrka,
Uppsala ärkestift.

Jfr Elg., 9, s. 224.

730. Petrus Thomae Kryck Suecus.
Inskr. i Rostock dec. 1617, i Greifswald
13.10.1618 (P. T. Ostrogothus). Hans änka
efterlevde 1622. Son till Thomas Krijk, borg-
gare och rådman i Vadstena 1619.

Örnberg SÄ, 14, s. 92 f.

786. Carolus Bilstein Nycopia Suecus.
Inskr. i Rostock dec. 1624, i Uppsala
21.9.1625 (Carolus Bilstein Conradi Nycop-
ensis). F. 4.12.1605, tullnär i Åbo 1631,
bergmästare 1641–43, anlade Billnäs och
Fagerviks bruk. Död 23.3.1673.

Elg., 1, s. 376.

841. Petrus Pilefelt Suecus.
Inskr. i Rostock juli 1647. Ryttnästare, död
1659.

Elg., 5, s. 708.

887. Iacobus Schnach.
Inskr. i Åbo 1641, i Uppsala 23.8.1644 (Jaco-

bus Olai S. Nycopensis), i Greifswald
5.2.1649, i Rostock maj 1649. F. 1625. Fiskal
i bergskollegium 1655, revisionssekreterare,
rättnästare 1673. Adlad Sneckenburg 1673.
Död 7.8.1697.

Elg., 7, s. 339.

904. Turo Eriici Wasman.
Inskr. i Rostock juni 1652. F. 1639. Major.
Adlad (Wassman) 6.2.1683. Död 30.5.1696.
Schlegel & Klingspor, s. 319.

905. Johannes Eriici Wasman.
Inskr. i Rostock juni 1652. Landssekreterare
i Helsingfors 1672. Gift där 18.6.1675 med
Annä Rosendal.

Elg., 6, s. 475.

1030. Olaus Rhyzelius Suecus.
Inskr. i Rostock 1694.
Trol. = Olaus Andreae Rhyzelius. F.
7.6.1640. Inskr. i Åbo 16.11.1666. Kommis-
sionär i Od (Skara stift), kh där 1700. Död
21.6.1714.

Elg., 5, s. 528.

1110. Joh. Paul Paulin Gothoburgo-Suecus.
Inskr. i Rostock 11.12.1708. = Jean Paul Pau-
lin. Kämtnär i Göteborg 1716, rådman 1718,
justitieborgmästare 1742. Död 1745.

H. Almquist, Göteborgs historia, 2 (1935) s. 114,
116.

Personregister

Registret är uppdelat i ett förnamnsregister och ett efternamnsregister. I förnamnsregistret upptagas alla studenter, som medtagits i supplementet. Siffrorna 1 – 1300 hänvisa till nummer enligt Callmers förteckning. Siffrorna 1400–1600 hänvisa till inskrivningsår för studenter, som tillagts i supplementet.

Förnamn

Abel Abelis Stockholmensis 674
– Marci Palm Suecus 337
Absalon Nicolai (Ryning) Suecus 431
Albertus Conradi de Lincopia 138
Andreas Braghe de Lincopia 222
– Eriki de Ludocia 190
– Haquini Lincopensis 306
– Herwedi Scharensis 21
– Sigwasti 1442
Arwidus Iohannis 1455
– Iohannis de Warnem 16
– Stock de Scaris 151

Bartoldus Iohannis de Nicopia 1471
Benedictus Gamaldi de Swecia 253
– Petri Scarensis 290
Bernardus Brand de Wisbu 1475
Botolfus Stok de Wisbu 1423
Brunoldus Gherlaci de Revalia 139
Buro Laurentii de Nicopia 1443

Canutus (Iohannis) Dalker 63
– Karoli 1445
– (Olai) April 47
Carolus Bilstein Nycopia Suecus 786
– Eriki Lincopensis 293
Clemens Plone de Wisbu 1477
Cristoferus Iohannis 1445
– (Laurentii) de Swecia 9

Dagherus Petri Vexionensis 226
Dionysius Stogow de Wysbu 1473

Elawus (Suenonis) Scharensis 18
Erasmus Ladewich de Stockholme 313
Erius Badonis 56
– Iohannis de Vpsalia 110
– Magni de Swecia 228
– Magni de Vpsalia 95
– Nicolai (Ryning) Suecus 364
– Olai de Vpsalia 77
– Spor 274
Euerhardus Bornaghel de Westerars 81

Franciscus Nicolai de Swecia 37

Georgius Hermanni de Calmern 268
– Norman Zundensis 310
Ghunarus Eriki 1421
Godscalcus Tiderman de Suderkopinghe 224
Gostauus Iohannis 73
Gutmundus (Iohannis) Vle de Swecia 115

Haquinus Clawinus (Tott) Suecus 437
– Dustur de Scharis 160
Helgo Petri de Strengis 102
Henninghus de Scheninghe 1419–20
– (Mathei) Scharensis 20
Henningus Gadde de Hosmis 158
Hermannus Grote 60
– Kordeshaghen de Abo 117
– Rodenkerke de Vpsalia 99
Hinricus Floris de Granis 1492
– Langhe de Hollem 89
– Langhe de Swecia 135
– Schimmelpenning de Holmis 166
– Thome 1451

Ingemundus Olai Vexionensis 79
Ingho Stenonis (Fätting) 7

Iacobus Bulle de Wisbu 1469
– Iohannis de Strengis 25
– Korck de Abuy 273
– Kreyenschot de Wisbu 1475
– Martini de Gotlandia 1505
– Petri de Arosia 269
– Schnach 887
– Sigleue de Gotlandia 1468
– Vlfonis de Upsalia 104
– Venne 1505
– Wen de Abuy 272
Iohannes Bertoldi de Wesgod 133
– Bräske de Lincopia 209
– Cristierni (Vasa?) 1447
– Cristierni de Nycopia 1492
– Eriki Wasman 905
– Eskilli de Lincopia 33
– Garp de Swecia 201
– Gauto 1449
– Gutmundi (Grönalöf) Vexionensis 261
– Henrici de Kalmaria 134
– Hinrici Vpsalensis 203a
– Horkar de Swetia 287
– Inguari 69
– Iohannis Vestgoti 51
– Kindbo 1476
– Kordeshaghen de Filandia 114
– Krake de Swecia 149
– Laurentii ex Suecia 308
– Mathei de Ionocopia 163
– Paul Paulin Gothoburgo-Suecus 1110
– Petri de Herlingh (Fleming) 257
– Petri de Lincopia 221
– Petri (Gissel) de Vpsalia 126
– Rodolphus Cygnaeus 467
– Schele Aboensis 304

- Schutte de Statholm 1505
- Schut (Stut) de Ibaw 270
- Snewynch de Swecia 167
- Starker de Zwecia 145
- Stöke de Swecia 178
- Swarte (Svarte Skåning) 180
- Swenonis Swecus 295
- Udonis Vastenensis 384
- (Tauast) de Fynlandia 61

Kanutus Iohannis de Hauene 148

Karolus Iempte 1488–89

- Ingeuasti de Upsalia 72
 - Iohannis (Wesman) de Vpsalia 119
- Katillus Karoli (Vasa) de Vpsalia 94

Laurentius (Andree) de Nericia 46

- Andree Strengnensis 229
- Beronis de Upsalia 298
- Dalekarle de Zwecia 144
- Daelkaer Upsalensis 292
- Erici 1472
- Iacobi de Gotlandia 1505
- Iohannis 1450
- Iohannis 1453
- Iohannis (Pölse) de Abo 187
- Ione 1453
- Larsz de Gotlandia 1507
- Olau de Strengis 96
- Petri 1452
- Remensnyder de Godlandia 1480

Magnus Erici (Ekeblad?) 1450

- Haquitii de Swetia 282
- Iohannis de Godlandia 1448
- Iohannis (Rynk) de Vexio 231
- Iohannis Lincopensis 285
- Magni ex Suecia 309
- Olau de Hollem 93
- Szommer Strenginensis 236
- (Unnonis) de Swecia 1

Martinus Brigeri 1473

- Henrici (Frome) de Holmia 116
- Iacobi de Godlandia 1474
- Nicolai Praal se 116
- Schutte de Abo 189

Matheus Heketh de Viszbw 1506

- Mathias Korin Amboensis 252
- Nagel 65

Michael Brigeri de Wisbu 1473

- Sunonis Arosiensis 22

Nicolaus de Gotlandia 1435

- Boecii (Sture?) 1449
- Gherardi de Hollem 91
- Igmari 1450
- Ions 1451
- Kanuthi de Vpsalia 271
- Krumme Suecus 322
- (Köning) de Kalmarnia 4
- Olau de Wysbu 1471
- Petri Strengnensis 275
- Ryningus Suecus 606
- Thome Upsaliensis 27

Olauus Clementis de Calmaria 184

- Gardis de Godlandia 1493
- Iohannis 76
- Nicolai 1451
- Nicolai (Claesson) Suecus 444
- Nicolai Stockholmensis 511
- Petri de Scaris 152
- Petri de Wisbu 1474
- Rhyzelius Suecus 1030
- Zwenonis Scarensis 100

Paulus Hinrici de Zwecia 202

Petrus Andreæ (Lilliehöök) Suecicus 450

- Benedicti de Swetia 288
- Braske Vpsaliensis 265
- Flemminckh Swecus 281
- Gharderi Osgotus 162
- Godschalci de Wastenis 159
- Iohannis (Galle) de Vpsalia 176
- Iohannis de Rikopinghe 1506
- Iohannis de Vinlandia 263
- Karoli 1450
- Laurentii de Strengis 249
- Nicolai de Nicopia 1495
- Pilefelt Suecus 841
- Sarkelaxt de Abold 301
- Scheningh 1419–20
- Stok 1452
- Thomae Kryck Suecus 730
- Tordonis 1450
- Zwenonis Vexionensis 260

Severinus Laurentii de Nicopia 305

Siggo Gothari 1444

- Iohannis 1421

Sweno Andree (de Lincopia) 62

- Andree Strale Swecus 515
- Antberni 1448
- Benedicti ex Suecia 307
- (Aquini) Bockman de Vexio 180
- Iacobi Scharensis 254
- Magni 1450
- Stenonis de regno Swecie 86

Thomas Ginses de Gotlandia 1463

Torerus Magni de Swetia 297

Turo Erici Wasman 904

Ulfo Gostaui (Sture) 1450

Ulfo Olau 1449

Wilhelmus Waterhusen de Gotlandia 1449

Vincentius Melhusen de Westgocia 213

Efternamn

April, Canutus 47

Bilstein, Carolus 786

Bockman, Sweno 183

Bornaghel, Euerhardus 81

Braghe, Andreas 222

Brand, Bernardus 1475

Braske, Petrus 265

Bräske (Brask), Iohannes 209

Bulle, Iacobus 1469

Cygnaeus, Johannes Rodolphus 467

Daelkaer, Laurentius 292

Dalekarle, Laurentius 144

Dalker, Canutus 63

Dustur, Haquinus 160

(Ekeblad från Rekarne), Magnus Erici 1450

Fleming, Iohannes Petri 257

Flemminckh, Petrus 281

Floris, Hinricus 1492

(Frome), Martinus Henrici 116

(Fätting), Ingho Stenonis 7

Gadde, Henningus 158

(Galle), Petrus Iohannis 176

Gardis, Olauus 1493

Garp, Iohannes 201

Gauto, Iohannes 1449

(Gissel), Iohannes Petri 126

Grote, Hermannus 60

(Grönlöf), Iohannes Gutmundi 261

Heketh, Mathias 1506

Horkar, Iohannes 287

Kindbo, Iohannes 1476

Korck, Iacobus 273

Kordeshaghen, Hermannus 117

– Iohannes 114

Korin, Mathias 252

Krake, Iohannes 149

Kreyenschot, Iacobus 1475

Krumme, Nicolaus 322

Kryck, Petrus Thomae 730

(Köning), Nicolaus 4

Langhe, Hinricus 89

– Hinricus 135

(Lilliehöök), Petrus Andreae 450

Melhusen, Vincentius 213

Nagel, Mathias 65

Norman, Georgius 310

Palm, Abel Marci 337

Paulin, Joh. Paul 1110

Pilefelt, Petrus 841

Plone, Clemens 1477

Praal, Martinus Nicolai se 116

(Pölse), Laurencius Iohannis 187

Remensnyder, Laurencius 1480

Rhyzelius, Olaus 1030

Rodenkerke, Hermannus 99

(Ryning), Absalon Nicolai 431

– Ericus Nicolai 364

– Nicolaus 606

Sarkelaxt, Petrus 301

Schele, Iohannes 304

Scheningh, Petrus 1419 – 20

Schimmelpenning, Hinricus 166

Schnach, Iacobus 887

Schut, Iohannes 270

Schutte, Iohannes 1505

– Martinus 189

Sigleue, Iacobus 1468

Snewynch, Iohannes 167

Spor, Ericus 274

Stogow, Dionysius 1473

Stock, Arwydus 151

Stok, Botolfus 1423

– Petrus 1452

Strale, Sweno Andreae 515

(Sture), Nicolaus Boecii 1449

(Sture), Ulffo Gostai 1450

Stöke, Iohannes 178

Swarte, Iohannes 180

Szommer, Magnus 236

(Tauast), Iohannes 61

Tiderman, Godschalcus 224

(Tott), Haquinus Clawinus 437

Vle (Ugglä), Gutmundus 115

(Vasa), Iohannes Cristierni 1447

– Katillus Karoli 94

Wasman, Iohannes Erici 905

– Turo Erici 904

Waterhusen, Wilhelmus 1449

Wen, Iacobus 272

Venne, Iacobus 1505

Förkortningar

Almquist	Almquist, Johan Axel, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630, 1–4 (MRA, NF 2:6, Stockholm 1917–23)
APS	[Diplomatarium Suecanum. Appendix.] Acta Pontificum Svecica. Acta cameralia. Utg. av L. M. Bååth, 1: 1–2 (Stockholm 1936–57)
Brilioth	Brilioth, Yngve, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414 (UUÅ, Uppsala 1925)
Bygdén	Bygdén, Leonard, Härnösands stifts herdaminne, 1–4 (Uppsala 1923–26)
Callmer: Rostock	Callmer, Christian, Svenska studenter i Rostock 1419–1828 (Skrifter utg. av Personhistoriska samfundet, 21, Sthlm 1988 = PHT 1988: 1–2)
Callmer: Wittenberg	Callmer, Christian, Svenska studenter i Wittenberg (Skrifter utg. av Personhistoriska samfundet, 17, Sthlm 1976 = PHT 1976: 1–2)
G. Carlsson	Carlsson, Gottfrid, Hemming Gadh (Uppsala 1915)
Collmar	Collmar, Magnus, Strängnäs stifts herdaminne, 1–2 (Nyköping 1977 & 1964)
DS	Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium, 1–. (Stockholm 1829–)
Edén	Edén, Nils, Centralförvaltningens organisation under den äldre Vasatiden (Uppsala 1899)
Ekström	Ekström, Gunnar, Västerås stifts herdaminne, 1: 1–2, 2: 1–2 (Falun 1939–71)
Elg.	Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 1–9 (Stockholm 1925–36)
Engström	Engström, Sten, Om tillkomsten av den s. k. Chronologia Anonymi (Kungl. Humanistiska Vetenskaps-samfundets i Uppsala årsbok 1963–64)
Fredriksson	Fredriksson, Ingvar, Svenska personnamnsstudier (Uppsala 1961)
Gallén	Gallén, Jarl, De religiösa ordnarnas, särskilt dominikanernas, studier i Skandinavien under medeltiden (Studia historica Jyväskyläensia, 27, Jyväskylä 1983, s. 13–28)
Gardell	Gardell, Sölve, Gravmonument från Sveriges medeltid, 1–2 (Göteborg 1937)
Gillingstam	Gillingstam, Hans, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (Stockholm 1952)
Gillingstam: Siöblad	Gillingstam, Hans, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (Gävle 1949)
Hausens BFH	Bidrag till Finlands historia, utg. af Reinhold Hausen, 1–5 (Helsingfors 1881–1917)

HT	Historisk tidskrift (Stockholm)
HTF	Historisk tidskrift för Finland (Helsingfors)
Höjer	Höjer, Torvald, Till kännedomen om Vadstena klosters ställning såsom religiös institution (Historiska studier tillägnade Harald Hjärne 1908, s. 59–106)
Kellerman	Kellerman, Gösta, Jakob Ulvsson och den svenska kyrkan, 1 (Stockholm 1935)
KLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 1–22 (Malmö 1956–78)
KTb	Kalmar stads tänkebok (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet, 57, Stockholm 1945–49)
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift (Uppsala)
Larsson: Värend	Larsson, Lars-Olof, Det medeltida Värend (Lund 1964; nytryck Växjö 1975)
Lindroth 1968	Lindroth, Sten, Till Uppsalauniversitetets förhistoria. (Universitetet och forskningen. Studier tillägn. Torgny T. Segerstedt på 60-årsdagen. Uppsala 1968, s. 15–23)
Lindström	Lindström, Gustaf, Anteckningar om Gotlands medeltid, 1–2 (Stockholm 1892–95)
Ljung: Enköping	Ljung, Sven, Enköpings medeltidshistoria, 1 (Lund 1963)
Ljung: Söderköping	Ljung, Sven, Söderköpings historia intill 1568 (Söderköping 1949)
Malmström	Malmström, Åke, Juridiska fakulteten i Uppsala (Skrifter rörande Uppsala universitet, 34, Uppsala 1976)
Matinolli	Matinolli, Eero, Turun tuomiokapitulin matrikkeli (Turku 1976)
MRA	Meddelanden från svenska riksarkivet (Stockholm)
Nelson	Nelson, Axel, Om Uppsala universitet under medeltiden (Symbola litteraria, Uppsala 1927, s. 1–46)
Nygren: Registra	Nygren, Ernst, Registra ecclesie Lincopensis, 1–2 (Linköpings biblioteks handlingar. Ny serie, 3, s. 80–294, 4:1, s. 1–115. Linköping 1941 & 1944)
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen (Uppsala)
B. Olsson	Olsson, Bror, Kalmar stifts herdaminne, 1–5 (Kalmar 1947–80)
Ortved 2	Ortved, Edw., Cistercieordenen og dens Klostre i Norden. 2. Bog. Sveriges Klostre (København 1933)
Peterzén	Peterzén, Ingvar, Studier rörande Stockholms historia under Gustav Vasa (Stockholm 1945)
Pirinen I	Pirinen, Kauko, Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla (Helsinki 1950)
Pirinen II	Pirinen, Kauko, Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa (Helsinki 1962)
RA	riksarkivet
J. Ramsay	Ramsay, Jully, Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden (Helsingfors 1909–16)
Raneke	Raneke, Jan, Svenska medeltidsvapen, 1–3 (Lund 1982–85)
SBL	Svenskt biografiskt lexikon, 1– (Stockholm 1918–)
Schlegel & Klingspor	Schlegel, B., & Klingspor, C.A., Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor (Stockholm 1875)

Schück	Schück, Herman, <i>Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa</i> (Stockholm 1959)
Silfverstolpe	Silfverstolpe, Carl, <i>Klosterfolket i Vadstena. Personhistoriska anteckningar</i> (Skrifter och handlingar utg. genom Svenska autografsällskapet, 4, Stockholm 1898)
Sjödén	Sjödén, C. C., <i>Stockholms borgerskap under sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning</i> (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning, 8, Stockholm 1950)
Skriftelige bewis	Skriftelige bewis hörande til swenska kyrckiohistorien eller biskops chrönikan, uthur gamla hand-skrefwna böcker ... (Uppsala 1716)
SMP	Sveriges medeltida personnamn, 1: 1—2: 9 (Stockholm 1967—90)
SMR	Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434—1441. Utg. av Sven Tunberg (Stockholm 1937)
SS	Sommersemester (sommartermin)
StRR	Stockholms rådhus och råd. Festskrift. Utg. till minne af nuvarande rådhusets invigning hösten 1915, 2 (Stockholm 1918)
StTb	Stockholms stadsböcker från äldre tid. 2: 1—. Stockholms stads tänkeböcker 1474—. Utg. genom E. Hildebrand & al. (Stockholm 1917—)
Stähle	Stähle, Carl Ivar, <i>Ett medeltida företal till Magnus Erikssons landslag</i> (Lychnos 1952, s. 102—129)
Svalenius	Svalenius, Ivan, Georg Norman. <i>En biografisk studie</i> (Lund 1937)
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
UUÅ	Uppsala universitets årsskrift
Westerlund & Setterdahl	Westerlund, Johan Alfred, & Setterdahl, Johan Axel, <i>Linköpings stifts herdaminne</i> , 1—5 (Linköping 1919—43)
VgFT	Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift
Wiktorsson	Wiktorsson, Per-Axel, <i>Gamla handlingar angående Malung t. o. m. 1545</i> (Skinnarebygd 1987, s. 7—53, Malung 1987)
WS	Wintersemester (vintertermin)
Växjö stifts hm	Växjö stifts herdaminne, 1, utarb. av C. O. Arcadius; 2—8, utarb. av Gotthard Virdestam (Växjö 1921 & 1927—34)
ÄSF	Äldre svenska frälsesläkter, 1: 1—3 (Stockholm 1957—89)
Örnberg SÄ	Svenska ättartal, 1—14. Utg. af L. M. V. Örnberg (Stockholm & Vadstena 1884—1908)

